

КЊИГА 2.

Милански едикт (313-2013): Основ за слободу вероисповести и уверења?

Конференција

НЕПРОЛАЗНА ВРЕДНОСТ И ТРАЈНА АКТУЕЛНОСТ МИЛАНСКОГ ЕДИКТА

У сусрет великом јубилеју 2013. године

Нови Сад, Србија, 2-5. мај 2012. године

Peace and Crises
Management Foundation

Конференција
НЕПРОЛАЗНА ВРЕДНОСТ И ТРАЈНА
АКТУЕЛНОСТ МИЛАНСКОГ ЕДИКТА
У сусрет великом јубилеју 2013. године

Књига 2.
*Милански едикт (313-2013):
Основ за слободу вероисповести и уверења?*

НЕПРОЛАЗНА ВРЕДНОСТ И ТРАЈНА АКТУЕЛНОСТ
МИЛАНСКОГ ЕДИКТА – У СУСРЕТ ВЕЛИКОМ
ЈУБИЛЕЈУ 2013.

КЊИГА 2 - МИЛАНСКИ ЕДИКТ (313-2013):
ОСНОВ ЗА СЛОБОДУ ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА?

Издавач

Асоцијација невладиних организација
Југоисточне Европе – CIVIS
Добрачина 15/VI, 11000 Београд, Србија
Тел: 011 26 21 723, Факс: 011 26 26 332
www.civis-see.org

За издавача

Мирјана ПРЉЕВИЋ

Главна уредница

Мирјана ПРЉЕВИЋ

Извршна уредница

Марина ЂУРОВИЋ

Лектура

Марина ЂУРОВИЋ

Преводиоци

Александар СЕКУЛИЋ
Богдан ЛУБАРДИЋ
Драгољуб БОГОСАВЉЕВИЋ
Милош РАДИВОЈЕВИЋ
Марина ЂУРОВИЋ

Есеј о римским императорима приредили су:

Мирјана ПРЉЕВИЋ
Милош РАДИВОЈЕВИЋ

Дизајн и припрема за штампу

Марко ЗАКОВСКИ

Штампа

Graphic, Нови Сад

Тираж: 500 комада

ISBN: 978-86-911779-1-1

Издавање ове књиге помогла је:

Швајцарска Фондација за мир и решавање криза

www.fondmir.com

Fondacija za mir i rešavanje kriza
Peace and Crises Management Foundation

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

322(37)“313”(082)
27-9(37)“03”(082)
322(4)“18/20”(082)
321.18:929 Константин I Велики(082)

КОНФЕРЕНЦИЈА Непролазна вредност и трајна актуелност
Миланског едикта - у сусрет великом јубилеју 2013. године
(2012 ; Нови Сад)

Конференција Непролазна вредност и трајна актуелност
Миланског едикта - у сусрет великом јубилеју 2013. године,
[Нови Сад, Србија, 2-5. мај 2012. године]. Књ. 2, Милански
едикт (313-2013) : основ за слободу вероисповести и
уверења? / [главна уредница Мирјана Прљевић ; преводиоци
Александар Секулић ... и др.]. - Београд : Асоцијација
невладиних организација Југоисточне Европе - CIVIS, 2013
(Нови Сад : Graphic). - 227, 216 стр. : илустр. ; 24 cm

Насл. стр. приштампаног превода: Conference Everlasting
Value and Permanent Actuality of the Edict of Milan - On
the Way to the Great Jubilee in 2013, [Novi Sad, Serbia, May
2nd-5th 2012]. Book 2, The Edict of Milan (313-2013): A Basis
for Freedom of Religion or Belief?. - Оба рада штампана у
међусобно обрнутим смеровима. - Слике аутора. - Тираж
500. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-911779-1-1

а) Константин I Велики, римски цар (око 280-337) - Зборници
б) Милански едикт 313 - Зборници с) Хришћанство - Римска
држава - 4в - Зборници д) Црква - Држава - Европа - 19в-21в
- Зборници COBISS.SR-ID 201378572

**Захваљујемо се на свесрдној подршци и исказаној пажњи
приликом реализације нашег трогодишњег пројекта
„Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта –
У сусрет великом јубилеју 2013. године“:**

Патријарху српском господину Иринеју

**Њ.Пр. Епископу бачком др Иринеју
и Епископији бачкој**

**Монсињору Станиславу Хочевару
Београдском Надбискупу**

**Њ.Е. Орланду Антонинију
Апостолском Нунцију у Србији**

**Господину Борису Вукобрату
оснивачу и председнику швајцарске Фондације за мир и решавање криза**

**Господину Јохану Мартеу
председнику аустријске Фондације PRO ORIENTE**

Проф. др Дарку Танасковићу

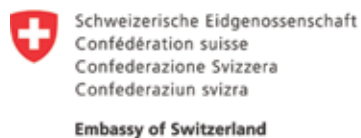
**Госпођи Јелени Јабланов Максимовић
и Конрад Аденауер Фондацији**

**Госпођи Елизабети Китановић
и Конференцији Европских Цркава**

**Њ.Е. Ервину Хоферу
амбасадору Швајцарске Конфедерације у Србији**

**Њ.Е. Клемену Који
амбасадору Републике Аустрије у Србији**

**Г. Драгану Милошевићу
председнику Иницијалног одбора за подизање
крста Светог цара Константина, Ниш**

Садржај

УВОД	7
ЗАКЉУЧЦИ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ	9
ПОЗДРАВНИ ГОВОРИ	
Њ. Пр. Епископ бачки др Иринеј	11
Његова Светост Патријарх српски господин Иринеј (порука)	14
Њ. Пр. Митрополит Емануил	16
Њ. Пр. Епископ Александар Исејин	20
Др Богољуб Шијаковић	21
Господин Милорад Ђурић	23
Др Јохан Марте	24
Господин Борис Вукобрат	26
I ДАН - ТЕМА: СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА У МИЛАНСКОМ ЕДИКТУ ИЗ ТЕОЛОШКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ	
Њ. Пр. Епископ ремезијански Андреј Милански едикт: Основ за слободу вероисповести и уверења?	29
Преч. Пјотр Мазуркиевич Милански едикт и верска слобода	35
Њ. Е. Бискуп Михаел Бинкер Теолошка перспектива верске слободе у Миланском едикту	43
Рабин Рене Гутман Јудаизам	48
Проф. Мухамед Јамучи Слобода вероисповедања у Миланском едикту из теолошке перспективе - Од Миланског едикта до поштовања људског достојанства	51
ДИСКУСИЈА	63
II ДАН - ТЕМА: ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ОДНОСА ДРЖАВА-ЦРКВА (313-2013)	
Проф. др Клаус Мартин Жирарде <i>Libertas religionis</i> за све. Верско-политички принцип Константина Великог и његове последице	83
Пречасни мр Патрик Роџер Шнабел Правно тумачење Миланског едикта	90
Њ. Е. Монс. Станислав Хочевар Важна питања у вези са традицијом склапања споразума између држава и Свете Столице	98
ОКР'ин Катрин Хацингер Сарадња између Цркве и државе - немачки пример	102
Пречасни Ридигер Нол Сарадња између Цркава и институција ЕУ	110

Њ. Пр. Епископ синопски г. Атенагора	
Однос Цркве и државе у Белгији, сведочење православног хришћанина	117
Др Мутлак Рашид Ал-Карави	
Умереност у исламу	127
ДИСКУСИЈА	131
III ДАН - ТЕМА: ТРЕНУТНИ ИЗАЗОВИ ЗА СЛОБОДУ ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА	
Господин Џон Кинахан	
Тренутни изазови за слободу вере или уверења – хришћанско гледиште	137
Реису-л-улема Адем еф. Зилкић	
Исламофобија и нове реалности савременог свијета	145
Проф. др Богољуб Шијаковић	
Секуларизам, рационализам, идентитет	153
ДИСКУСИЈА	158
СТРУЧАН ДОПРИНОС РАДУ КОНФЕРЕНЦИЈЕ	
Мр Елизабета Китановић	
Верска слобода и Европска унија	165
Проф. Драган Симић	
Поредак Римског Царства у време доношења Миланског едикта	172
ДОДАТАК	
Писма подршке	184
Споменица	188
Листа учесника	190
Програм рада конференције	192
Путевима Римских Царева	195
Фотографије	223

Мирјана Прљевић,
међународни генерални секретар
Асоцијације CIVIS и извршни директор
Фондације за мир и решавање криза

Уводни говор на конференцији

Ваше Еминенције, Ваше Екселенције,
поштовани учесници, даме и господо, добро
дошли у Нови Сад, добродошли у Србију!

Поздрављам вас у име Фондације за мир
и решавање криза и Асоцијације CIVIS са
функције међународног генералног секретара
и имам част и задовољство да отворим ову нашу
данашњу конференцију. Тема наше овогодишње конференције је *Милански
едикт (313-2013): Основ за слободу вероисповести и уверења?*

Организатори ове конференције су Српска Православна Црква, аустријска
фондација PRO ORIENTE, швајцарска Фондација за мир и решавање криза
и Асоцијација невладиних организација Југоисточне Европе - CIVIS. Овај
скуп је планиран у сарадњи са Конференцијом Европских Цркава, која има
двадесетогодишње искуство у домену верских слобода.

Ово је друга конференција у низу обележавања јубилеја потписивања
Миланског едикта од стране цара Константина Великог 313. године. Овај датум
је од непроцењиве вредности за хришћански свет јер је прогонство тадашњих
хришћана у Римском Царству заустављено. Да овај документ није донет пре
1700 година можда данас хришћанство не би ни постојало у форми у којој данас
постоји. Прва конференција, одржана у Нишу прошле године, разматрала је
историјску перспективу овог догађаја.

Организатори су одлучили да овогодишња конференција понуди једну европску
димензију о значају *Миланског едикта* из православне, католичке, протестантске,
јеврејске и исламске теолошке перспективе као и правно-политичке последице
Миланског едикта и његов правни значај за савремено законодавство у области
људских права. У наставку конференције разматраћемо и садашње изазове из
области вероисповести и уверења као што је антисемитизам, исламофобија,
кршење верских права хришћана ван и унутар граница Европе. Ова конференција
је увод у финалну фазу пројекта, трећу годину у којој ћемо обележити јубилеј, и
то наредне године – када се навршава пуних 1700. година од доношења *Миланског
едикта*.

Желим вам у своје лично име, у име организатора и наших драгих донатора, леп и пријатан боравак у Новом Саду и Србији. Уједно се захваљујемо свима онима који су подржали овај скуп и свима вама који сте се њему одазвали.

ЗАКЉУЧЦИ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ, НОВИ САД 2012.

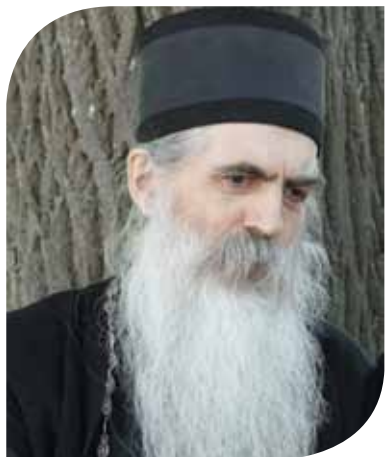
Полазећи од непролазних вредности и трајне актуелности *Миланског едикта*, у сусрет великом јубилеју 2013. године, учесници конференције МИЛАНСКИ ЕДИКТ (313-2013): ОСНОВ ЗА СЛОБОДУ ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА?, организоване у Новом Саду (Србија), од 2. до 5. маја 2012. године, расправљали су о различитим аспектима начина на које непролазна симболична порука повезана са такозваним *Миланским едиктом* може бити извор надахнућа и смерница за практично спровођење начела слободе вероисповести или веровања. Организатор и домаћин конференције била је Српска Православна Црква, односно Њ.Пр. Епископ бачки г. Иринеј и Асоцијација невладиних организација Југоисточне Европе (CIVIS), у партнерству са Фондацијом PRO ORIENTE и Фондацијом за мир и решавање криза и у сарадњи са Конференцијом Европских Цркава. Конференција је окупила теологе, историчаре и стручњаке из различитих верских заједница, из целе Европе и шире. Учесници су изразили своје признање и захвалност за одличан оквир плодне размене гледишта у атмосфери узајамног поштовања коју су организатори обезбедили. Следећи закључци, које су понудили организатори конференције, могу послужити као основа за будућу сарадњу у промовисању слободе вероисповести или уверења.

- » Идеје које су у датом историјском и друштвеном контексту инспирисале *Милански едикт* требало би узети као симболично полазиште у новој контекстуализацији начела *libertas religionis* за свакога, како за припадника већине тако и за припадника мањине, сходно реалности нашег времена и света који се мења.
- » Цркве и верске заједнице би требало да наставе са заједничким радом на промовисању и заштити слободе вероисповести или веровања, као и да јачају своју сарадњу са цивилним друштвом како би сви ујединили свој глас у односу на државу, која је у обавези да јемчи универзална основна права на слободу вероисповести или веровања.
- » Потпуно свесни теолошких разлика и разлика у понашању везаних за концепт слободе вероисповести или веровања у различитим духовним традицијама, које би требало равноправно уважавати, учесници су дошли до заједничке оцене да се такве разлике могу успешно превазићи једино ако се достојанство људске личности постави у центар свеопштег старања. У том смислу, универзално прихваћени међународни стандарди људских права требало би да пруже општи правни оквир који би обезбедио поштовање људских права у области слободе вероисповести или веровања.
- » Различити обрасци и искуства односа између Цркве и верских заједница са једне и државе са друге стране могли би послужити као емпиријски основ, користан при стварању предуслова за конструктивно партнерство

између религијског и владиног сектора у друштву, уз делотворнији утицај цивилног друштва, које би, у том погледу, требало да са Црквама и верским заједницама пронађе објективно постојећи заједнички именитељ. Учесници су нагласили потребу да се успостави структурални дијалог одговарајућег значаја о свим питањима важним за конкретно побољшање стања у области слободе вероисповести или веровања. Са своје стране, Цркве и верске заједнице су спремне да преузму одговорност за очување и развој свих друштвених вредности.

- » У наредном периоду ваља интензивирати различите облике и начине сарадње и консултација између појединаца и организација већ ангажованих на пројекту *Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта - У сусрет великом јубилеју 2013*, као и добродошле доприносе других актера релевантних у домену слободе вероисповести или веровања. То је предуслов за одлучно постизање нове димензије квалитета на следећој конференцији, која треба да се одржи идуће године, у години јубилеја *Миланског едикта*. Учесници су уверени да је, захваљујући успешном заједничком настојању на овој и претходној конференцији, а у оквиру истог пројекта, створена здрава подлога за суштински пробој ка реалном напретку у изузетно важној и крајње комплексној сфери слободе вероисповести или веровања.

Учесници конференције
Нови Сад, 5. мај 2012.

Њ. Пр. Епископ бачки др Иринеј, Српска Православна Црква

Поздравни говор на конференцији

Ваша Висока Преосвештенства и Преосвештенства, господо Архијереји, Ваше Преузвишености, господине Надбискупе, господо Бискупи, Ваша Еминенцијо Апостолски Нунције, уважени господине Реису-л-улема и остала уважена господо исламске вере и заједнице, уважени господине Рабине и остала уважена господо из Јеврејске заједнице у Србији и из иностранства,

Ваша Превасходства, односно Еминенције и Екселенције, господине државни секретаре из Министарства вера и дијаспоре Владе Србије у Београду, уважени господине изасланиче председника Владе Скупштине Покрајине Војводине, уважена господо амбасадори, уважене госпође и господо партнери и саорганизатори ове конференције, пречасни и часни оци, свештеници и ђакони, уважене госпође и господо, драги пријатељи, учесници и гости конференције, браћо и сестре, све вас поздрављам срдачном добродошлицом с поштовањем и љубављу, топло благодарим што сте издвојили време и уложили труд да допутујете у Нови Сад, неки релативно изблиза а неки и издалека. Молитвено желим сваком од вас плодотворно учешће у раду ове конференције и пријатан боравак у Новом Саду и Србији, као и сваки Божији благослов и свако добро на личном животном путу и на путу спасења. Ове речи вам упућујем у првом реду као локални православни Епископ, чак ћете ми дозволити да их упутим и у име католичког Епископа ове исте области јер је и једна и друга дијецеза потпуно истог географског обима, затим као један од учесника у сложном тиму учесника у организовању и припреми ове конференције, и најзад, као члан Одбора Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве за припрему прославе 1700-годишњице *Миланског едикта*.

Желео бих да укратко објасним зашто је друга, у три планиране конференције поводом обележавања 1700-годишњице *Миланског едикта*, планирана и одржава се ево баш овде у Новом Саду, а не поново у Нишу или у неком другом граду. Наравно, и Ниш је овде присутан кроз свог Епископа и кроз друге госте, али конференција се одржава у Новом Саду. Ево укратко зашто: данашња Србија је била део провинција Низије и Илирика, важних области Римског Царства. На нашој данашњој територији рођено је 16 римских императора. Мало је земаља

у Европи са толико трагова и споменика грчко-римске културе и уметности, као што је то случај са простором данашње Србије. Али посебно овај њен део, некадашњи римски *limes*, погранична област империје, област Паноније и Подунавља, са градом Сирмијумом, данас Сремска Митровица, једним од четири главна царска града управо у IV веку у време цара Константина Великог, заслужује пажњу и изучавање у контексту ширег истраживања Константиновог времена и његове улоге у њему. Данашња Војводина и њен центар Нови Сад, увелико уз то, подсећа на богати спектар народа, вера, култура и традиција, како негдашњег Римског Царства, тако и данашње Европе, посебно Европске уније. Већ при признавању овога града као слободног града у време аустријске царице Марије Терезије у XVIII веку, наш град, Нови Сад, је одмах имао пет имена службено признатих: на тадашњем званичном латинском, Аустријске империје - Неопланта; на српском - Нови Сад; на мађарском - Ујвидек; на немачком - Нојзац и на грчком - Неофитон; јер су постојали становници града свих тих идентитета и припадности. На мини простору данашњег градског језгра, Цркве су свих хришћанских традиција и конфесија, и још у непосредној близини синагога, а у граду постоји, наравно, такође исламска богомоља. Постојала је некада и јерменска Црква, једина на Балкану, али нажалост, некадашња комунистичка власт је без разлога срушила ту Цркву. Дакле, такав један спектар, не бих хтео да употребљавам данас помодне изразе мултиетичности, мултикултуралности и тако даље, свима су нам познати, чинила је довољним поводом да одаберемо Нови Сад за одржавање ове конференције.

Кратки текст *Миланског едикта* пружа нам инспирацију и мотивацију за његово изучавање у контексту наше епохе и њених проблема, изазова, трагања, тековина, али и њених криза, посрнућа и дубоких падова. Дакле, *Милански едикт*, сматрам да није само текст из давне прошлости, него и текст који нас може подстаћи да данас на нов стваралачки и одговоран начин, размишљамо о проблемима које је покушао да решава и *Милански едикт*, односно Свети цар Константин Велики и друге личности, да овде не улазимо у проблематику везану за историјско ситуирање едикта у контексту оне епохе.

По мом личном осећању, две су најважније теме из едикта које нису изгубиле нимало своју свежину, своју актуелност у нашем времену. Прва тема је тема јединства у различитости. Римска Империја је била својеобразно јединство у различитости, данас је то на сасвим нов начин, али у понечему и на исти начин као тада, и Европска унија и Европа као целина, па и читав наш свет на планети Земљи у процесу глобализације, суочава се са питањем јединства у различитости, и то питање још ни издалека није решено онако како је најкорисније.

Постоји и друга важна тема, чак можда и актуелнија, иако на први поглед тако не изгледа, то је тема слободе вере, слободе уверења, слободе савести. То

питање, давно пре Француске револуције, на одређени начин, тада потпуно нов у историји тадашњег света, тадашњег *Orbis Terrarum* или екумене, решава Константин Велики *Миланским едиктом*, а то питање је и данас актуелно. Ова наша конференција посвећена је управо сагледавању и презентацији овог питања.

Стање слободе исповедања вере и слободе савести данас у Европи и у свету није такво да можемо њиме да се поносимо. Напротив, Константинов едикт је у много случајева и данас представљао огроман и пожељан напредак и у свету али и у самој Европи. Не бих хтео сад већ на почетку у овом свечаном тренутку да набрајам области, и веома близу у непосредном окружењу данашње Србије и у Европи и шире и у свету поготово, где достојанство људске личности, људска права и слободе, а пре свега слобода вере и савести, нису ни издалека нешто што се само по себи подразумева и што је дато, него су нешто за што се тек треба борити, а у неким случајевима чак изгледа недостижније и недосежније него што је то било у прошлости. Данас се свуда и свагда наглашавају достојанство људске личности, људска права и слобода, али у пракси се нарушавају, често и игноришу и грубо газе, понекад и веома софистицираним начином. Наиме, у нашем времену, много пута се у име људских права и уз реторику о њиховој заштити, дубоко угрожавају и презиру управо људска права, и још важније иза њих, испод њих, људска личност и људска заједница. Пред нама свима, нарочито пред нама људима вере, а овде смо сабрани, представници свих великих традиционалних вера Европе и света, пре свега монотеистичких, хришћани, овде су присутни поред православних, и римокатолици и хришћани из Цркава реформације, затим наши пријатељи и браћа Муслимани и Јевреји, а ту су и представници науке, културе, истакнути интелектуалци, поготово они који на овакву врсту тематике имају шта да кажу. Зато је пред нама, пред учесницима ове конференције један одговоран задатак да теоретски, али са циљем да тој нашој теоретској расправи уследи и практична примена у Европи и у свету, да размотримо питање слободе вере, слободе уверења, слободе савести, у светлу наслеђа симболизованог текстом и духом *Миланског едикта*. Ту као да ослушкујемо древну мудру грчку изреку: „Овде вам је Родос, овде скочите“ - *Hic Rhodes, hic saliore*. На нама је да се одазовемо овом позиву у Божје име и уз Божју помоћ.

Хвала вам.

**Њ.Пр. Владика ремезијански
г. Андреј,
Викар и делегат Његове Светости
Патријарха српског господина Иринеја
Српска Православна Црква**

Поздравни говор на конференцији

Ваша Високопреосвештенства, Преосвећени Владико бачки Иринеје, Високопреосвећени Митрополите све Француске Емануиле - председниче Конференције Европских Цркава, Преузвишени Надбискупе Станиславе Хочевар – у име Римокатоличке Цркве у Београду, Пречасни оче Милане Жуст – у име Папског савета за унапређење јединства хришћана, Преосвећени Владико Порфирије, уважени представници институција Владе Републике Србије, Екселенције, представници дипломатског кора, амбасада и мисија страних држава у Републици Србији, уважени председници поштованих и истакнутих фондација, Црквених комисија, екуменских савета, високопоштовани високи представници јеврејске вере и Исламске заједнице, часни оци, даме и господо, драга браћо и сестре, са радошћу и одушевљењем упућујем поздраве свима вама окупљенима на овој изванредној конференцији у овом дивном граду Новом Саду, имајући част да вас поздравим заправо у име Његове Светости Патријарха Српске Православне Цркве господина Иринеја, који данас није у прилици да лично присуствује нашој конференцији, али ме је као једног од његових Викарних Епископа, делегирао да вам у његово лично име пренесем и изразим искрено поштовање и срдчане поздраве. Иако данас није овде са нама физички, Његова Светост шаље његове благослове и уверава све вас присутне учеснике у своје непрестане молитве Богу, изражавајући свима благодарност и поштовање што сте се окупили на позив Његовог Преосвештенства Владике новосадског и бачког господина Иринеја, а у организацији Комисије Светог Архијерејског Сабора и Асоцијације невладиних организација Југоисточне Европе – CIVIS, екуменске фондације PRO ORIENTE, швајцарске Фондације за мир и решавање криза, и наравно, Конференције Европских Цркава.

Дозволите ми да се подсетимо значајне подршке Његове Светости, нашег Патријарха, за све раније сусрете на исту тему *Миланског едикта*, заправо на путу ка великом јубилеју у 2013. години, када ће бити одржана прослава истог у Нишу - Србији, родном месту цара Константина Великог.

Његова Светост поздравља овакве заједничке научне скупове посвећене сагледавању теме *Непролазне вредности и трајне актуелности Миланског едикта*, нарочито зато што се они баве Едиктом као основом вероисповести и уверења, као и што изражавају заједничку наду да ми слободно смемо и можемо да верујемо. Изузетно нас радује и то што сте били у прилици да се одазовете позиву за овај сусрет који ће бити сачињен од различитих конструктивних и корисних седница.

Цркве и све верске заједнице су позване, из перспективе долазећег Царства Божијег, да буду симбол будућег јединства човечанства. Наше модерно, секуларно друштво и променљив свет, свакако да чују овај садашњи захтев, жељу подељених хришћана и такође подељених верских заједница - можда са маловерицом, иако такво друштво често истиче посветовњачена значења уједињења, која понекад могу изгледати употребљивија или ефикаснија.

Бог је, свакако, већ започео у нашој историји своје дело *избирања и сабирања*. Његово тајанствено деловање, које је за већину нас недокучиво, достићи ће своје савршенство када то дело буде коначно откривено на крају свих времена. Циљ екуменских настојања за пуном, целовитом заједницом, мирним и плодноним сапостојањем и саживотом, са једне стране, биће постигнут када све Црквене заједнице препознају Цркву као једно Тело Христово, а са друге, када све религије у свом мирном сапостојању, буду поштовале једна другу у различитости и пријатељској размени различитих интересовања и веровања. Нека би сви ми заједно, у једном духу, тежили да постанемо један народ Божији, народ Бога Творца и Оца. Данашњи људи очекују од Цркава и верских заједница, посвећеност томе да овде опет и опет отворимо простор за то да Дух Божији може да дела како у свакоме понаособ, тако и међу свима нама. Нека би сви заједно били испуњени заједничком тежњом да наш страдајући свет коначно може да чује добру реч Божију, а без негативних последица.

У то име, још једанпут, са изразима поштовања, желим да вам свима пренесем благослове Његове Светости Патријарха српског Иринеја и да вам пожелим благословену, плоднону и успешну конференцију.

Њ. Пр. Митрополит Емануил, председник Конференција Европских Цркава

Поздравни говор на конференцији

Хвала вам што сте ми указали прилику да поздравим овај скуп данас.

Преосвећени Владико Иринеје, Ваша Високопреосвештенства, Ваша Екселенцијо Апостолски Нунцио, драга браћо из Римокатоличке Цркве, Протестантских Цркава, драги Рабини, представници Муслиманских заједница, представници дипломатског кора, Ваше екселенције Амбасадори разних земаља, Ваше екселенције чланови Владе Републике Србије и регионалних власти Војводине, председничке Фондације PRO ORIENTE, Фондације за мир и решавање криза, Асоцијације CIVIS.

У име Конференције Европских Цркава, желим да такође будем део овог славља и овог скупа у овом дивном и домаћинском граду, Новом Саду, где смо ми већ раније осетили топло гостољубље помесног Епископа и мог доброг пријатеља, Владике Иринеја. Такође, и у име Његове Светости Васељенског Патријарха, желим да вас све поздравим и пренесем његове поздраве и благослове за успех овог важног догађаја.

Славити јубилеј исто је што и прославити годишњицу. Потребно је време да би се вратили догађајима из прошлости, како би боље разумели нашу садашњост, разумевајући околности и препознавајући смернице, ми можемо да се одредимо за будућност. Следеће године, *Милански едикт* ће прославити своју 1700-годишњицу, и отуда је он релевантан данас као и некада. Али, хајде да прво погледамо значај *Миланског едикта*, не само у историји хришћанства, већ у историји човечанства уопште. Дозволите ми да вам кажем нешто на шта сам наишао, ради мира у нашим временима: „учење да свако има слободан избор да прославља Бога (да се моли) како жели“ – *Милански едикт*, пасус први. Овај цитат би могао бити штампан у јутрошњим новинама, иако је узет из енглеског превода *Миланског едикта* из 313. године. Када је прогласио Едикт, цар Константин Велики је био пагански владар. Иста рука која је потписала ову слободу вероисповести и спровела је у закон, такође је потписала и спровела друге казне и гоњења. Но, некако, он је доживео преумљење. Ова реалност даје

нам наду за мир у свету, зато што лична и институционална верска наклоњеност владара не мора обавезно да диктира и могућност да се дела у име мањинских религија под њиховом влашћу. У посланици Ефесцима 1:11, видимо да у Њему (Христу) ми добијамо наследство унапред одређено сходно намери Његовој, који све ствари чини сходно савету своје воље.

Вероватно, пресудна забринутост за човечанство, огледала се у одлукама владара који нису исповедали хришћанство, а који су ипак деловали сходно вољи Његовој за веће, опште добро свих људи Божијих.

Какву промену је у спомену историје начинио *Милански едикт*? Он остаје важан показатељ у плану развоја и спровођења идеја током седамнаест векова. Карактер и дух *Миланског едикта* су више акт препознавања слободе у плурализму мишљења и мноштву вероисповести, него тек само Едикт верске толеранције. Ту је, кроз ову идеју, изражена разлика која је испунила промене изгледа дискусије. Поређење концепта верске толеранције са плурализмом мишљења и вероисповедања је као поређење нечега што не испуњава наше стандарде, са нечим што нам је блиско, једнако нама. Према речнику, реч толерисати је узета од латинске речи *tolare*, дакле – само толерисати некога другог, јер је неко у надређеној позицији.

Са друге стране, дефиниција плурализма представља теорију која је више од само једне основне субстанце или принципа. Ако смо већ имали поглед који је више него само један основни садржај или принцип, ми видимо већу вредност за индивидуални идентитет и лични избор. Врло често, ми цитирамо фразу познатог *Едикта* потврђујући свакој личности могућност да, и ја цитирам – „прославља“, на његов или њен начин Божанство које је на Небесима. Мудрост у овом концепту брани човечанство од рата, гоњења и мржње, и то мора бити наглашено: да признавање постојања више од једне основне суштине или принципа не ствара синергизам, већ допушта другима да за себе одреде која суштина и принцип имају значење за њих саме. Расправљање изазвано виђењем других као оних који требају бити толерисани, или чак да они требају бити толерантнији, уништава људско поштовање које је неопходно да би се живело у миру. Из тог разлога, ми видимо да Владе наше планете благосиљају (подржавају) повратак растућем броју другачијих намера и интензивирање оваквих питања.

Овде ћу поменути само као пример, Комисију за верске слободе Државног секретаријата Сједињених Америчких Држава, чије постојање нас мора занимати на два начина. У једну руку, постојање такве комисије служи за препознавање потребе стручног истраживања посебног предмета у погледу глобалне имплементације људских права; у другу руку, то је разлог за постојање управо такве комисије која ће говорити о нарушавању верских слобода, која су

постала све присутнија. Ови преступи против верских права успостављају једну „прихватљиву димензију“ ових тренутних геополитичких питања. Размислимо заједно о следећем: да ли верска права постоје ради Влада, вођа или комисија које их проглашавају, или она постоје без обзира на то да ли их Владе, лидери или комисије препознају? Није ли слобода да се једном падне, свесно спојена у Богу када је Бог рекао Адаму и Еви да не једу од плода (дрвета познања добра и зла), и мада су они то свакако учинили – Бог није одлучио да контролише њихове мисли или дела кроз заплашивање, затварање, протеривање или кажњавање. Сагледано из угла хришћанске теологије, не налазимо само *принцип* слободе личног избора, већ и *начин* како да приступимо другоме ко не мисли као ми. Ова теологија може да информисе и подржи међународне везе у том препознавању и приступању њима са великим поштовањем. Заједно са унутарверском слободом, ми откривамо не само изразе за ову слободу, већ и унутарличну димензију која открива занимљиве везе које уједињују човечанство, државе и целокупну творевину.

Његова Светост Васељенски Патријарх господин Вартоломеј, стопама Светог Апостола Андреја, изрекао је истину са поштовањем слободе вероисповести, разумевајући исту из потпуно личне перспективе. Он је истакао да идеје слободе као и слободе вероисповести, не могу бити узете у разматрање у издвојеном смислу. Оне могу бити диплоидне и само са унутрашњом односном атмосфером. Патријарх Вартоломеј инсистира на томе да ми не можемо бити истински слободни, осим уколико смо део заједнице слободних личности. Слобода никада није самоћа, већ увек друштвеност. Жељено, намерно окретање уназад, одбијање дељења – јесте губитак слободе. Слобода је изражена у социјализацији. Оваква врста посвећености нашој визији Православне Цркве, биће препозната већ 12. маја када ће Васељенски Патријарх добити медаљу за верске слободе коју додељује Фондација Френклина Рузвелта (Холандија) за његову посвећеност помирењу кроз међуверски дијалог. У том делу Васељенска Повеља наглашава важност слободе вероисповести истичући: „Посвећени смо томе да свака особа може слободно да изабере своју верску заједницу или деноминацију по својој савести.“ Посвећеност овом принципу је једно од начела Конференције Европских Цркава, за коју слобода вероисповедања представља подразумевано право.

Делује ми важно да истакнем како је хришћанство повезано са *Миланским едиктом*, не само као да оно представља објекат, већ најпре субјекат ове слободе коју је донео Свети цар Константин Велики. Зато је једино прихватљиво, да те вредности, породице хришћанских Цркава укључе на поље слободе, како би појачале свест и осећај свог порекла у библијским теолошким списима, које су савршено сумиране у изреци Светог Максима Исповедника: „Створен по слици Божијој, човек је слободан по својој природи.“ На раскршћу ова два приступа, где

индивидуална слобода не може бити остварена сем у облику заједништва, јавља се солидарност која адекватније одговара на промене у нашем савременом свету. На нивоу Европе, прва оваква промена се кристализовала у облику информације о мултикултуралном плурализму који се јача у Европској унији кроз слободно кретање људи. Миграције ван Европе такође играју значајну улогу у динамичној промени карактеристичног европског идентитета. Како год, тензије које се појављују из европског плурализма, не треба да учине да ми изгубимо наше виђење посвећености миру, верским слободама и дијалогу.

Драги пријатељи, дозволите ми да у име Конференције Европских Цркава још једанпут упутим честитке поводом ваше организације оваквог догађаја. Желим да изразим своју срдачну благодарност Патријарху Иринеју за његове благослове за овај сусрет, Владици Иринеју као и свим људима који су учествовали у координацији и спровођењу ове конференције. Уверавам вас да смо заједно са свим учесницима, као и у настојањима српског народа у његовом доприносу за мир у свету, верским слободама, посвећени да подржавамо његове напоре у духу пријатељства и молитве. Уверен сам да ће наш данашњи дијалог учинити да и даље деламо по питању верских слобода установљених *Миланским едиктом*. Чињеница, 1700 година је прошло од проглашења истог, но, његов значај се изузетно препознаје, тим пре што се данас верске слободе крше све већим интензитетом. *Милански едикт* је основа слободе вероисповести или уверења, божански инспирисана декларација Божијег човечанства или држава. У сваком случају, у име мира у нашим временима, да радимо на томе да дође тај дан када ће свако имати слободу да прославља Бога онако како жели.

У том духу византијске равноправности, нека мир пребива на свима вама. Хвала вам пуно.

Њ.Пр. Епископ Александар Исејин, Руска Православна Црква у Азербејџану

Поздравни говор на конференцији

Желим да вам свима пренесем благослове и поздраве Његове Светости Патријарха московског и све Русије, господина Кирила. Његова Светост Патријарх Кирил жели добре плодове, плодотворан рад ове конференције и њен успех.

Православна Црква високом оценом оцењује значај *Миланског едикта* за односе међу Црквом и државом, и за питање слободе уопште. У Руској Православној Цркви, а иначе у Православној Цркви као целини, цар Константин има титулу, не само статус светогато него и титулу равног апостолима по свом доприносу, и у сваком руском граду постоји храм Светих цара Константина и његове мајке Јелене, а опет у сваком руском храму, православном, постоји обавезно и икона цара Константина и царице Јелене.

Догађаји XX и XXI века су показали да *Милански едикт* није само наслеђе прошлости за изучавање, него су и актуализовали тај давни документ и показали да он може бити подстицај или подстрек и за решавање проблема нашега времена. Веома је импресивно то што су свечаности којима су већ започете за обележавање и прослављање 1700-годишњице *Миланског едикта* већ у току овде у Србији и што се оне тако развијају.

Такође је ту важно напоменути да је данашњи представник Српске Православне Цркве, Патријарх Иринеј, деценијама био Епископ Града Ниша у којем је рођен цар Константин.

У тој чињеници можемо сагледати неку врсту знака унапред датог за успех ове конференције, и са том мишљу завршавам преносећи још једанпут молитвене жеље Патријарха московског господина Кирила за успех ове конференције.

Хвала.

Проф. др Богољуб Шијаковић, Представник Владе Републике Србије

Поздравни говор на конференцији

Ваше Еминенције и Ваше Екселенције, високи представници традиционалних Цркава и верских заједница, дипломатски представници и чланови академске заједнице, поштовани гости из иностранства!

Имам изузетну част да у име Владе Републике Србије и посебно Министарства вера и дијаспоре све вас најсрдачније поздравим и да нашим гостима из иностранства упутим посебно срдачну добродошлицу и зажелим пријатан боравак у Србији и у Новом Саду, очекујући да конференција која има овако важну и обавезујућу тему мора бити успешна.

Језичке формулације *Миланског едикта* одликује најтежи изражајни spoj: с једне стране, оне су једноставне и општеразумљиве, с друге стране, су дубоке и мисаоно подстицајне. Речи којима цар Константин „даје слободу и хришћанима и свима“ упућују нас у срж слободе. Када се каже да „свако буде следбеник религије коју хоће“ онда смо ту у сржи савести, без које нема моралне свести. Речи да свако може слободно да верује „онако како му срце жели“ говоре о суштини вере, јер је она у срцу. Ове једноставне и дубоке речи покрећу многе теме. Данас сви већ знамо да верске слободе, и индивидуалне и колективне, треба схватити не само као права верујућих него и као одговорност државе за реализовање права верујућих. Држава је, наиме, дужна да у јавној сфери и у културном и политичком амбијенту уопште јемчи практиковање верских слобода у свакодневном животу, јер су оне фундаменталне и структурално важне за свако савремено друштво. Оне су фундаменталне и структуралне за сам појам људске слободе. Тиме је неутралност демократске грађанске државе у погледу религије демонстрирана на један позитиван начин, и то је важно истаћи у овој прилици, јер ту мотивацију садрже и речи *Миланског едикта*. Дакле, постоји дужност да се обезбеди правни и социјални амбијент за слободу вере. Али дозволите ми да као верујући хришћанин кажем и ово: не само да је држава одговорна за практиковање наше верске слободе, него смо и ми као верујући одговорни за свет у ком живимо. И можда би се могло рећи: што је јача и племенитија наша вера, то је и наша одговорност за свет у ком живимо већа. Па онда би у овој саодговорности државе према верској слободи и верујућих према свету у ком живимо могао бити један данас важан аспект *Миланског едикта*.

Желим да вам још једном пожелим успех у раду конференције. Желим да сви из Србије одете са најбољим успоменама и да нам поново дођете. Србија има тешку и компликовану прошлост и садашњост. Али са вером у Бога све тешкоће су много лакше и подношљивије, па је и успех ове конференције самим тим загарантован.

**Господин Милорад Ђурић,
покрајински секретар за културу и јавно
информисање Владе АП Војводине**

Поздравни говор на конференцији

Ваша Висока Преосвештенства, Ваша Преосвештенства, представници црквених заједница, Ваше Екселенције, даме и господо, имам изузетну част да вас поздравим у име Владе Аутономне Покрајине Војводине и председника Владе Војводине, др Бојана Пајтића, и да изразим задовољство што је овако важан скуп за домаћина изабрао Град Нови Сад и Војводину. Данас не говоримо само о обележавању једног значајног јубилеја, него се поново осврћемо на увек живу поруку *Миланског едикта*, која кроз векове није изгубила на значењу, јер ће питања толеранције, слободе и, на крају, братства, 14 или 15 векова касније на сличан начин бити артикулисана и кроз поруке Француске револуције која је, такође, снажно утицала на културу и друштвени живот Европе.

Војводина јесте плуралистичка заједница у којој једни поред других и једни са другима живе припадници различитих народа и религија, па је увек узимамо као добар пример како се та различитост артикулише, и нека нам не буде замерено да понекад то истичемо као добар пример. То није само питање Војводине или питање Европе, мислим и дубоко сам уверен да је то питање савременог света, јер како се повећава технологија комуницирања и како процеси глобализације напредују, тако и свет постаје све повезанији и комплекснији. Прошла су времена владавине принципа „онај чија је територија, његова је и религија“, и данас смо у ситуацији да је већина држава у свету плуралистичка и није монокултурна. С друге стране, сведоци смо и све већег утицаја Цркве у читавом свету, и ако те две ствари повежемо јасно је да су поруке *Миланског едикта* заправо све актуелније. Стога је изузетно важно да свако од нас има слободу опредељивања за онај идентитет који жели и да смо сви у тој слободи једнаки, односно да смо сви припадници човечанства, што нас снажно повезује без обзира на разлике.

На крају, још једном се захваљујем на позиву за учешће на конференцији и могућности да, у светлу обележавања значајног јубилеја, пренесемо поруке Покрајинске Владе и генерално политичких организација.

Желим вам све најбоље и успех у раду конференције. Хвала.

Др Јохан Марте,
председник фондације PRO ORIENTE
Аустрија

Поздравни говор на конференцији

Како је дивно да се поново сусрећемо већ други пут у сусрет великом јубилеју; како је дивно што поново долазимо заједно у земљу где су исток и запад сједињени у лицу које, дарујући и одржавајући слободу вероисповедања, то основно људско право, претвара у преломну тачку историје света.

Његова Светост Васељенски Патријарх господин Вартоломеј је истакао различитост и богатство културе, вероисповедања и вере уопште у Европи, а које своје корене има у Карнунтуму, једној од римских престоница недалеко од данашњег Беча, где је 308. године и постављена основа хришћанске европске културе. У име четворице императора који су међусобно поделили Римску Империју у Карнунтуму, три године затим, император Галерије проглашава у Никомидији *Едикт о толеранцији*, кога је император Константин Велики кроз целу тадашњу империју раширио и увео га у праксу.

Римокатолички Бискуп Герхард Фиге магденбуршки, упоредио је политичку револуционарну промену у IV веку са историјским променама 1989. године, са тачке гледишта броја хришћана у Константиновом добу, којих је тада било колико и данас у Источној Немачкој. Дакле, то је такође мањина. То ме доводи до разумевања два закључка:

1. Без обзира што су били мањина у то време, недостатак верске слободе и следствено гоњење хришћана, делимично се може упоредити са негативним последицама у држави и социјалној политици комунистичког режима пре 1989. године;
2. Примена верских слобода допринела је временима мира и већег поверења, и води ка даљем развоју. Како у то време, као што сви знамо, тако и у Европи.

Услед растућих ограничења верских слобода, нарочито на Блиском Истоку, мада ни Европа није искључена, у тако пуно земаља широм планете, јубилеј такозваног *Миланског едикта* обнавља добре могућности да се слобода вероисповедања тематски разложи заједно са људским правима, цитирајући Његову Светост Патријарха Иринеја. Био би то знак велике нестручности, уколико оно што је

цар Константин препознао пре 1700 година, са свим значењима храбрих одлука спроведених у дело, то данас не би имало успеха, и ако се такође не би остварило.

Моју најискренију благодарност упућујем Српској Православној Цркви, такође и Асоцијацији невладиних организација Југоисточне Европе - CIVIS, њеном председнику господину Борису Вукобрату, за позив Фондацији PRO ORIENTE да узме активног учешћа током конференције *Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта - У сусрет великом јубилеју 2013. године*. Пуно хвала и госпођи Мирјани Прљевић и госпођи Бојани Мазарак Поповић за њихову искусну и професионалну припрему ове конференције, као и за обезбеђивање неопходне материјалне подршке.

Лично желим сваки успех овој конференцији.

Хвала вам.

**Господин Борис Вукобрат,
оснивач и председник
Фондације за мир и решавање криза
Швајцарска**

Поздравни говор на конференцији

Поштовани гости, добро дошли на нашу заједничку конференцију, овога пута са наглашеним европским аспектом посматрања на поруке и вредност *Миланског едикта*.

Мишљења сам да верска питања по свом цивилизацијском значењу превазилазе Црквене оквире. Због тога, сматрам да је дијалог међу представницима различитих религија од прворазредног значаја за хармоничан развој људског друштва.

Почевши са реализацијом округлог стола у Стразбуру јуна месеца 2008. године на тему *Допринос Цркава и верских заједница у изградњи трајног мира на Југоистоку Европе*, те настављајући тим путем зближавања ставова, прихватили смо се и овог трогодишњег пројекта поводом обележавања Великог Јубилеја, 1700 година *Миланског едикта*, који је започео конференцијом фебруара месеца 2011. године у Нишу.

Данас, у Новом Саду, желео бих да нагласим да су хришћанске вредности носиоци, не само досадашњих, него и будућих великих цивилизацијских достигнућа.

Велики француски државник, Шарл де Гол, прижељкивао је Европу од Атлантика до Урала.

Моје дубоко уверење, колико год данас изгледало утопистичко, је да ће управо хришћанске вредности бити та снага која ће објединити Европу од Атлантика до Пацифика. Фондација за мир и решавање криза не само иницирајући, већ га и свесрдно реализујући, даје свој пуни допринос том уверењу.

I ДАН

СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ И
УВЕРЕЊА У МИЛАНСКОМ ЕДИКТУ
ИЗ ТЕОЛОШКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА У МИЛАНСКОМ
ЕДИКТУ ИЗ ТЕОЛОШКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Модератор:

Проф. др Дарко Танасковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

**Њ.Пр. Владика ремезијански
г. Андреј,
Српска Православна Црква**

**Милански едикт: Основ за слободу
вероисповести и уверења?**

Милански едикт толеранције, такође назван *Едикт двојице императора*, издат је 313. године за време владавине императора Константина Римским Царством на Западу, и владавине императора Ликинија Римским Царством на Истоку. Едикт законски предвиђа хришћанима, али и свим људима уопште, да сами могу изабрати своју вероисповест или уверење, практикујући је онако како то они желе. Оно што се открива овде, јесте врхунац верске слободе која са једне стране допушта хришћанству право да постоји равноправно са званичном римском политеистичком религијом, а са друге стране, та верска слобода допушта право избора свим постојећим религијама.

Милански едикт је свакако потврда *Едикта равноправности* издатог две године раније (311) од стране императора Галерија на његовој самртној постељи у Сардици, мада је Галеријев Едикт написан са извесном дозом аверзије према хришћанству.

Латински текст *Миланског едикта* сачуван је у делима славног Црквеног писца Лактанција (*De mortibus persecutorum* 48), док је Црквени отац Јевсевије Кесаријски у својој *Црквеној историји* такође наводи грчки превод поменутог Галеријевог едикта (8. књига, 17. пасус) као и *Милански едикт* (10. књига, 5. пасус). Свакако, који год аутор је писао о животу императора Константина, као и о времену древног хришћанства уопште, сви они увек наводе *Милански едикт*.

Хришћанство је тиме постало дозвољена вера, и чланови хришћанске заједнице су били позвани да се моле за императора и царство. У граду Милану, на пример, сви хришћани, нарочито из реда клира, имали су све привилегије као и званични представници других вера.

Прогон хришћана окончан је 313. године, када су Константин – владајући Западом, и Ликиније – владајући Истоком, објавили *Милански едикт*, којим је установљена политика верске слободе за све.

Два императора су била свесна свега што је имало утицаја на опште добро и јавну безбедност, дајући хришћанима и свима осталима пуно право и слободу да сведоче своју веру како им одговара; никоме никада није била ускраћена могућност да своје срце посвети сведочењу хришћанске вере, или пак тој религији за коју би неко сматрао да је најбоља за њега, *тако да се врховни Бог може видети у свему кроз своју уобичајену благонаклоност и доброчинство*. Хришћанима је дата слободна и неограничена могућност обављања богослужења.

Штавише, нарочито у случају хришћана, организована света места на којима су се они раније окупљали, морала су бити враћена хришћанима без икаквих материјалних потраживања, или очекиване надокнаде, без било каквих облика лажирања или варања. Чак су и они, који су хришћанска света места добили на дар, иста моментално морали да врате хришћанима. Они који су их, пак, купили или дар осигурали, морали су да упуте захтев званичним властима за неки вид компензације. Сва одузета или узурпирана имовина, имала се вратити без одлагања хришћанској заједници. С обзиром на то да су хришћани поседовали не само света места, на којима су се од раније окупљали, већ и власници друге имовине уопште – било је наређено да се све то хришћанима врати, без одлагања или каквих контроверзи.

Делује, са теолошке тачке гледишта, да су државне власти, што је изненађујуће, успеле да обнове сећање на јасну посвећеност раног хришћанства које се покоравало властима, како је наведено у Посланици Светог Апостола Павла Римљанима у 13. поглављу, где читамо:

1. *Свако да се покорава властима које владају, јер нема власти да није од Бога, а власти што постоје од Бога су установљене.*
2. *Зато, ко се противи власти противи се ономе што је Бог установио, а који се противе, примиће осуду на себе.*
3. *Старешине нису страх онима који чине добро него зло. Желиш ли да се не бојиш власти? Чини добро, и имаћеш похвалу од ње,*
4. *Јер је слуга Божији теби за добро. Ако ли зло чиниш бој се, јер не носи мача узалуд, јер је Божији слуга, осветник, да казни онога који зло чини.*
5. *Зато је потребно покоравати се властима, не само због гнева, него и због савести.*
6. *Тога ради и порез плаћате, јер су они (власти) службеници Божији који се тиме стално баве (управљају).*
7. *Дајте, свакоме што сте му дужни: коме порез - порез, коме царину - царину, коме поштовање - поштовање, коме част - част.*

Ови стихови у свом библијском значењу, вековима су сматрани као илустрација (*locus classicus*) – пример Новозаветног поимања државе. Укључивање Посланице Римљанима Светог Апостола Павла у Библијски Канон Новозаветних књига, било је од централног значаја не само за хришћанско схватање државе, већ и за саме принципе политичке праксе, као и политичког понашања уопште.

Но, свега неколико година касније након што је Свети Апостол Павле написао Римљанима и изнео, рекло би се, свој позитиван поглед на државне власти у овим стиховима, то није помогло хришћанима Рима да избегну неколико прогона и страдања. Како год, овај текст је стекао велику популарност и историјски значај, иако је јако тешко објаснити како је могуће да исти Апостол Павле који је сам пропатио толико, може да назове Богом-дане цивилне власти слугама Божијим? Тако, и поред овог позива на покоравање хришћана државним властима, као питања обавезе савести, хришћани су убрзо од тих власти поново доживели гоњења. Чак је и највиши представник власти, император лично, издао наређење да се хришћани запале попут живих бакљи покрај пута. Свети Апостол Павле је и сам мученички скончао у вези са овим догађајима. Живот хришћана је већ више од два века био у сенци гоњења. Све до доласка цара Константина, Црква је свуда мученички преживљавала.

Црквени оци нису пренебрегавали проблем горе наведеног пасуса из *Посланице Римљанима*. Сведочанство о посвећености држави Светог Апостола Павла није никада престало, чак ни у послеапостолским временима, или у временима честих гоњења Цркве (као што видимо у *Климентовој посланици Римљанима* 60,4-61,3 или у *Мучеништву* Поликарповом; такође погледати Светог Иринеја Лионског и Оригена). Зачуђујуће је да је овај принцип покоровања властима био од значаја и у мученичкој Цркви. Нарочито у устима мученика, веза са цитираним пасусом из *Посланице Римљанима* Светог Апостола Павла, била је аргумент хришћана за суштинску оданост цивилним властима. Епископ Поликарп Смирнски је у својој старини овако говорио римском проконзулу (управитељу): „Мени је част да одговарам пред Вама, јер смо ми хришћани научени да поштујемо божански одређене власти и званичнике“ (*Мучеништво* Поликарпово 10, 2). Слична сведочанства проналазимо и у мученичким *извештајима* Сирије и Сицилије.

У вези са становиштем хришћана према Римској Империји сходно цитираном пасусу *Посланице Римљанима* Светог Апостола Павла, може се рећи да је то више било упутство и мото политичке оданости у врло сложеним околностима. Хришћани знају да је њихово грађанство (држављанство) на Небесима (Фил. 3,20, Јевр. 13,14), те сходно томе, политичка оданост се односи на примеран живот којим хришћани поштују Господа.

Свети Апостол Павле даје у наведеном пасусу, уопштено говорећи – позитивну оцену уређења римског светског поретка, нарочито што ће се он ускоро појавити као мисионар у престоници империје. Свети Апостол Павле није дошао у краћу посету Риму, него је Црква у Риму постала основни центар будућег мисионарског рада на целој западној половини царства. У Риму, хришћани нису одржавали односе само са браћом, или пак непријатељима, већ такође и са многим државним званичницима и канцеларијама, са Сенатом и Царским судом. Свети Апостол је желео да сачува Цркву од погрешно тумачених корака политичког протеста. Зато је он инсистирао на поштовању државних служби, заустављајући понашања која би урушила љубав и мир заједнице и која би тиме нарушила углед хришћана пред светом. Апостол Павле се обраћа хришћанима и свим грађанима да се односе лојално према државним званичницима и да испуњавају обавезе онако како се од њих то очекује. Хришћани не налазе за потребно да се образује нови политички систем. Јеванђеље нас позива да се понашамо одговорно у постојећим околностима. Позив Апостола Павла на љубав не значи и захтев за уништењем политичког поретка, већ је он заснован на Христовој проповеди на гори, и тиме је назначен правац политичке етике.

Апостол Павле такође позива све хришћане да издрже међусобна трвења још увек постојећег света и будуће *Нове Твари*, те да ни у чему не пренагњују. Под крилатицом „одстојање и толеранција“, упутства Светог Апостола Павла у вези са животом хришћана, могу бити најбоље схваћена. Хришћанске Цркве већ припадају Христу, оне есхатолошки припадају Господу светова. Веза са државом је предмет хришћанске савести (δια την συνειδησιν).

Постоји огромна вероватноћа за погрешним тумачењем више пута наведеног пасуса Светог Апостола Павла, ако узмемо да је он слепо прихватио постојеће идеолошке и социолошко-политичке услове, шта год да су они могли да буду. Не, Апостол Павле је желео да истакне да су људске моћи, како год биле употребљене, онакве какве јесу – коришћене су од Бога. Природно, људске снаге су увек Богом дане снаге.

Можемо да закључимо да су сва тројица императора раног IV века, у време када је *Милански едикт* издат, пуно научила из моралног искуственог капацитета хришћана, доказаног у најтежим временима гоњења.

Хришћанска традиција је изложила такво разумевање слободе, за коју је повезаност са подразумевајућом и ослањајућом се одговорношћу, иста готово конструктивна. Хришћанство жели да допринесе социјалном моделу односеће и сарађујуће слободе. Слобода је релациони концепт, чија је главна особина реципроцитет.

Хришћанство нас данас позива на савесну обнову друштва као критеријума за стварање културе живота, солидарности и дељења, живота који представља ненасилност и поштовање целовитости своје свеукупности. Цркве и верске заједнице могу бити увучене у етничке и националне сукобе, и тиме постану, често и невољно, главни проблематични чинилац, уместо средство за постизање мира.

За међуверске иницијативе, централна обавеза остаје прихватање множине религија. Дијалог није само размена мишљења и идеја, већ давање и примање у ширем смислу. У нашем заједничком трагању за истином, наше сопствено самоиспитивање може нас повести до дијалога савести, а одатле довести до дијалога заједничког међусобног опраштања и толеранције.

За јавне дискусије, искуство међуверског дијалога је од највишег значаја, иако се у појединостима он пројављује са верским разликама и контрастима, али као што смо управо навели, он може постати и фактор појачавања социјалних сукоба. У контексту међуверских сусрета и разговора ми смо позвани да будемо посвећени одбацивању било каквог наметања моралног или етничког инсистирања на исправности, и то као одговор на све конфликте, а зарад политичких, економских, културних или чак верских циљева и разлога.

Додајући овом позиву на мир и међуверско разумевање, потребно је у том смислу разјаснити проблем везе између вере и насиља. Са теолошке тачке гледишта, насиље је пројава зла. Животиње, на пример, чак и оне најсуровије, имају инстинктивну одбојност да убију члана њихове врсте. У сваком људском насилном понашању, постоји таква могућност, која може да се оствари у сваком тренутку. Религије су ту позване да објасне суштину такве могућности за насиље у људској природи, као и да установи правила која би санкционисала употребу силе.

Дух *Миланског едикта*, свакако да данас указује на хитна и преоптерећујућа заједничка установна ограничења. Искуство растуће свести о верском плурализму са својим значајем за јавни живот је горући изазов, како би се том свешћу остварило веће заједничко разумевање и ојачала сарадња међу људима различитих вера.

Уколико је дијалог схваћен као одговор на Божију заповест о љубави, тада унутар међуверског дијалога и хришћанског сведочења неће бити никаквих противречности. Кроз дијалог ми заиста представљамо наша лична веровања, позадине и традицију, али такође изражавамо нашу спремност да будемо отворени и за странце и остале, чак и да одговарамо на питања, да начинимо промене уколико је то неопходно. Култура дијалога не захтева нашу личну

животно-одређујућу истину, већ очекује од нас скромност да поштујемо остале и да уважимо и погрешно схваћене истине. Хришћани доприносе продубљивању ове културе својим духовним сагледавањем које дијалог посматра као симбол живота у заједници, који је истовремено и дар и призив.

Божански благослов није ни послат само изабраном народу Божијем у *Старом Завету*, већ је укључен Божијим обећањем свим људима на свету, дакле свој насељеној планети, укључујући целокупну творевину Божију, и сходно томе – укључујући људе других вера и уверења. Када Господ Бог у књизи Постања говори Аврааму *да пође у земљу коју ће му Он показати*, ми видимо како Бог шаље Авраама на пут на непознату дестинацију, уклањајући га и одвајајући од свега што му је служило као основа за живот, од његове породице и познатог друштвеног окружења. Авраамово посвећење и послушање, *Библија* описује речју вера (Пост. 15,6). Авраамов пут је архетип истинске врсте вере у Бога и Његова обећања.

Заједно са широким дијапазоном ставова по питању међуверског дијалога, такође постоји и страх да међуверски сусрети отварају капије и врата за синкретизам или релативизам, или наглашавају стварање светске религије, са циљем да се створи економска, друштвена и културна глобализација, а све ради оних који сматрају да је хришћански екуменизам застарео и изанђао, тражећи да успоставе кроз макро-екуменизам, свесветску заједницу верских заједница.

На основу наведених тема и у духу *Миланског едикта*, требало би остварити могућност да се Цркве и верске заједнице сложе око структуре људске заједнице. Различите верске групе играју овде незаменљиву улогу. Без обзира на разлике друкчијих постојећих истина, међуверски сусрети у будућности требали би да се усредсреде на питање заједнице која ће за стално бити одређена верским плурализмом. То је нарочит призив за екуменски покрет и међуверске иницијативе за промовисање интереса целокупног човечанства.

**Пречасни Пјотр Мазуркиевич,
генерални секретар
Комисија Бискупске Конференције
Европске Заједнице COMECE/CCEE**

Милански едикт и верска слобода¹

1700-годишњица *Миланског едикта* којим је окончано гоњење хришћана у Римској Империји, пружа нам могућност да се позабавимо сагледавањем питања верских слобода у Европи. Јануара 313. године, убрзо након прекида и строге забране гоњења која су започета иницијативама Диоклецијана и Галерија (303-304), цар Константин одржао је састанак са императором Лицинијем у Милану. Одлуке донете познате су нам из транскрипта који је Лициније наредио да буде штампан већ у јуну исте године у Никомидији. Познат нам је и латински текст писма двојице императора у Лактанцијевом преводу који је до нас доспео, који га укључује у своје дело *О смрти гонитеља*, где стоји следеће:

Када смо се ја – Август Константин, и ја – Август Лициније, под срећним околностима срели код Медиоланурна (Милано), где смо сагледавали све што се односи на јавно добро и сигурност, помислили смо, да међу осталим стварима које смо видели – за добро многих ће бити да се регулисање прописа који се односе на поштовање Божанства, свакако мора бити прво, тако да ми можемо подарити хришћанима и осталима пуно право да поштују ону веру коју желе; одакле било које Божанство које пребива на Небесима може бити милостиво и љубазно представљено нама и онима који су под нашоом влашћу. Тако, овим здравим саветом и најискренијом одредбом, ми смо мислили да уредимо тако да никоме, уопште не сме бити забрањена могућност да своје срце посвети исповедању хришћанске вере, вере коју неко мисли да је најбоља за њега, тако да врховно Божанство, коме служењем слободно приносимо своја срца, може показати у свим стварима Своје уобичајено милосрђе и благонаклоност. (48, 2-3)²

¹ У овом раду доста сам се служио књигом Хуга Ранера - *Црква и Држава у раном хришћанству*, (превод Лео Доналд Дејвиса, Сан Франциско – Калифорнија, Ignatius Press, 1992) која садржи део о основним изворима који се односе на историјски период који истражујемо, као интересантну расправу о најважнијим изазовима у Црквено-државним односима те епохе.

² *Edictum Milanense, Lactantius, De Mortibus Persecutorum*, XLVIII – Извод латинског текста се налази у раду г. Пјотра Мазуркиевича; [Fritzsch, *Lactantius*, Opera, II, Leipzig, 1844, стр. 288-289]; наведени енглески текст преведен је на Пенсилванијском Универзитету, одељење за историју: *Преводи и фототипска издања оригиналних извора за европску историју* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press [1897?-1907?]), Том 4, 1, стр. 28-30.

Императори су донели одлуку „да подаре хришћанима и осталима пуно право да поштују ону веру коју сами желе“, закључујући да у избору вероисповедања чак ни императорска власт не може било шта забранити. Свако има право да начини избор по сопственој вољи. Као додатак проглашењу свеопште важности слободе вероисповедања, *Едикт* јасно наређује престанак верских прогона хришћанских заједница и неодложан повраћај њихове раније одузете, сада потраживане имовине и светих места сабрања.

Као што се да уочити у документу, ово су били политички мотивисане одлуке које су учиниле да двојица императора издају *Едикт толеранције*; тражећи заправо шта ће допринети јавном добру и напретку империје. Дакле, суштина је са једне стране – намера да се искористи питање вероисповести као чинилац који ће сачувати јединство империје, и са друге – да се задобије милост „врховног Божанства“ за то што је император предузео. *In hoc signo vinces* – у овом знаку победићеш – то је оно што је цар Константин наводно чуо у својој визији, на основу чега је и поставио Христов монограм на штитове своје војске. Јасно је да је постојала потреба за божанским помоћником у борби која је за њега начинила пут ка хришћанству.³ Његова лична вера остала је неразјашњена тајна за нас.

Општеважећа толеранција проглашена у интересу империје дала је свима, без обзира на њихову вероисповест, право да слободно одлуче по овом питању. „Нека се нико не користи тим правом да би угрозио другога у ономе што је тај примио као убеђење у своју истину; но нека свако, уколико је то могуће, примени оно што је разумео и научио за добро свог ближњег; или у супротном, нека одустане од покушаја. Јер, једна је ствар својевољно ући у сукоб ради бесмртности, а друга је приморавати остале да тако чине из страха од казне“, како читамо у *Животу Константиновом*.⁴ Свакако, цар је ускоро морао приметити да је једно питање окончање верских сукоба у империји, али је делање сходно суштини широко прецизиране толерантности, нешто сасвим друго. Оно што је њему требало, није толико била само верска слобода, колико Васељенска Црква која би била инструмент којим би се водила политика обједињења. „Имајући у потпуности доказ, за свеопшти напредак царства, како је велика милост била Божија према нама“, Константин изјављује, „ја сам проценио да би то требао бити први предмет мојих настојања – јединство вере, искреност љубави, заједница која осећа да слави Свемогућег Бога, а која може бити сачувана међу изузетно омиљеним мноштвом народа који сачињава Васељенску Цркву.“⁵ Мора се нагласити да овај концепт нема хришћанско порекло, већ је био једноставан наставак римског приступа, према коме је бити држављанином Римске Империје значило да је

3 *Пад Рима: преображај старе цивилизације, превод* – Џенет Сондејмер, Њу Јорк, Нова Америчка Библиотека, 1967, 101.

4 Јевсевије Кесаријски, *Живот Светог цара Константина*, II, 60.

5 Исто, III, 17.

оданост царству кроз личност императора, као и посвећеност истини коју је заступао император, било скоро једнако.⁶ „Свака држава има своју религију“, пише Цицерон.⁷

Многима је деловало као да су времена верских гоњења престала једном заувек, и да је започела сјајна епоха хришћанске империје. Испоставило се, заправо, да живот хришћана у „новом свету“ није без проблема. Царева благонаклоност учинила је да су се епископи „ројили“ око њега, не би ли придобили какве привилегије за њих лично. „Ни један од епископа који је дошао на царски банкет“, како читамо у Јевсевијевим наводима поводом славља које је цар одржавао поводом своје (двадесете) годишњице на трону, „одреди телохранитеља и других трупа са исуканим мачевима окруживали су улаз царске палате, и посреди њих су ови Божији људи без страха пролазили у најиздвојеније царске одаје, у којима је сам цар седео са својим личним пријатељима за столом, док су остали пребивали на каучима намештеним на другој страни. Неко би могао да помисли да је слика Христовог царства тиме засењена, и да је све ово више сан него јава.“⁸ Како год било, чак и тако рано, сам Јевсевије је уочио опасност у овој ситуацији, мислећи да су се незнабошци и тајни јеретици, „заплашени царевим претњама, сакривајући своја права размишљања – тако се тајно увукли у Цркву“⁹, и тиме такође искористили предности такве могућности. Проблем опортунизма се ширио током успешних година „званичног“ хришћанства. Упутивши своју петицију цару Теодосију, луциферијани су то представили са сарказмом овако: „Ова уважена господа епископи, који су некада у време владавине Константинове бранили безгрешну веру а онда је осудили јеретичким писањем, поново су се вратили васељенском занимању вере: чим пре су приметили да је такође и цар скрајнуо (на истој страни) са епископима! Стога, где је вера и прослављање Христа, ако епископи, у зависности од благонаклоности земаљског императора, данас постају од хришћана јеретици, а сутра поново од јеретика хришћани?“¹⁰ Опортунизам је такође познато искушење за клир и у *Старом Завету* (уп. Амос 7, 10-17) и непрестано прати Божије служитеље, као што нас на то подсећа енглеска изрека, нпр. „Понаша се као Брејев Викар“ (особа која мења своје принципе, не би ли по сваку цену задржала своју позицију, звање...).

Константин је био убеђен да је духовно јединство неопходно како би се сачувала целовитост империје. Но, он није био личност способна за разумевање и

6 Упор. B. Dumézil, *Chrześcijańskie korzenie Europy*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007, (*Les racines chrétiennes de l'Europe. Conversion et liberté dans les royaumes barbares Ve - VIIIe siècle*, Librairie Fayard 2005), стр. 57-58. Хришћански корени Европе, стр. 57-58.

7 Цицерон, *Ораторијум за Флака*, 28, 69

8 Јевсевије Кесаријски, III, 15.

9 Исто, III, 66.

10 *Обраћање луциферијана Цару Теодосију*, 52 – према X. Ранер, стр.71.

поштовање осетљивијих теолошких тачака. Цар је сагледавао неспоразуме око фундаменталних питања, као нпр. Вечне Речи „Који је једносуштан Оцу“, као „толико безначајно, свеукупно гледајући бесмислено“ питање, као неслагања око „неких ситних и блесавих разлика у речима“, која су уобичајене за обичне људе – „више налик дечијем незнању, него што се може спојити са мудрошћу свештенослужитеља и људи од памети (смисла).¹¹ Зато, са тачке гледишта политичких званичника, то није био значајан садржај хришћанске вере, већ њено јединство, и тиме је свако богословско неслагање представљало опасност по духовно јединство империје.

Јединство царевине морало је бити загарантовано, или макар јачано од стране Цркве, која се старала за једнообразност у излагању вере, као и администрације, те је тиме она била помоћник самој империји.¹² Из тог разлога, прва и основна ствар за цара Константина је била његово самопрепознавање као „аслужитеља“ епископима у служби Богу.¹³ Он за себе наводи: „Ви сте епископи чија је власт у Цркви: ја сам такође епископ, посвећен (рукоположен) од Бога да надгледам све што је ван Цркве.“¹⁴ Јевсевије, који је био изузетно одушевљен оваквом изјавом, вели: „Но, император спроводи својствену бригу над Црквом Божијом; и где год, у неколико провинција где је било оних који су се у ставовима размимоилазили, он би (император), као неки генерални, врховни епископ од Бога постављен, сазивао саборе Његових служитеља.“¹⁵ Касније, са временом се испоставило да се „цар-епископ“, будући неосетљив за осетљиве богословске теме, намеравао да се меша и оспорава све што би наликовало да ће раздрмати јединство империје као „питања које су ван Цркве“, нпр. она над којима је он уживао јединствено (издвојено) право одлучивања и власти.¹⁶ Из тог разлога, на пример, он је протерао „бунтовне епископе“ који су желели да остану доследни Никејском Симболу вере након Антиохијског Сабора 330. године. Сходно томе, и Свети Атанасије Александријски одлази у изгнанство 335. године, и цар Константин пише Сабору у Тиру: „У међувремену, уколико било ко, мада сматрам то најневероватнијим, предузме овим поводом нешто што би кршило моју заповест, и одбије присуство, курир ће бити одмах послат да протера ту особу у духу царске одлуке (*Едикта*), и научиће га да му не приличи да одбија императорове одлуке које су издате у одбрану истине.“¹⁷

11 Јевсевије Кесаријски, *Живот Светог цара Константина*, III, 71.

12 Упор. Х. Ранер, стр. 55.

13 Јевсевије Кесаријски, *Живот Светог цара Константина*, III, 17.

14 Исто, IV, 24 – према тумачењу Кардинала Рафаела Фарине, овај исказ значи да епископи имају власт у Цркви, а цар има власт над Црквом (*L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea: la prima teologia politica del Cristianesimo*, Zurich 1966, стр. 240).

15 Исто, I, 44.

16 Упор. Х. Ранер, стр. 61.

17 Јевсевије Кесаријски, *Живот Светог цара Константина*, IV, 42.

Један од значајних примера какве је притиске спроводио император над епископима, а по питањима садржаја васељенске вере, јесте Сабор сазван од стране цара Константина у Милану 355. године. Задатак тог сабора је био да Западни епископи осуде Светог Атанасија Александријског. Убрзо је место одржавања заседања пренето из Цркве у Царску палату, где је Константин, сакривен иза пурпурне завесе, слушао излагања и разматрања. Током овог сабора он је затражио следеће: „Шта год да ја желим, нека се испоштује (Црквени) Канон.“¹⁸

Укупно узевши, овакав развој догађаја учинио је да макар неколицина епископа закључи да се Црква нашла у неочекиваном ропству под хришћанским императором. Врло суптилно ропство, које је гарантовало место на царској софи, у замену за покорвање сопствене воље његовој, царској вољи. То је пробудило чуднучежњу за временима отворених гоњења и слободе коју је пружала мученичка епоха. У то време је било јасно ко је био за, а ко против Христа. Мучења, ватра и мач – нису били у стању да одвоје Његове – Христове ученике од њихове слободе. Свети Иларије Поатијски пише следеће: „Данас, ми морамо да се боримо против маскираног гонитеља, слаткоречивог непријатеља, Константина који је постао антихрист; који нас шиба – не бичевима, већ миловањем. Који уместо пљачкањем нас – што би нам дало духовни живот, поткупљује нас богатством, и тако нас уводи у вечну смрт. Који нас не гура у затворску слободу, већ нам одаје почести у својој палати – како би нас заробио. Који не кида нашу кожу, већ наше срце. Који не обезглављује мачем, већ нас убија својим златом. Који нас не кажњава гласником који нам јавља да ћемо бити спаљени, већ прикривено потпаљује ватру пакла против нас. Он се не расправља са нама, тако да може победити – већ нам ласка, како би могао да господари над нашим душама. Он исповеда Христа, али боље да га одбацује. Он покушава да установи јединство које ће уништити мир. Он обара и нешто јеретика, како би такође могао да сруши и хришћане. Он поштује епископе, гради цркве, тако да би могао да обори веру. Он непрестано има Твоје Име, Христe – у својим речима и на својим уснама, али чини све како би спречио да верују да си Ти Бог као и Отац.“¹⁹

Мислим да чежња Црквених отаца за временима гоњења нису имала везе са самим гоњењем из прошлости, већ са жељом за пређашњом јасноћом питања као и осећајем слободе који им је дозвољавао да се одрекну понуда за удобним животом, које су им након тога више пута нуђене.

У тим временима „притајеног ропства“, у епископима који су препознали дух мучеништва у себи, није било недоумица. На пример, сачуван је стенографски

¹⁸ Свети Атанасије Александријски, *Историја Аријанаца*, 33.

¹⁹ Свети Иларије Поатијски, *Против Константина*.

запис са саслушања Папе Либерија од стране императора Константина. Император је тражио од њега да се одрекне било каквих веза са Светим Атанасијем. Будући остављен да се брани сам, папа је одговорио: „То што сада стојим сам, не чини да је истина ма и за трупку слабија. Према старим казивањима, нису пронађена више од три човека који се придржавају те одредбе.“²⁰ У другом случају, Епископ Василије Велики (са Истока), коме је императорски чиновник тражио да се одрекне Никејског вероисповедања, када су то сви учинили и већ се предали, изненадио га је својим питањем: „Нико никада није Модесту тако говорио, са таквом смелошћу!“, рекао му је префект. На то му је Свети Василије Велики одговорио: „Па зашто, зар Ви никада нисте срели Владику?“²¹

Још један необориви бранилац слободе хришћана је био Свети Амвросије, Епископ милански. Он је први који је покушао да спусти ову Црквено-државну структуру на званичне односе и то на такав начин да ни Црква нити царство не спречавају развитак једна друге.²² „Ми препуштамо цару све оне ствари које су царске, а Богу оне које су Божије!“ – вапио је он. „Цару поштовање доликује, ми то не споримо; Црква је Божија, и не сме бити предата цару, јер се Божији храм не може подредити царским правилима. Јер, цар је у Цркви, а не изнад Цркве.“²³ Сукоб између Епископа Амвросија миланског и цара Теодосија, који је вођен у таквом облику да изазове јавно покајање, као и чувена сцена када Епископ избацује цара из олтара, постаје симбол нових односа. „Нека он, цар, слуша речи слободно-говорећег Епископа...“;²⁴ Свети Амвросије директно поручује цару. Слободно говорећи, јавно изјављује: „Нити цару припада да он ускраћује слободу говора, нити да Епископ не изражава шта мисли. Не постоји квалитативна особина императора више мила или драга, од неговања слободе – чак и међу онима који му дугују војничку верност. Јер, овде и постоји разлика између добрих и лоших владара, у томе што добар воли слободу, лош ропство. Такође, у Божијем погледу ништа није за Епископа увредљивије, или више понижавајуће пред људима, као то да он не може слободно да изрази своје ставове и мишљења.“²⁵

У овој краткој дискусији по питању верских слобода у декадама које су уследиле примени *Миланског едикта*, мора бити наведен призив за препознавање хришћанства као званичне религије империје. Цар Теодосије је 27. фебруара 380. године у Солуну, делујући у име обојице императора издао законски државни декрет којим се хришћанство проглашава званичном вером империје и Васељенске Цркве. Касније је исто то потврђено од стране цара

20 Теодорит, *Црквена историја*, књига друга, поглавље осмо, *Састанак Папе римског Либерија и цара Константина*.

21 Григорије Назијанзин, *Посмртно слово Василију Великом - Епископу Кесарије кападокијске*, 50.

22 Упор. Х. Ранер, стр. 82.

23 Свети Амвросије, *Проповед против Авксентија због предавања базилика*.

24 Х. Ранер, стр. 110.

25 Свети Амвросије, *Писмо* 40, 2.

Јустинијана у његовом *Зборнику*, где читамо следеће: „Ми желимо да сви људи подређени Нашој добронамерној Царевини, треба да живе у једној вери коју је Божанствени Петар, Апостол предао Римљанима, као што иста исповеда како је њиме и предата, као што је то добро познато да је Папа Дамаска и Петар, Епископ Александрије...су загрљени; што ће рећи, према правилима апостолске дисциплине и јеванђеоског учења, ми треба да верујемо да Отац, Син и Свети Дух чине једно Божанство, са дарованим једнаким достојанством, сједињеним у Свету Тројицу... Наређујемо свима који поштују овај закон, да преузму име Васељенских хришћана, а да остале сматрају лудим и безумним. Одређујемо да ће они бити озлоглашени као јеретици, и када се Божанска освета, коју они заслужују, буде смирила, они ће накнадно бити кажњени сходно Нашој озлојеђености, које смо примили од небеског суда.“²⁶ Наставак римске политике „верског јединства“ такође је довео до насилних покрштавања. Уопштено, какогод, људи су охрабривани да промене своје вероисповедање истицањем оних који су добровољно примили веру императора и ниподаштавањем оних који то нису. У овом смислу, прекрштавање је постало врста обавезе само за оне који су желели да задрже или унапреде своју социјалну позицију у друштву, тражећи службу за императора. На снази је била минималистичка дефиниција „прекрштавања“, што се свело на формално придржавање одређеном обреду. Онима који су се томе опирали, било је најављено одузимање свих добара и протеривање, што би их свело на статус луталица без икаквих материјалних средстава и без права према Римском закону. Осећај Римске Империје за реалност, са уважавањем принципа поверења, свакако је резултирао тиме што се она уздржала од тежње за верским јединством по цену стабилности саме империје. Исто се догодило приликом прекрштавања „нехришћана“ (ориг. *Gentiles* = нејевреји) у цареву религију, који су махом сви били добри порески обвезници, а чиме се империја изложила финансијском ризику.

Хуго Ранер сугерише у својим коментарима на Кодекс да је то докуменат који указује на долазак нових времена. Иако цар Теодосије лично није желео да игра улогу и Цезара и уобличитеља (*прогласитеља облика*) вере, на начин како је то цар Константин једанпут учинио, у принципу подређујући империју исповедању вере, чија чистота је загарантована Римским Папом и наследником незаборавног Светог Атанасија Александријског; поред тога, он се позива на „небеску инспирацију“, коју је његово императорско срце примило; на овај начин ми већ стојимо пред дверима царева државне Цркве, где ће бити император просвећен „небеским одушевљењем“ са узвишеном руком. Јелински Исток је пренео овај поглед у дело од историјског значаја, иако је Црква била одбачена у неизвесну милост императора. Запад је у међувремену, нешто раније – наивно желео да

26 Јустинијанов Кодекс I, 1.

препусти себе државној власти, и вратио се назад са овог пута у име свог добра, као и за Западну слободу духа. Само годину дана касније, две стране на којима су се већ указивале пукотине, у Сардици су се распале надвоје.²⁷

Нисам наводио ове речи како бих се укључио у полемику у вези са разликама између Истока и Запада, већ више како бих направио увод у коментар понуђен од стране Папе Бенедикта XVI а на тему везе трона и олтара, тема којом бих желео да завршим своје излагање. На трагу учења Другог Ватиканског Концила, политика припада лаичком пољу живота, за који углавном лаици и треба да преузму одговорност. Ако погледамо у изворе промене претходне позиције Цркве на ту тему, заједно са евангеличким ставом о одвојености онога што је Божије и онога што је царско (Мт. 22, 21) – са великом вероватноћом неко може да каже да је то у питању негативно историјско искуство Западне Цркве које је довело до промене. Папа Бенедикт XVI наглашава да је Црква увек била на губитку у савезу трона и олтара, без обзира на добронамерност владара: „Хришћанска империја је врло рано покушала да употреби веру као чинилац политичког јединства. Царство Христово, према очекивањима, требало је да задобије облик политичког царства и његову велелепност. Слабости вере, и раној немоћи Исуса Христа, требало је придодати руку помоћи политичке и војне моћи. Искушење да се употреби сила како би се сачувала вера, расло је поново и јављало се у новом облику током векова, и опет и опет је вера ризиковала да буде угушена у загрљају силе (власти). Борба за слободу Цркве, борба да се избегне било какво поистовећивање Царства Христовог са неком политичком структуром, је таква да се мора водити из века у век. Сливање вере и политичке моћи у једно има своју цену: вера постаје слуга власти и мора повити главу пред њеним мерилима.“²⁸

У периоду гоњења, сањало се да дође време када ће они који су на власти гледати на хришћанство са благонаклоношћу. Историја нас учи да, без обзира, тај идентитет и јасноћа сведочанства ће увек патити уколико су превише блиски односи олтара и трона исковани у временима када су власти биле повољно расположене и када су се јавиле узвишене наде за неке повластице. Скоро је природно за власти да употребе „квази-магијску“ интерпретацију речи: „У овом знаку победићеш“, без обзира што то, у контексту њих, није сагласано духу хришћанске теологије.²⁹

27 Х. Ранер, стр. 84.

28 Папа Бенедикт XVI, *Исус из Назарета*, стр. 46.

29 „Неко би рекао“ – пише Папа Бенедикт XVI, „да је мотив за деловање против Христа било политичке природе... какогод, овакав поглед на Исуса и његов рад кроз политичке термине је противречан ономе што читамо шта је у њему најважније и најновије. У ствари, Исус је својом проповеђу поделио верску димензију од политичке, и ово раздељивање преобразило је свети и заиста постало важан део његовог новог пута.“, *Исус из Назарета*, стр. 183-185.

Њ.Е. Бискуп Михаел Бинкер,
генерални секретар
Заједница Протестантских Цркава Европе
СРСЕ

Теолошка перспектива верске слободе у Миланском едикту

Серија верских декрета издатих у каснијим фазама Римске Империје, који то заправо и нису у потпуности, такође названи и означени као укази о толеранцији, почињући са оним издатим од стране императора Галерија, штампајући га у Никомидији 30. априла 310. године, врхунило је у *Миланском едикту* с пролећа 313. године, с повезаном сагласношћу о верским слободама. То нам даје основу за сагледавање историје толеранције у Европи, као и да се посветимо тренутним изазовима који стоје у вези са имплементацијом (спровођењем) основних права на верску слободу у плуралистичком свету. Примена истих, не може бити спроведена без предузетог унутрашњег самокритичног сагледавања, с обзиром да је добро позната чињеница, да је након издавања истог у периоду гоњења хришћана, тај (*Едикт*) убрзо затим постао „прогонилац.“ Хришћанство је постало државна религија за владавине цара Теодосија I (379-395), и убрзо како је настао сукоб са Донтистима почетком V века, Блажени Августин (354-430) је затражио, осврћући се на стих и у Светом Писму (Лк. 14,23), да се држава бори против јеретика. Уколико би изостала да учини тако, држава би себе учинила кривом за „најсрамнију индугенцију“,¹ јер је гоњење дисидената од стране Цркве сматрано праведним гоњењем: док безбожни прогоне дисиденте из окупације, Црква то чини из љубави.² Законито спровођење оваквог приступа појавило се у Јустинијановом Кодексу 529. године, који је чинио основу за следствен Закон против јеретика, који је затим био на снази вековима.

Са оваквом позадином позивам вас да се на кратко прошетамо кроз срце Беча. Крећемо се од Штефансплаца у центру града ка месној пијаци, где се налази Саборна Црква Грчке Православне Митрополије. Одмах насупротив, на старој градској кући исписано је следеће: „Ова кућа ће се скршити, али Јосифово име никада јер је он даровао толеранцију која га је учинила познатим заувек.“ Ова инскрипција се односи на Јосифа II (1741-1790) који је доделио право законите

1 Augustinus, Contra p. Don. 31, 59 f *ignominiosissima indulgentia*.

2 Исто, Еп. 185, 11.

верске толеранције не-католицима: лутеранима, калвинистима и православним хришћанима – право да они могу да исповедају своју веру како желе. Његова мајка, Марија Терезија (1717-1780) осуђивала је његову намеру као „толеризам“, не видећи у истом ништа друго до незаинтересованост и каприциозност. Она је чврсто веровала да држава апсолутно мора да чува своју веру, спроводећи своја очекивања по питању истине против одступника и неверника, а где је то било потребно, чак и употребом спољашње силе. У објашњењу свог *Изума толеранције* од 13. октобра 1781. године, Јосиф развија (нуди) два различита аргумента: у једну руку он изражава своју осуду „уништавајућим последицама било каквог приморавања савести“, а са друге стране он верује у „велику награду“ коју држава може да задобије кроз „истинску хришћанску толеранцију.“

Толеранција и происходећа слобода вероисповедања и савести свакако имају своје корене не само у антирелигијском менталитету Француске револуције. Теоретска основа начина размишљања развијена је од стране мислилаца који су били савесно посвећени својим уверењима и хришћанској баштини. Први наговештаји о одређивању људских права појавили су се у новооснованим савезним државама Сједињених Америчких Држава, као што су Вирџинија и Пенсилванија, где су исти забележени у писаној форми већ 1770-их година. Чак је и у Француској то било у раној фази револуције, пре него што су религија и вероисповедање потпали под разне ударе, и уместо тога док су још увек упражњаване без питања, учињена су прва помињања неотуђивих људских права, која су свој врхунац доживела у *Декларацији о правима човека и грађанина*, проглашеној 26. августа 1789. године. Дакле, претпоставка да просвећеност и људска права једино могу успети због антиверских становишта њихових заговорника је свакако погрешна. Свакако, нова мерила вредности су морала бити „изгурана“ из цркава, али овакав покрет свакако није првобитно рођен из верске подељености (амбивалентности) и сигурно не из одбацивања вере.³

Чак и уколико реформатори нису били свесни концепта толеранције и мада нису говорили о верским слободама, они су без обзира на то, одбацили средњовековни Закон против јеретика, који је преовладавао до тада. „Против јеретика се може борити само речима, а никада ватром“, рекао је Мартин Лутер.⁴

Свакако да је концепт о толеранцији усвојен и подржан у XVI веку, али у то време претежно од периферних заједница проистеклих из Реформације, под духовним руководством баптиста Балтазара Хубмера (1485-1528) и Себастијана Франка (1499-1543), или индивидуалних хуманиста, попут нпр. Себастијана Кастелија

3 Hans Joas: *Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte*, Frankfurt/Main, 2011, 23ff (translator's note: title = *The Sacredness of the Person. A New Genealogy of Human Rights*) Сакралност личности - нови родослов људских права.

4 WA 6,455,21f (translator's note: "WA" = "Weimarer Ausgabe" and refers to the Weimar edition of Martin Luther's works) скраћеница која се односи на издање дела Мартина Лутера.

(1515-1563). Иако се израз толеранција у свом савременом значењу налази по први пут у једном од писама⁵ Мартина Лутера, то не мења свеобухватну слику тог доба и суштинску оцену Реформације да „Реформатори, стога, нису ни на који начин заштитници или оснивачи верске или политичке толеранције.“⁶ То је једино постојало као актуелно током и након искустава „тридесетогодишњег рата“, када се развио савремени концепт толеранције. Аусбуршки мировни споразум из 1555. показао се неодрживим. У контексту реченог, морамо навести поборнике модерног учења о природном праву, чему су протестанти крчили пут. Хуго Гроције (1583-1645), Самуило фон Пуфендорф (1632-1694) и посебно Кристијан Волф (1679-1754) који су положили теоретичке темеље модерном концепту толеранције, који је тада укључен у надлежно државно законодавство. Држава је одговорна за све своје субјекте и стога има – не само право да уважава, или тачније да не толерише, друге вероисповести као преовладавајуће, већ је у обавези да буде толерантна. Јохан Волфганг фон Гете је дивно сумирао неадекватност толеранције у смислу саме трајности, сматрајући да је „толерисање равно увреди“,⁷ уместо промовисаног препознавања у терминима прихватања, како наводи: „Толеранција једино треба да буде тренутни приступ који води ка препознавању.“

У светлу најновијих искустава доживљених под различитим злочиначким тоталитарним режимима XX века, Цркве су постале отворене за идеју људских права, и прихватиле су је не само као државни закон, већ су такође утврдиле своје теолошке основе, и стога је поново прихватиле као свој концепт. Дитрих Бонхефер (1906-1945) био је први који је приметио ову везу. На врхунцу презира достојне владавине национал-социјалиста Бонхефер је препознао „врсту савеза“ између вредности секуларне хуманости и оних у хришћанству.⁸ Протестантске Цркве, заједно са осталима, сматрале су људска права резултатом јединственог достојанства целокупног човечанства, које је засновано на томе што је човек створен по лику Божијем (Пост. 1,17). Свакако, људско достојанство производи не само из теологије Постања, већ и из учења о Спасењу. Овакво достојанство остаје крајње неповредиво и неизбрисиво, без обзира на човеков грех и мора бити на одговарајући начин утемељено у закону, зато што је правда дарована човечанству милошћу Божијом, само кроз Исуса Христа. „Протестантска теологија препознаје доследност и неоспорност људског достојанства као производећу пре свега из оправдања грешника самом милошћу.“ Мада су према протестантима људска права схваћена као припадајућа свим људима на основу достојанства додељеног им од Бога, оствареног кроз Исуса Христа

5 WA Br 9,438ff (12.6.1541).

6 Martin Honecker: *Einführung in die Sozialethik*, 701 (Introduction to Social Ethics).

7 Johann Wolfgang von Goethe: *Maximen und Reflexionen*, Nr. 875 (Maxims and Reflections).

8 Dietrich Bonhoeffer: *Ethik*, 342-344 (Ethics).

једном за свагда и за све. Она ни на који начин не могу бити предмет било каквих уступака некаквим државним акцијама, уместо да буду основна права примењива за сваког појединца, који представља државу са дужношћу да дела по том принципу. Додуше, људска права нису Јеванђеље и не могу бити отворено упоредива са Божијим законом. Теолошка терминологија њих приписује Божанском Промислу, и као таква она су поштована и у њиховом секуларном облику; јер не постоји хришћански монопол у образлагању људског достојанства и људских права. Она могу „очекивати оправдање“ у једну руку, али су такође и „отворена за оправдање“ у другу. Овакво вишеструко сагледавање може да оправда универзалну применљивост људских права ван и изнад свих верских и културних ограничења и да омогућавају њихов даљи развој. Све док су Цркве свесне да њихова вера оправдава људско достојанство, то ће их водити да истичу толерантност као етички императивно понашање, као и да се боре за поштовање људских права. Васељенска повеља европских хришћана (*Charta Oecumenica*) од 22. априла 2001. наглашава став Цркава да следећи такав принцип за заједнички живот у верски, етнички и културолошки хомогеној Европи: „На основама наше хришћанске вере, деламо ка хуманој, социјално савесној Европи, у којој ће преовлађивати људска права као и основне вредности попут: мира, правде, слободе, толеранције, учествовања у солидарности...“⁹

Штавише, стога: „Ми посвећујемо себе препознавању слободе вероисповедања и савести свих ових појединаца и заједница, штитећи њихово право да практикују своју веру или убеђења, било појединачно или у групама, приватно или јавно, у контексту права која припадају свима...“¹⁰

Желим да приведем крају ово излагање још једном историјском напоменом из Беча: дакле, 1782. године, годину дана након *Едикта о толеранцији* Јозефа II,¹¹ Волфганг Амадеус Моцарт је добио поруџбину од самог Кајзера да компонује „зингшил“,¹² коју, на запрепашћење бечког друштва, он смешта у Турску. Оно што је Моцарту било непознато, јесте да је иза затворених врата, Хабзбуршка скупштина ковала заверу за нови рат против Отоманске Империје. У оваквом напетом расположењу, премијера „Отмице из Сараја“ је ипак прослављена. Либрето је био заснован на делу реформаторског писца,¹³ који тек што је добио право да јавно исповеди своју веру, као резултат неколико месеци раније проглашеног државног *Едикта о толеранцији*. Основна порука опере била

9 Ecumenical Charter of European Christians, Section 7.

10 Ecumenical Charter of European Christians, Section 12.

11 Едикт о верској толеранцији према хришћанима „не-римокатолицима“ који је издат 21. децембра 1791. од стране Јозефа II (пуно име Josef Benedikt August Johann Anton Michael Adam; Шенбрун, 13. март 1741. - Беч, 20. фебруар 1790) цара Светог Римског Царства 1765-1790. и владара Хабзбуршке монархије 1780-1790. Прим. прев.

12 Немачка врста опере – поред певаних делова, појављују се говорни дијалози, тзв. музичка игра – ривалитет немачког и италијанског музичког израза Прим. прев.

13 Писац либрета је Кристоф Фридрих Брејнер.

је да у питањима вере и срца не може бити било каквих присила. Нарочито увредљиво (за бечко друштво) од свега је било то што овакву поруку не изговара хришћански глас, већ је произноси Селим паша.

Тако, толеранција остаје етичка обавеза која се очекује од нас у међуљудским односима. Међутим ми очекујемо и више од толерантности, и то од државе, више у смислу слободе вероисповести као легалног, применљивог права заснованог на неотуђивом достојанству сваког људског бића.

**Рене Гутман,
главни рабин Стразбура,
Конференција европских рабина**

Јудаизам¹

Екселенције, Ваше Еминенције, представници муслиманске заједнице, даме и господо, дозволите ми да вам најпре захвалим на позиву да учествујем на овако важној и великој конференцији посвећеној *Миланском едикту*. Желео бих да захвалим српској Влади, особљу PRO ORIENTE-а, Фондацији за мир и решавање криза, Асоцијацији CIVIS и Конференцији Европских Цркава, на веома пажљиво припремљеној и организованој конференцији. Такође, желим да захвалим и на веома личној пажњи Вашег Православног Епископа и мојег Православног Рабина, те вашој гостопримљивости.

Сходно Агенди конференције која предвиђа време за дискусију, ја бих у то име прочитао следеће одломке из књиге *The Dignity of Difference / Достојанство у различитости*, аутора рабина Џонатана Сакса, који сматрам одличним уводом за даљу анализу и разматрање поводом порука и вредности *Миланског едикта*. (*Достојанство разлике* је радикалан предлог рабина Џонатана Сакса за помирење мржњи. Прва велика изјава неког јеврејског лидера о етици глобализације, она такође означава промену парадигме у приступу верском саживоту. Сакс тврди да морамо учинити више од тражења вредности заједничких свим верама; ми такође треба да преобликујемо начин на који видимо наше разлике, прим. уред).

Јудаизам има структурну особеност толико збуњујућу и дубоку да, иако су његове две монотеистичке ћерке, хришћанство и ислам, преузеле много тога од њега, оне нису усвојиле ово: то је партикуларистички монотеизам. Он верује у једног Бога, али не у један искључив пут ка спасењу. Бог Израиља је Бог свих људи, али захтеви постављени пред Израиљима нису постављени пред цело човечанство. Не постоји у јудаизму еквивалент доктрини *extra ecclesiam non est salus*, да „ван Цркве нема спасења”. Напротив, древни мудраци јудаизма тврдили су да „пoboжни од народа имају удео у свету који долази”. Заиста, Библија прихвата као готову чињеницу да Бог Израиља није само Бог Израиља. Он је такође Бог Абрахамовог савременика, А'лелцхизедека, краља Салема, који није члан заветне породице, али је ипак „свештеник Бога Вишњег”. Њега је признао

¹ Текст није ауторизован. Текст представља транскрипт говора са одржане конференције.

Јотор, Мојсијев таст и медијански свештеник, који даје Израиљу своју прву лекцију о владању - именовање предводника хиљадама, стотинама, педесетинама и десетинама. Две херојске жене *Библије*, Тамар и Рут, нису Израилке. Прва је од Канаанаца, а друга је Моапка, али свака има почасно место у историји Израиља и обе су преци највећег краља Израиља, Давида. Како се таква идеја јавља и шта она значи?

Речи генетског кода од три слова исте су у сваком бићу. CGA значи аргинин, а GCG значи аланин - код слепих мишева, буба, бактерија. Оне чак значе исто у погрешно названим архебактеријама које живе на температурама кључања у сумпорним врелима хиљадама метара испод површине Атлантског океана или у оним микроскопским капсулама одступања, званим вируси. Где год да кренете у свету, коју год животињу, биљку, бубу или грудвицу да погледате, ако је жива, она ће користити исти речник и знати исту шифру. Цео живот је један. Генетски код, осим неколико сићушних локалних одступања, углавном из необјашњених разлога код бичастих протозоа, исти је код сваког створења. Сви ми користимо потпуно исти језик. То значи - а религиозни људи могу наћи да је ово користан аргумент - да је било само једно стварање, један једини догађај када је живот рођен.

Јединство на небу ствара различитости на земљи.

Исто важи и за цивилизације. Битна порука хебрејске *Библије* је да је универзалност - завет са Нојем – тек контекст и увод у несводиво мноштво култура, тих система значења којима људи настоје да разумеју свој однос једних према другима, свет и извор постојања. Платонова тврдња о универзалности истине важи када се примењује на науку и опис онога што јесте. Она је непримењива када се односи на етику, духовност и наш осећај онога што би требало да буде. Постоји разлика између *physis-a* и *nomos-a*, описа и прописа, природе и културе. Културе су као језици. Свет који они описују је исти, али су начини на који то раде скоро бесконачно различити. Енглески није француски. Италијански није немачки. Урду није угаритски. Сваки језик је производ одређене заједнице и њене историје, њених заједничких искустава и сензибилитета. Не постоји универзални језик. Не постоји начин на који можемо да говоримо, комуницирамо или чак мислимо без стављања себе у границе одређеног језика чије су контуре обликовале стотине генерација говорника, приповедача, уметника и визионара, који су дошли пре нас, чије наслеђе смо наследили и чијих прича ми постајемо део. У оквиру једног језика можемо рећи нешто ново. Ниједан језик није фиксан, непроменљив, комплетан. Оно што не можемо да урадимо је да се ставимо ван посебности језика да бисмо дошли до истине, начина разумевања и одговора премудрости свету који се примењује на све у свим временима. То није суштина човечанства, већ покушај да се побегне од човечанства.

Исто је у случају религије. Радикална трансцендентност Бога у хебрејској *Библији* значи да Бесконечно лежи изван нашег коначног разумевања. Бог комуницира на људском језику, али постоје димензије божанског које морају заувек да нас заобилазе. Као Јевреји, верујемо да је Бог склопио савез са посебним народом, али то не искључује могућност да други народи, културе и вере проналазе свој однос са Богом у заједничком оквиру Нојевих закона. Ови закони представљају, тако рећи, граматику дубине људског доживљаја божанског: шта то значи видети свет као Божје дело, и човека као Божији лик. Бог је Бог свих људи, али од Вавилона до краја света ниједна вера није вера целокупног човечанства. Таква прича би нас водила до поштовања потраге за Богом код људи друге вере и помирила посебност култура и универзалност људског положаја.

С друге стране, ми смо и чланови одређене породице са својом посебном историјом и памћењем. Ми смо део „збијене” или контекстуално условљене моралности (представљене, у јудаизму, Абрахамским и Мојсијевским заветима) која нам дарује лојалност и обавезе према члановима наше заједнице који иду даље од пуке правде. Ми имамо дужности према својим родитељима и деци, пријатељима и комшијама и преминулим члановима друштва који се сматрају проширеном породицом.

Проф. Мухамед Јамучи,
бивши представник Исламског савета
за сарадњу у Европи пред Европском
Комисијом

**Слобода вероисповедања у
Миланском едикту из теолошке
перспективе**

**Од Миланског едикта до
поштовања људског достојанства**

Разноврсност која краси људски род одувек је била лоше прихваћена. Нетолерисање „другог“ до данас је разлог великих патњи.

Кофи Анан

Ваше Екселенције, Еминенције, Преосвештенства, амбасадори, професори, драга браћо и сестре, драги пријатељи.

Читајући Јеванђеље примећујемо да је мир одувек служио као знак распознавања између Исуса и његових ученика. Данас, после 2000-3000 година, свако од нас и даље жели мир како у себи, тако и међу онима који га окружују. Сходно томе, ништа нас не спречава да тај исти „знак“ делимо са свима: *Мир вам, селам, šalom*. Они који живе у миру и спокоју морају искористити могућност која им је дата, за дијалог, и стварање светлије будућности. Без слоге и дијалога не можемо ништа започети, нити можемо причати о било каквом напретку.

Шта данас можемо научити из *Миланског едикта*? Могу ли револуција у Ирану, или протести који тренутно потресају поједине арапске земље да се боље разумеју у светлу Француске или Енглеске револуције? Другим речима, до које мере консултовати, или истраживати историју не би ли на крају успели да нађемо евентуално решење за проблеме које данас имамо?

Да ли је прикладно консултовати и изучавати историју без ослањања на савремене науке попут социологије која јој је у суштини врло сродна? Другим речима, како без дубљег увида у историјски контекст разумети догађаје у друштву током једне одређене епохе.

Увод

Милански едикт: темељ слободе вероисповести? наслов је нашег симпозијума са којим се слажем јер нас, по мом мишљењу, учи поштовању других заједница - и *in*

fine - нас позива на рад за општу добробит и заједништво целокупног човечанства. Дозволите ми такође да на постављено питање покушам да одговорим другим питањем: Имамо ли можда неко трајно решење, другим речима, да ли *Милански едикт* траје још увек?

Говорити о слободи вероисповести изискује да претходно раздвојимо пар ствари.

Као прво морамо раздвојити смисао који слобода вероисповедања, донета том приликом, има у моменту настанка самог Едикта са једне, и његово спровођење у дело са друге стране. Даље, морамо имати у виду тумачење које су понудили тадашњи ауторитети Цркве. То подразумева религиозност и озваничење религије. На крају, морамо се уверити у значај коју слобода вероисповести има за оног који верује.

Епоха Константина Великог

Освајања, велика померања народа и путујући трговци одувек су са собом доносили нова веровања која су се мешала са већ постојећим, локалним. У већини случајева нова божанства могла су наћи своје место у локалном светилишту само под условом веровања и поштовања оних божанстава у која се веровало од раније. То су, као што нам је познато, апостоли одбили (Тх. 1, 9-10).

Таква пракса била је уобичајена у многобожачком свету; уколико би пак неко исповедао веру у постојање једног Бога дајући истом највећи значај, шансе за наилазак на неразумевање бивале би знатније.

У Римској Империји сенатора и императора званичну религију као и сва друга веровања регулисала је искључиво државна власт која је једина имала право да их допушта или не, дозвољава или забрањује. По учењу римског права хришћанство је чисто сујеверје - *superstitio* - те као такво представља опасност за државу из чега природно долази до гоњења не само из религиозних, већ и из идеолошких и догматских побуда. Пагански бог живи у кипу, Бог хришћана је неисказив, односно Бога који је без кипа као и да нема.

*Миланским едиктом*¹ даје се право сваком грађанину Римске Империје да слободно поштује и слави оног Бога у којег верује. Сходно томе, његово доношење највише је значило онима чија је сигурност до тада била угрожена. Признавајући хришћанима право да слободно исповедају своја религијска убеђења без обавезе да се император поштује као божанство,² *Милански едикт* означио је мање-више

1 Верзије едикта сачуване су у Eusebe de Cesaree, *Histoire ecclesiastique*; Lactance, *Sur la mort des persecuteurs* (*De Mortibus Persecutorum*), 48, 2-12.

2 Император нема више потребу да буде обожаван већ да његов ауторитет буде поштован: „Треба се молити за императора, а не императора самог.“

потпуни и трајни престанак гоњења хришћана. Но његово доношење довело је ипак до малог „приговора савести“ хришћана до којег је дошло због свести о 300 година дугом гоњењу са једне, и изненадне промене у савести императора са друге стране. Он дозвољава слободу вероисповести за све. *Liberta religionis* постаје општеобавезна у целој Империји. Званично признавање хришћанства претвара исто у *religio licita*. Обдарен информисаношћу и политичком мудрошћу Константин доношењем *Миланског едикта* 13. јуна 313. ствара погодно тло и одговарајућу атмосферу за проглашење хришћанства за званичну религију Империје које ће уследити мало после њега. Он то ради водећи рачуна о томе да се не деси да они који су до јуче били гоњени сада постану гонитељи. Питање које најбоље описује поменути тематiku гласило би: Треба ли толерисати нетолерантне?³ Гледајући на све са малим освртом уназад на успех који ће доживети „Константинова Црква“ можда разлоге истог треба тражити у Константиновом тријумфу у бици на Милвијском мосту која се десила само годину дана пре доношења *Едикта*. Поменути тријумф чини се по важности мало мањим за даљу судбину хришћанства од оне коју за хришћане имају лик и дело светог апостола Павла.

Године 380. Теодосије ће завршити започето проглашењем хришћанства за званичну веру Империје.

„Дати хришћанима као и свима слободу и могућност да живе веру сопственог избора“. „Славити Бога који је на небесима“.

Подразумева се да многобожачки систем има мање потешкоћа да прихвати нова божанства него што је то случај са искључиво монотеистичким религијама. Да ли је проблем дакле у монотеизму самом или у његовом озваничењу?

Од толеранције до слободе вероисповедања

Познато је да понекада схватимо шта смо имали тек када га изгубимо. Изучавање историје показује у више наврата шта је изгубљено напуштањем идеја *Миланског едикта*. Приступимо једном размишљању које нам се намеће по природи ствари: шта се дешава када један политички режим искористи једну религију и исту наметне не мислећи да то може нашкодити другоме?

Предлажем да испитамо историју и да у широком луку пропутујемо кроз њена велика поглавља. Посебно она која се тичу Западне Европе и Француске.

Убрзо после институционализације и прихватања вероисповести политичка диктатура сакривена под велом верске нетрпељивости јавља се како унутар (против других веровања) тако и изван (против других религија) заједнице.

3 John Rawls, *A theory of Justice*, Harvard, Harvard University press, 1971.

Ради превентиве против нетолеранције током времена доношени су Едикти толеранције (у вези са калвинистима у Француској; у вези са католицима у Енглеској; и за једне и за друге у Пољској) који су били разрађени од стране протестантских и католичких мислилица тога доба (Волтерова енциклопедија; Хобс, Хјум и Лок); после тога Наполеонов конкордат отворио је пут могућности признавања више култова; на крају постојање лаичких система дозвољава свакоме да упражњава своје верске обичаје.

Вековима хришћанска Црква била је стуб ослонац европске културе.⁴

Принчева вера постаје и вера његовог народа, што је истина, зауставило верске ратове, али није успело да допринесе питању толеранције. Слобода избора није била могућа већ се инсистирало на истом веровању за све. Циљ је био да се верује у оно у шта верује и Принц - по речима Аугзбуршког мира (*cuius regio, ejus religio*). Одувек су кнежевине, војводства, а касније и краљевине биле верујуће. Држава у данашњем смислу је млад појам (два века); тек ће се касније развити систем признатих религија (Наполеонов конкордат). Но нити је тај и такав декрет о слободи вероисповести преовладао у Европи, нити је до данас посебно распрострањен.

Слобода ума. Колапс који је на Западу доживела верска једнообразност, довео је до такозваних верских ратова у којима су све стране отворено испољавале своју нетолерантност. Разлог недостатка толеранције лежи можда у томе што је сама идеја толеранције страна том времену.

Крајем XVI века у појединим државама почиње да се прихвата слобода „савести“ (духа, ума), не слобода вероисповести, но и то је успех. Како у XVI тако и у XVII веку упркос *Едикту* из Нанта током владе Хенрија IV, 1598, ипак сусрећемо велику количину дискриминације окренуте против религиозних мислилаца и филозофа. Чак и један тако велики ум попут Еразма који проповеда екуменистичке идеје доживео је да исте буду не само не прихваћене већ и осуђене. Осим малих изузетака, његове идеје заживеће тек знатно касније. Еразмо ће имати утицаја на римокатоличку интелигенцију, што ће знатно смањити бруталности које су правоверни трпели током XVII и почетком XVIII века. Међутим, за сваку кнежевину се подразумева да има своју религију, а они који је нису прихватили сматрани су грађанима другог реда⁵ (без права како цивилних тако и политичких).

4 На ову тенденцију наилазимо у расправи о месту које хришћанству припада у Преамбули европског устава, о чему се дискутовало током међурелигијског разговора на тему *Основни неспоразуми*.

5 У свим државама, која год да је религија у питању, они који се не приклањају већини грађани су другог реда, осим у Федериковој Пруској. Уједињене провинције су такође изузетак јер дозвољавају више слободе за маргинализоване, поготово у Амстердаму, пре свега због економског интереса.

Да ли смо увидом у време када је владала реципрочна нетолеранција научили да власт греши када прогони неку религију?

У XVII веку велики број верских сукоба, и претње стабилности других због религије, довели су практично до тога да је слобода ума *de facto* била призната. Иако је то више слобода да се мисли другачије него већина, то ипак није слобода вероисповести или изражавања исте. Не смемо је изражавати чак ни својим понашањем. Но ипак и то можемо сматрати еволуцијом, али је сам значај врло мали у поређењу са оним што имамо данас. Реченица „Не буди центар скандала“ најбоље осликава ситуацију о којој говоримо.

У борби за утицај између временског и духовног владар остаје верујући, али не и толерантан, но претпостављамо да ипак није био равнодушан према верским питањима.

Од тада и касније владар ће морати свој легитимитет да тражи и у свакодневном окружењу, а не само у божанском праву; човек је рођен слободан и његово друштвено наслеђе не може да негира природне законе појединаца.

Једну особу прихватамо независно од његових филозофских или религиозних убеђења. Говоримо о толеранцији у друштву зато што сматрамо да је она допринела економском и трговинском развоју.

Хуманизам у принципу тражи „срећу за људски род“ и жели да замени „Божји град“ људским. Толеранција других религија је нешто што је присутно код свих оних који желе да у једној особи виде само грађанина без обзира у шта верује; ова милитантна борба за толеранцију дешава се у име прагматизма, односно, економског и трговинског просперитета.

Од тада па убудуће, толеранција престаје бити нешто што само трпи и могућност других признатих вероисповести, већ постаје слобода вероисповести. Сматрало се да власт наноси штету када недозвољава одређену религију. Доказало се захваљујући искуству да не можемо живети само од убеђења (Спиноза).

Иако је за наше савременике толеранција уско повезана са простим дозвољавањем или забрањивањем,⁶ овакво схватање далеко је од оног значаја који је толеранција имала код проповедника исте XVII и XVIII века. Тако схваћена толеранција која може све да дозволи не може да допринесе до остварења истинске слободе.

Члан 10. *Универзалне декларације о људским правима* из 1789. је обојен идејом толеранције, док 18. члан Конвенције из 1948. подсећа на слободу вероисповести

⁶ Андре Комт Спонвил тврди да је толеранција боље него ништа: минимум у врлини; за Лока то је нешто што не можемо зауставити, треба дакле: „прекинути борбу против нечега што смо немоћни да променимо“.

и права промене исте. Последња чињеница узрок је велике расправе од почетка „арапског пролећа“ и могла би да допринесе да дође до промене става код оних који још увек сматрају да је промена вере илегалан чин. Пристајући да се одрекне своје доминантности, текст *Gaudium et spes* у својој декларацији о слободи вероисповедања⁷ заснованој на људском достојанству (*dignitatis humanae*) превазишао је идеју толеранције.

Толеранција као идеја се јавила тек крајем XVI века по мишљењу Пола Валерија. У XVII веку она прелази у реакцију на верске сукобе који су потресали XVI век у Европи. Она је у инфериорном положају у односу на милосрђе. Обележена као нешто секташко:⁸ она је сведена на једноставну дефиницију, подразумева најмање две међусобно наклоњене стране, уопште није објективна нити заступа једнакост, као што је случај са поштењем. Она није нешто споразумно нити је резултат неког јавног уговора, већ је резултат доминантности. У историјском смислу она је подложна промени и није нешто од трајног значаја. Са теолошке стране гледишта само Божанска љубав која извире из Његове Божанске природе је вечна. Толеранција је дакле била сматрана као греховни поремећај против љубави, а често је била и наметана, како хришћанима тако и муслиманима.⁹ Задовољавајући се само толеранцијом верујући бежи од своје обавезе да „воли“. Толеранција је дакле узрок који одаљује вернике од правилног поимања Божје поруке која им је предата од гласника.

Секуларизација. Од тог доба акценат је постепено стављан на индивидуу као такву, државну припадност и секуларизацију, што је довело до тога да у људској особи видимо само једног глумца који игра своју улогу у политичком пројекту једне нације, но не и верујућег неке религије. Чак се ишло и до тога да се сматрало да истребљивање оних који верују, и искорењивање религиозних знакова са јавних простора доноси нешто корисно друштву.

Цивилност. Махом у арапским, али и у неким другим државама, идеја цивилног често је представљана у негативном светлу. Одбијајући да озваничи једну религију на штету других, идеја цивилног друштва оставља простор присталицама других вероисповести, као и онима који тврде супротно, да живе у хармонији.

Рекапитулирајмо. Која год да је била намера законодавца, поредећи *Милански едикт* са едиктима о толеранцији који су специфични за XVII век, увиђамо да је он био испред свог времена. Заборављање вредности *Миланског едикта* дало је маха времену које долази да појача тензију између принчева и клира, између краљева и папе. Од времена када се Константин умешао делујући као „спољни

7 *Aggiornamento* Другог ватиканског сабора дозвољава да се одступи од става да „ван Цркве нема спасења“.

8 Фамозно *Слово о толеранцији* Џона Лока у којој говори о снази, границама и смислу верске толеранције.

9 „Бог је љубав“, један од божанских атрибута Алаха је *al Wadud*.

епископ“ на Првом васељенском сабору у Никеји до пада Бастиље, од *Солунског едикта* до Француске револуције, односи између световних и духовних власти варирају између међусобног уплитања, цезаропапистичких настојања и жеље за теократијом.

Циљајући да уништи аријеву јерес присутну од времена Никејског сабора, Теодосије проглашава хришћанство званичном вером, мешајући тако верска и политичка питања.

Овај летимичан преглед делимично нам указује на чињеницу да су после Солунског едикта, и после озваничења једног искључиво монотеистичког система чија је једнообразност, како културолошка тако и култна, трајала неколико векова, дешавања пошла једним другим правцем. Требамо ли, међутим, кривити монотеизам, његово озваничење или интерпретацију? Ипак, обратимо пажњу на чињеницу да „приватизација“ вере од стране верујућих не подразумева крај догмата, далеко од тога.

Завршавајући овај историјски преглед вратимо се *Миланском едикту* који нас у сваком случају још увек може инспирисати, уосталом он је инспирисао наслов моје интервенције који би иначе могао и да буде преформулисан у једноставнији: *Од слободе веровања до слободе веровања*.

На маргини ових великих поглавља, врло је интересантно да се проуче мање познати детаљи.

Озваничење монотеизма?

Сигурно је да боље познајемо оно што је великим словима уписано у поглавља историје света која нису толико значајна у поређењу са оним што се обично сматра маргиналним и преко чега се олако прелази. Из тог разлога имамо потешкоћа да схватимо Мојсијеве као и јеванђелске, апостолске и куранске поруке.

Као некада цар Давид, Исус улази у Јерусалим као победник и од стране јеврејског народа бива прихваћен као цар, али још увек није дошао моменат да се успостави Очево царство на земљи, а још мање се ради о намери да се свргне Ирод. Он више жели да свргне Зло него што сам жели да буде крунисан. Пилату скреће пажњу да власт коју жели да покаже није само Његова, а управитељу указује да без дозволе претпостављених, сам ниједну одлуку не може да спроведе. Но и упркос томе, хришћански владари нису дуго чекали да себи припишу титулу *pontifex maximus* коришћену од стране римских императора. Овакво слављење самога себе, а са друге стране слављење Господа биће разрађено у „два града“ осмишљена од стране Аугустина Ипонијског (*Свети Августин, Град Божији*, XIV, 28,1).

Разговор између Исуса и Пилата учи нас да је власт нешто што се даје, делегира (Јн. 19, 10-12); што се тиче изреке „Цару царово а Богу Божије“ (Мт. 22, 21) она нас вековима учи да се мора наћи начин да се избалансира однос између вере и грађанских дужности које хришћани као и муслимани морају да испуњавају.

После мучења кроз која су прошли први хришћани,¹⁰ и у периоду иза последњег римског императора са Запада, почетак Средњег века (VI и VII век), који је засигурно био тежак за Римску Цркву, мање нам је познат. Манастири и духовно заједништво од великог су значаја за живот хришћанства и Цркве тог доба. Та Црква, Црква апостола (Петра и Павла), светитеља (Иринеја и Игњатија) и мученика носила је на себи сав терет потраге за јеванђелским идеалом првих времена. Они који нису могли да се идентификују са моћи, озваничењем једне религије која је до тада била маргинализована, они који нису могли код нових верника да пронађу оно што су сматрали основним, мислили су да их само повлачење, изолација и потпуна предаја молитви и аскези могу охрабрити да остану верни Јеванђељу.

Проповедници ислама понављали су без престанка да „највећи труд треба да уложимо у борбу против сопственог ега“. Намера је да се задржи већ постојеће стадо, пре него да се освајају нове територије. Тако, међу првим Посленицима калифа било је доста учитеља који су указивали да *порука мира* мора да се шири речју, убеђивањем и упозоравањем оних који су робујући својим страстима падали у неку другу врсту идолопоклонства. Истовремено, духовни учитељи ислама једногласно су промовисали идеју да заједница верних није позвана да оснива државу.

Са развитком монотеизма развила се и идеја искључивости божанског бића.¹¹ Да ли неки наши проблеми долазе због озваничења монотеизма?

Упоредни теолошки осврти

Ни Исус у Јерусалиму ни касније апостоли у медитеранској области, или још мање Риму нису у идеалној ситуацији да успоставе царство Божје на земљи; док је Мухамед довршавао свој духовни задатак (основе вере) у Меки, а исти завршио једним трајним задатком (оснивање муслиманског друштва) током специфичне атмосфере у Медини, и његова мисија била је обележена успонима и падовима, и срећом и тугом оних који су мислили да морају, односно могу да обезбеде достојно наследство.

¹⁰ У семитским језицима значење речи мученик осликава исто и сведока. Било је оних који су мислили да своју оданост Христу показују узвишеним чином, кроз мучеништво.

¹¹ „Нећеш имати другог Бога пред мојим лицем“. (Изл. 20,3); „Верујем у једнога Бога Оца, Сведржитеља, творца неба и земље“ (Символ вере); „Нема другог Бога осим Бога“ (догма ислама).

Куран признаје монотеистичке религије повезане са људима из Књиге, али Алах не дозвољава да бива упоређен са другим божанствима. Политеизам је дакле забрањен и не толерише се. Но, у Риму сходно традицији политеизма, појам више богова није непознаница, те захваљујући томе са мање негодовања у стању је да прихвати нова божанства. Тамо влада други културолошки амбијент (*Stimmung*), и другачији ниво свести (*gestalt*). Религиозно-политички односи не могу се поредити.

Мухамед је у Медини прво уредио односе између Муслимана самих, између Муслимана и Јевреја који су већ имали јединствену нацију, признајући им наравно право на њихову религију. Исто тако, он је позвао епископа града Најрана да у џамији одслужи литургију на Васкрс. По повратку у Меку, Мухамед ће опростити и ослободити тамошње идолопоклонице и истима неће наметнути ислам као религију. Бројни су и примери људи¹² који су јавно устали у одбрану хришћана позивајући се на основне принципе ислама.

Мора се дакле подвући јасна разлика између основне поруке ислама и прихватања истог, штете које је исламу донело уплитање политике и његове актуализације у историји; између основне поруке и вероисповедања.

Теологија заштићених мањина

Зарад друштвеног и моралног јединства религија се труди да одржава снажну везу и да спречи раздоре и поделе. Статус немуслимана био је одређиван од стране муслиманских правника из угла једнакости свих људи. Припадници других конфесија могу, заштићени законом, у исламској земљи слободно да верују и мисле.¹³

Ислам (сунитски и шиитски) радикално одбацује у принципу и теорији припаднике (*ahzab*) који су били на прагу да изазову грађански рат, могућност појаве секти (*firaq*) које су способне да умање важност догма и да створе нова веровања (*milal*), дозвољавајући са друге стране другачије мишљење (*ikhtilafat*) сматрајући га нечим добрим и корисним (*rahma*). Цели сунитски друштвени миље је усмерен на заштиту и очување заједништва ипак не одбацујући никада предности које отворени дијалог, као и размена идеја и мишљења могу да донесу. Сходно томе, један затворени систем наилази на тешкоће када треба да прихвати страно тело, посебно у свом сопственом систему. Ипак, такво присуство

12. Калиф 'Умар ибн ал-Кхатаб гарантовао је сигурност јерусалимских хришћана, штитио је њихове животе, Цркве, жртвенике, није злостављао ниједног између њих нити је икога ограничавао због религије. Емир Абделкадер узео је у заштиту хришћана из Дамаска 1860. ослањајући се на поруке ислама, и поштујући „људска права“.

13. „Вама нека је ваша религија; мени – моја“ (Куран 109,6) као: нема препрека за веровање! (Куран 2, 256), или „Да ли је на теби Мухамеде да убеђујеш људе да верују?“ (Куран 10, 99) јер „да је Бог хтео створио би само једну заједницу. Но хтео је да осетите дар који вам је дао“ (Куран 5,48).

проузроковало је доношење посебних прописа о њима. Немуслиmani у исламској земљи, означени статусом заштићених (*ahl adh-dhimma*), биће део посебног законског система који има своја посебна правила систематизована у правним актима познатијим под именом „правила примењива на заштићене“ (*akham ahl adh-dhimma*). „Људи Књиге“ сходно томе и њихови следбеници, поштовани су у оној мери колико је њихова улога важна у ондашњем откровењу. У замену за овакву заштиту били су дужни да регулишу одређену таксу (*jiziya*). Без обзира на то што су се особе посматрале кроз то којој религији припадају, а имајући у виду да цивилни закон још увек није био актуелан, немуслиmani су ступили на највише административне функције у држави.

Овај детаљнији теолошки увид не рефлектује детаљно целокупну стање дозвољавајући тако будуће еволуције.

Јединство у различитости

Можемо ли раздвојити одређену заједницу у мање групе? Можемо ли прихватити да „поцепамо јединствену хаљину без Христовог шава“, или морамо да општимо иако смо различити? Видели смо да је *Милански едикт* био издат у циљу напретка, један корак ка миру – данас, говорили бисмо о „добром управљању“ које би дозволило јединство у империји озваничењем верске слободе. Духовни ауторитети које представљају званични клирици (епископи и римокатолички кардинали, муле и ајатоласи код шиита), и теолози (протестантски и сунитски) одувек су тежили остварењу јединства вере и вероисповедања. Током древних режима власти „савез између трона и олтара“ је један реалан савез, јер се веровало да је темељ јединства једне нације пре свега у јединству вере што само по себи спречава даље расцепе и сукобе.

Но пошто је различитост својствена људским бићима (*Куран* 11, 118), а њен крајњи исход сазнаћемо на „Дан Васкрсења“ (*Куран* 16, 124). Ислам веру у Бога везује за Посленике, оне који шире поруке, и на унутрашња откровења, као и на прихватање другог (2,285) истовремено жигосујући фанатизам и одбацивање другог.

Нису ли нетолерантни ставови повезани са претендовањем у сигурно познавање *Истине* и са неспоразумима које сусрећемо на тему *Истинске религије*; нису ли многи нацрти о толеранцији истовремено и наше сопствено признање неспособности да зауставимо уништавајуће и штетне сукобе?

Протестантско богословље је дало теолошке темеље.

Ако је са моралног аспекта толеранција генерално сматрана врлином у мери у којој она настоји да спречи сукобе омогућујући мир, не би ли она могла да буде први корак ка оснивању јединствене културе поштовања?

Похвала поштовању

Постоји нешто боље од толеранције. Постоји поштовање другог и његове различитости. Постоји жеља за окупљањем око заједничких вредности које могу да се деле са другима подразумевајући различите тачке гледишта.

У контексту наше теме, дефинишимо поштовање као „узимање у обзир достојанства једне ствари, једне особе или идеје, без обзира да ли у томе сами учествујемо или смо на било који начин повезани, али је ипак имамо у виду“. Суштина религиозног поштовања огледа се у свести да је и други, жив или не, призван од Бога и Божијом љубављу у постојање. Само по себи то је већ довољан разлог да бисмо волели нашег ближњег, јер волећи дела руку Божијих ми волимо и Њега самог, и одајемо му славу и захвалност. Човек мора бити поштован (*Куран* 17,10). „Не судите!“ је кључна заповест на коју желимо да укажемо у нашем излагању. Но Љубав не толерише нити је икада толерисала, не суди нити је икада судила. Алах, Господ, је једини који суди и који ће на крају судити. Гледајући са аспекта теологије љубави, толеранција је обојена лошим, јер толерисати значи дозволити мањак љубави према Богу, то је корак ниже, пораз. Јасно је да је поштовање гледано из верске и моралне призме супериорније, и самим тим пожељније од толеранције.

Закључно са XVI веком, појам „толеранције“ доводи се пре свега у везу са политиком, касније правом, док на крају постаје морални аксиом. Исус и Мухамед никада нису рекли „толеришите једни друге“ већ „љубите једни друге“. Било да смо верници или не, ради се о нечем већем од нијансе, ради се о потпуно другачијем систему вредности.

Поштовање појединца и његових убеђења долази у правном смислу тек објављивањем *Универзалне декларације о правима човека* 1948. Тема људског достојанства фреквентнија је од тренутка појаве монотеизма.¹⁴ Но, чак и када је слобода вероисповести дозвољена, питање достојанства још увек није решено. Не тако давно (200 година) све државе су имале званичну веру; држава без званичне вероисповести производ је модерног доба. Данас, верска слобода је једно од основних права у демократским системима.

Изазови слободе вероисповести у Европи

Највећи изазов са којим се слобода вероисповести у Европи сусреће је навићи на заједнички живот штитећи истовремено заједничко добро, јер на једној истој територији имамо више озваничених конфесија (више религија, конфесија и филозофија, као и могућност да се не припада ни једној).

14 Пост: „Бог створи човека по слици својој“ *Куран* „Удахнувши душу у Адаму“; *Куран* 17,70: „Ми смо оплеменења деца Адама“.

Треба дати важност ономе у шта други верују; потребно је такође да и други прихвати да је и наш глас битан. После толико проливане крви током верских сукоба; пошто смо потрошили доста мастила пишући о толеранцији, ми морамо бити способни за ново, морамо наћи начин за кохабитацију постижући нове договоре. Ради се о разради једног новог модела заједничког живота, ради се о редифиницији љубазности заснованој на поштовању других. Што се мене тиче, мишљења сам да је питање заједничког живота у Европи¹⁵ и шире, уско повезано са религиозним образовањем које још увек није довољно разрађено.

Закључак

Више сценарија се сукобљавају. Могућност да постоји више истина и да је свако види на свој начин уводи општи релативизам који једнима одговара а другима не. Још мање је интересно мишљење да постоји једина истина која никоме не припада у целини јер је недостижна, већ свакоме припада по део. У сваком случају да ли је озбиљно да другоме не признајемо право на слободу вере и корачање ка истини?¹⁶ Са друге стране, смемо ли желети икакав однос са другим без слободе веровања? На крају, будимо свесни да слобода вероисповедања не сме да доведе до заборављања одговорности.

Знајући да нас истина надилази, неопходно је признати да су могућа другачија виђења. Говорећи о трансцедентности која нас надилази, можемо се са пуним правом упитати о важности улоге коју теологија има на дату тему. Људско знање остаје субјективно, некомплетно, несавршено, безидејно. Дуго времена је Теологија робовала принчевима. Но, Јеванђеље нас позива на послушност, а Куран на потчињеност Богу. Први мистици (монаси, суфисти...) брзо су то схватили – од оног момента када су почели да нас уче молитви. Ово не треба сматрати истином, већ само једним мишљењем међу многима.

Хвала вам на пажњи.

¹⁵ Савет Европе, *Живети заједно у једнаком достојанству*, 2008.

¹⁶ „Ја (Исус) сам пут, истина и живот“; Религија Алаха је ислам (поковавање)“.

ДИСКУСИЈА

Рабин Исак Асијел

Шалом. Селам алејкум. Мир свима. Исак Асијел, Рабин Јеврејске заједнице у Србији.

Мене су сва јутарња излагања прилично заинтриговала. Сматрам да је ово тема која се тиче свих нас, и наравно, наше будућности. Овај тренутак, где ми седимо за овим столом, то је тренутак који је требао одавно да се деси. Чињеница је и да је било доста оваквих прилика у историји, али нажалост, некако смо их пропустили.

Питање које мене мучи је година 212. Јевреји добијају грађанска права у Риму специјалним законом. Они су били једина групација у Римском Царству која је била ослобођена приношења жртви римским боговима. И то сасвим у складу са библијском заповешћу: *Немој имати других богова*. Ако мало боље размислимо о томе, то античко друштво је било поприлично толерантно друштво зато што је библијска идеја, монотеистичка идеја, како сте ви то доста добро објаснили, била директан изазов целокупном систему вредности који је владао у римском друштву. Значи, *постоји један Бог, сви ваши богови су ништа*. Године 313. долази до *Миланског едикта*. Године 315. Јевреји већ почињу да осећају на својој кожи умањивање права која су до тада имали, па су од народа који је био монотеистичан, прешли на пагански култ. Синагога је постала стециште ђавола, а они су проглашени *народом богоубица*, и та ситуација је трајала све негде до XIX века.

Питање с којим смо се ми овде сусрели је, како је могуће да је од IV века до XIX века готово била угушена свака друга слобода, у религијском смислу, да смо морали да сачекамо лаицистичко или секуларно време. Оно што је овде неколико пута добро речено, јесте да је та веза између трона и вере, нездрава веза. Ви сте, господине Јамучи, рекли да је пред нама велики изазов како пронаћи нове моделе саживота. И то је оно у чему ја видим почетак, је ли, ове конференције и уопште овог нашег времена. Ми треба да будемо веома захвални што се налазимо у овом историјском тренутку, да можемо да седимо за једним столом и да делимо заједничку традицију, и да заиста пронађемо могућност истинског саживота. А имамо толико тога да видимо, којим путем не би требало да идемо, и увидимо како лако упада свака идеја у своју супротност, у тоталитаризам. Хвала вам.

Академик Војислав Становчић

Ја сам пре више од 30 година објавио своје студије о пет верских учења: почео сам са Мојсијем, па прешао на Конфуција, Буду, Христа, и Мухамеда. Нашао сам заједничке вредности у свим овим религијама. Мада су многе од религија избегавале мир, скоро увек су имале и неки разлог да започну рат: крсташки рат, или верски рат или истребљење неке нације од стране неке друге, и такве сличне ствари. Али, онај скуп заједничких принципа који стоје иза свих тих пет религија, можемо видети уграђене и у Европској унији: видети је у светлу тих принципа, пре свега хришћанских.

Европска цивилизација је заснована на *хришћанским вредностима* и на *владавини права*. Владавина права вуче корене још од Платона и Аристотела, а има је наравно и код Мојсија. Према томе, има дугу традицију. Ово су два врло важна елемента. Сада кад почнемо размишљати, рецимо Европска унија је била под притиском једног круга европских земаља да се каже да су управо хришћанске вредност те које стоје иза Европске уније. И паметно су учинили што су то искључили, јер постоје велике, бројне групе у Европи које су или атеисти или су верници других религија. Али одређене хришћанске вредности тога учења могу да се узму и пронађу као опште добро свих других религија. Веома је важно, такође, господин из арапских земаља је споменуо, процес еволуције религије. Еволуција би била веома корисна и добра, али би требало да се реформише, да искључи употребу силе, да искључи употребу пропаганде за неки верски рат, јер све религије у свету морају да се прилагоде томе.

Дакле, нека основна начела у једној реченици које су изrekli Конфуције и Буда, независно један од другог можемо формулисати кроз једну реченицу: *све што не желите да вама други учини, немојте ни ви другоме да чините*. Из тога се може извући основа за читав један правни систем. Исус Христос је ишао даље и хуманистички, али и утопистички, и рећи ћу вам зашто. Он је формулисао следећу заповест: *све што желите да вама други да или учини, учините или дајте и ви њему*. Имануел Кант, велики немачки филозоф, етичар, је анализирао, па затим закључио да оно што су Конфуције и Буда помогли да се правом ограниче, јесте то да се наметне обавеза да се не чини оно што не желите да вама други учине. За хришћанско учење то се не може наметнути као правна логика или правна норма: *да морате дати другоме оно што ви очекујете да вама други да*. Дакле, то је једно.

Друго, можда бих могао да кажем на крају, да је владавина права, осим поменутог израза *convivencia* имамо и израз *consociation*. Алтузијус, немачки филозоф који је живео у Махену на граници, и посматрао шта се дешава у Холандији, и на њиховим покрајинама, изградио је ову *consociation* од најмањих до највећих

заједница за изградњу државне структуре. Према томе, владавина права је једна идеална теорија, и не могу пронаћи ни један правни поредак да сасвим одговара тој чистој теорији. Енглеска је прва почела. Цицерон је узео идеје од Платона и Аристотела. Цицерон је Римљанин, али је студирао у Атини, на делима Платона и Аристотела. Сви знате да је Цицерон написао *Државу и Законе*, као што је и Платон имао таква два дела, али Цицерон није копирао Платона. Он је закључио за Римљане једно правило: *Non sub sub homo set sub lege* – Не под човеком него под законом, а онда је двадесет година после *Magna Carte* врховни судија у Енглеској, Хенри Дебрехтон, 1235. године унео у британско право слично правило, с тим што је још укључио и Бога. Дакле он је рекао овако: *Non sub lege set sub deus non sub homo set sub deus et lege*. Ето на основу тога се ово европско правило *rule of law* практикује и заснива. Према томе је Европска унија унела и ово начело.

С друге стране, у тој хетерогеној вредности, рецимо, слобода и једнакост, нису баш лако ускладиве, јер је Француска револуција увела девизу победе *liberte, egalite, fraternite*, 1789. године. Али, 1808. године, Француска револуционарна гарда скупља преко ноћи све мушке становнике Мадрида, који су се нашли на улицама, па их доводи пред стрељачки вод Револуционарне гарде која их стреља – чиста егзекуција. Ја сам у једној својој књизи, а то је књига *Power and Freedom*, представио управо ту илустрацију. Ту нема слободе јер ови стрељају оне који су потпуно невини, не постоји једнакост, већ су сва правила извитоперили, те нема братства међу онима који стрељају и оних који су стрељани. Према томе, много је таквих вредности у Европској унији које имају контрадикцију у некој другој вредности. И само да напоменем да је на међународном конгресу политичких наука у Сеулу било речи о томе. Толико, хвала.

Надбискуп београдски и метрополит Станислав Хочевар

Хвала, знам да је време драгоцјено, зато покушаћу бити што краћи. Пре свега, све срдечно поздрављам, свим референтима захваљујем управо зато, јер ми се ово вријеме заједништва и дијалога чини тако драгоцјено. Изнећу само пар мисли. Ево зашто ја особно у прошлости толико очекивах велике скупове, јер данас видимо како је важно да заједно разговарамо. Ако хоћу бити намјерно мало светоциничан, ја сам, гледајући тко ће говорити, већ знао какав ће бити историјски приступ. Међу нама је нужно много те историјске селективности па сватко гледа под својим кутом, што је нормално. Ево зашто мислим да је тако важно да овај јубилеј употребимо зато да бисмо ми сви могли интегралније гледати на читаву историју и на сва велика антрополошка, филозофска и теолошка подручја или појмове. Задаћа овог разговора била је теолошка презентација слободе. Ја, на крају, сада немам баш неку велику синтезу што је то слобода. И, ако би сада сватко од нас требао да презентује слободу, не би било тако лако. Ипак је питање

слободе главно питање, било 1700-годишњице *Миланског едикта*, било нашег, што је било више пута поменуто, саживота или модела саживота. Зато ја, ево, мислим да морамо код нас доћи до неког структуралног дијалога, гдје ћемо ми сви стално имати могућност да износимо и своја искуства и знања, и докле год не осигурамо тај структурални дијалог, тешко ћемо живјети у слободи. Зато мислим, да је овај Јубилеј и овај семинар или симпозиј сада толико важан, да бисмо стварно имали могућност да саслушамо једни друге, да бисмо тако дошли до једног интегралног погледа. Хвала.

Др Мутлак Рашид Ал-Карави

Хвала вам на позиву за учешће на овом скупу. Ја имам мали коментар на речи Владике Иринеја о јединству и различитости. Желео бих да објасним разлику између ове две речи: *различитост* и *конфликт*. Ми Муслимани верујемо да нас значење различитости на много начина доводи до једног циља. И ми прихватамо то. Али конфликт по свом значењу на много начина води ка много циљева. И ми не можемо пронаћи друге циљеве ако користимо овај концепт. Верујемо да смо сви ми људска бића, нарочито, ако кренемо од породице. Разлика је у нашим животима. Сва наша деца могу да се разликују. А наши научници имају велике или широке различитости. А сада, како је на сесији припадника различитих религија, такође имамо и различите погледе, којима нисмо, или ћемо достићи циљ, или још боље од тога. У то ми верујемо у оквиру наше, исламске религије, и надамо се да сва људска бића и сви религиозни научници мисле да заиста и доприносе развоју и миру у тим оквирима, баш како нам је речено у *Курану*. Хвала вам.

Њ. Пр. Митрополит Емануил

Хвала Вам господине председавајући, и само једна ствар, ако сам добро разумео професора Јамучија, он је поменуо секуларизам, и казао да је он против, то је оно што сам разумео, ако сам у праву. Поента је да ја желим да направим разлику између онога што зовемо секуларизам (*o'laïcité*), и што је присутно широм света. Имамо секуларан став у Америци, што није у свом значењу у истом смислу у ком живимо *laïcité* у Француској. Где живимо и чиме називамо *laïcité*, у Турској је, на пример, у потпуности другачије - *la laïcité à la Turquie*, што није, знате, нешто што би било пожељно, посебно у погледу религијске слободе. Желео бих да нагласим другу врсту *laïcité* као система који је био омогућен законом из 1905. године, који је усвојен у Француској, и који означава једнаку дистанцу од сваке религије, али у исто време, заштиту права религијских мањина или заједница, што је нешто што требамо у неким државама, уместо једне религије која је доминантна и где немамо слободу за друге религијске заједнице. То је основ на коме је базиран

европски закон данашњице и посебно нови Уговор. Др Мајкл Венингер је дуго радио у Комисији председникове канцеларије и може и сам више да вам каже о свом искуству. Наравно, и сви ми који такође радимо и живимо у Бриселу, можемо рећи да нам нови споразум у Европској унији пружа нову перспективу са применом члана 17, који омогућава заједницама и Црквама трајан, транспарентан и непрекидан дијалог са властима. То је основа. С друге стране, примена овог секуларног начина добијања права у држави, пружа му још већу важност.

Пречасни мр Патрик Роџер Шнабел

Хвала вам. Најпре, желео бих да захвалим организаторима на овој веома интересантној конференцији, веома сам уживао на јутарњој сесији. Нећу прећи пет минута, заправо, само бих искористио мало простора за ову поподневну дискусију.

Када говоримо о Константиновој ери, морамо схватити да ми живимо у постконстантиновој ери. Присутан је плурализам у свим нашим друштвима, и ми немамо овако блиску унију, иако имамо државне Цркве, немамо више блиску унију са јединственим олтаром – престолом (*throwment*). Сада је наше питање, шта ми чинимо са овим наслеђем Константинове ере и постконстантинове ере, и желео бих да се позовем на фразу коју је употребио Њ. Еминенција Митрополит Емануил. У вези са лаичким ставом о једнакој дистанци према свим религијама, желим да искористим ову фразу како бих започео дискусију о томе како би требало да изгледа постконстантинова ера. У Немачкој имамо прилично другачији приступ када је у питању однос државе и Цркве, за разлику од нашег суседа Француске. Не бисмо се толико расправљали око саме дистанце, већ у вези са истом непосредном блискошћу државе са свим религијама. Она је у основи иста, али са другачијим приступом, што и јесте улога неутралног става који гарантује слободу свим религијама. Ја као Немац, што увек кажем, сматрам да је потребно да пронађемо начин за ту исту блискост, не за исте дистанце. Управо зато што су религије толико доступне друштву, ви не можете тако посматрати пријатељство између државе и друштва, у смислу о ком говорите о самој дистанци. Више о томе да увиђате која религија може допринети друштву а, затим, држава као модератор, користи све начине да подржи религију и њене циљеве ка друштву. Мислећи на равноправност за све, велике и мале, традиционалне и новоприсиле. Хвала вам.

Џон Кинахан

Хвала вам. И ја бих желео, као и Патрик, да захвалим организаторима, и не само организацији већ и људима који су били задужени за припрему конференције,

која веома добро протиче. Желео бих да се надовежем на Патрикове речи, у вези са темом о којој је било речи на једној од јутрошњих презентација, када је Отац Питер казао да држава може да пороби Цркву. Мислим на део где се говорило о опасности односа који смо до сада имали прилике сретати. Ради се о говорницима који су подсетили на то како понекад односи могу бити веома блиски и могу бити опасни за друштво. Стога, мислим да, што се тиче постконстантиновске ере у којој смо, мислим да би било добро за нас, као представнике Црква и верских заједница, да размислимо о лекцијама које можемо да научимо из прошлости, тако што ћемо нешто предузети у садашњости. На пример, Патрик се позива на потребу за једнаким опхођењем према грађанима и блискости према вероисповестима, новим и старим. У прошлости, видели смо негативне последице једне вере. Тако једна вероисповест покушава да користи државу како би избацила остале учеснике са територије, а ово може бити лоше не само за те учеснике, већ и за веру у брачну заједницу. Мислим да бисмо требали да почнемо од тога да су наше вере у једном тренутку биле нетрадиционалне у нашим државама. Према томе, сматрам да би нам било од помоћи да имамо дискусију о томе како учимо из наше прошлости зарад стварања конструктивног доприноса друштву у коме данас живимо.

Њ.Пр. Епископ ремезијански Андреј

Желео бих да се, у вези са сличностима и различитостима, позовем на утицај, који смо развили, након *Миланског едикта*, на борби између Цркве и државе, док Црква тражи *synanellée*, што подразумева симфонију између Цркве и државе, држава више тежи цезаропапизму. То смо видели у византијској историји. Све до XI века, император је имао много више утицаја на живот патријарха, иако смо видели да је у XI веку, баш у тренутку када долази до поделе Римокатоличке и Православне Цркве, император тај који је покушавао да задржи јединство са Римом, док је константинопољски Патријарх био тај који је инсистирао на принципима православне еклисиологије. Дакле, веома је интересантно када покушамо да пронађемо одговоре у данашњој ситуацији у којој смо, како ће православци, јевреји, муслимани и припадници других вероисповести, тражити модел на основу којег нећемо заборавити на важне различитости у историји западне генезе односа држава-Црква и односа које ствара Православна Црква. Исти развој имамо и касније, у Руској Цркви. Руска Православна Црква, до Октобарске револуције, је била под цезаропапизмом. Као што можда знате, Руска Црква нема патријархе, они имају за управу Синод. Тако да, ово су сви проблеми које треба да узмемо у обзир ако покушавамо да нађемо заједничке моделе за будућност, и видимо како је историја заразила размишљања православних Црква. Затим на Западу, имате теорију два мишљења, што је незамисливо за источно православно хришћанство, што би могло да буде нешто као подела

моћи, где људи из Цркве преузимају надлежности које су јасно дате државним властима. Ово није забележено у историји Православне Цркве, али на западу, ово је било нешто што је сасвим нормално. Видите како бискуп преузима у потпуности световне, секуларизоване дужности у западној историји. Ово је веома важно имати на уму, ради дискусије, да постоје стварне различитости и стварне сличности.

Проф. др Радован Биговић †

Ваше Високо Преосвештенство, Ваша Преосвештенства, даме и господо, наравно да ми је велика радост што ми је пружена прилика да и ја будем учесник овог важног и значајног скупа. Ова тема је за нашу средину, за Србију, доста важна и битна. Није било много ни скупова ни темељних расправа на ову тему.

Мислим да још увек постоје велике дилеме пре свега што овде, једно је теолошки аспект људских права и људских слобода, и у потпуности има једно појмовно значење. Сасвим је друго појмовно значење тих истих појмова у оном што се назива цивилно друштво или један невладин сектор. Вероватно да у категоријама и државног права опет има неко треће посебно значење. По мени се исто тако намеће питање да ли људска права треба посматрати у некој њиховој метафизичкој или онтолошкој димензији слободе или их треба посматрати у политичко-правној сфери другог, дакле као нешто што углавном стоји насупрот држави. Људска права су се тако у почетку и дефинисала, дакле насупрот једном државном и позитивном праву. Исто је тако питање, ако то упоредимо, онда бисмо дошли у парадоксалну ситуацију, рецимо, на пример цивилно тумачење људских права и слобода доводи у суштину једно религијско, да не кажем хришћанско поимање људских права и слобода. То је једно. Друго, исто тако Цркве и верске заједнице данас мање-више све се слажу о неопходности поштовања људских права и слобода, али ако бисте поставили следеће питање: *да ли су Цркве и верске заједнице спремне саме да поштују та људска права и слободе унутар себе*, онда бисмо се наравно суочили са сасвим другачијом реалношћу. Што се мени чини највећи проблем код овог, јесу такозвана, а не оно што се називају, основна и елементарна љуска права и слободе. Све Цркве и верске заједнице у Србији су у великој дилеми кад су у питању људска права и слободе које се тичу треће и четврте генерације, из једног простог разлога, што управо са теолошког аспекта та људска права доводе у питање и она елементарна и основна људска права. Или боље речено, та људска права доводе у питање на неки начин оно на чему се изводе људска права, рецимо у католичкој традицији, то је само људско достојанство. И то су све ти проблеми. Србија је, као и друге земље у Европи данас, лаичка земља, дакле бар званично постоји одвојеност Цркве и државе, али мислим да у реалности један је модел, који није само специфичан за Србију. То је један модел

кооперативности. Дакле оне су аутономне у односу једна на другу, свака има своје надлежности, али са друге стране постоји сарадња по многим питањима која су од општег и јавног значаја. Дакле, не постоји онај модел лаичности или онај секуларни модел који је некада постојао овде, где се а priori подразумевало неко непријатељство. За време комунизма ми смо имали један лаицитет који је а priori био и антирелигијски и антицрквени и апсолутно је онемогућавао да се о религији говори сем на негативан начин. Односно, било је настојања да се религија потпуно протера из јавног живота. Веома је интересно да и данас код нас постоји у једном сектору цивилног друштва исто такво тумачење наслеђено из прошлости, да се у суштини Црква и верске заједнице не могу бавити јавним животом, и да немају шта да траже у јавној сфери, у друштвеном животу. Можете се молити Богу колико год хоћете у приватном окружењу, у својим ћелијама, у црквеним портама, у храмовима, али Црква нема право јавног деловања. Кад год испоји неко своје јавно деловање, онда се то тумачи као клерикаризам и томе слично, или као покушај да Црква преузме ту политичку сферу и тако даље. Све то апсолутно није тачно јер у Србији немате ни један пример да рецимо неки црквени великодостојник или припадник неке друге верске заједнице заузима неку државну или јавну функцију. Дакле, заиста је у реалном животу тај модел одвојености државе и Цркве присутан, али чини ми се да ипак кооперативни модел данас има велики број присталица и у самој Европи.

Мени се чини да је посебно важно, и тиме бих завршио, дакле да на неком најширем плану на коме се налазимо, као што су се налазили хришћани ево у време *Миланског едикта*, спремни на један стваралачки дијалог, између с једне стране, хришћанских и религиозних поимања људских права и људске слободе, у крајњем случају, самог живота, и с друге стране, са секуларном Европом и секуларним погледима на живот, на људска права и на људске слободе. Јер, иако употребљавамо исте појмове, ти појмови често имају различита значења и ја мислим да ту има простора за дијалог, јер сваки, како је Високо Правосвећени Митрополит Емануил говорио, није сваки лаицитет или секуларизам, антихришћански и антирелигиозан. Постоје и такви типови секуларизма, наравно, као што смо ми имали комунистички, дакле можда се може говорити чак и о некој врсти, хајде да кажемо, и хришћанског секуларизма и питање је да ли би било модерног секуларизма да није било хришћанства. Ето, хвала на пажњи.

Њ. Пр. Митрополит Емануил

Само још један коментар. Не слажем се у потпуности са мојим братом Андрејем, али бих додао нешто у вези са ситуацијом у Византији. Источно Римско Царство, је исправан назив, зато што је Византија име дато од стране Западњака, али такав

назив никада није коришћен у Источном Римском Царству. Дакле, шта то имамо тамо? Имамо тзв. *симфонију*. Симфонија није само симфонија у музици, већ и симфонија у односима Цркве и државе. То је идеја, и то је оно што је долазило током тог времена царства, симфонија између Цркве и државе. Када имамо неспоразум, онда имамо и проблеме, који апсолутно не доносе ништа, Андреј, као са расколом и шизмом између источног и западног хришћанства. Мислим да су питања императора била више проримокатоличка или проунијатска са Римом, након Синода Флоренса и Синода Лиона, али посебно Синода од Флоренса. Други пут када је империја почела да се распада, и када су затражили помоћ од папе. Сада је веома касно што се бавимо XV веком а не раније. Ето како ми то видимо. Међутим, сада се поставља питање: *Како ми видимо ове релације?* Не знам да ли сте знали, али многе земље сада користе, двоглавог орла, и ви добро знате да он долази у основи из Римског Царства. То је био орао, двоглави орао, који представља Цркву и државу. Сада, у неким земљама, имамо свргнутог орла, само са једном главом, ако сам у праву, он се назива *макеаол* (орао Хоенцолерна, прим. уредник). И мислим да је то боље објашњење, то је мудрије. Уместо да користимо обе, боље је једну јер се често дешава да једна глава поједе другу. Али, наравно, нисмо ли већ виђали такве примере? Мислим да покушавамо да уведемо симфонију у државу чији је аспект веома теоретски. Не знам да ли сте виђали много држава где запажамо ту симфонију, не само у историји већ и данас. Мислим да тај однос увек одлази испод границе, где ако сви радимо у име државе, онда радимо и у име Цркве, а то покушава да ојача снагу државе, па имамо папо-цезаризам. То је то. Ја сам само желео да прокоментаришем везу ових односа, који, наравно, утичу на верске слободе међу односима који су присутни у сваком друштву и у свакој земљи. Хвала вам.

ОКР'ин Катрин Хацингер

Најпре, желела бих да захвалим вама организаторима што смо сви позвани овде, присутни ових дана у Новом Саду, и мислим да је већ велико достигнуће што сте успели да доведете и саставите тако разнолику публику. Дебата је, до сада, веома пуно постигла. Желим да се вратим на сам почетак, на отварање ове конференције од стране Владике Иринеја, зато што је упућивао, данас, на две главне поруке *Миланског едикта*, а једна од њих је идеја јединства и разноврсности што је нешто што је он такође подвукао, а што је веома вредно за нас који данас заједно живимо у Европи. Скупљајући неке коментаре других говорника овде, а мислим да и они вреде јер се ова питања тичу и велике кризе европских интеграција са којом смо суочени, економском кризом, социјалном кризом, али исто тако и духовном кризом. Додала бих још да ми, као чланови Цркава или Црквене вође, имамо одговорност према свеобухватној мрежи држава, али такође и религија, како за испуњавање обавеза очувања ове идеје јединства и разноликости, тако

и чинећи у нашим цењеним земљама. Верујем и надам се да ћемо сутра у току конференције обратити пажњу на поређење сарадње држава и Цркве, такође, осврћући се поново на историјски контекст *Миланског едикта*, на крају ког ћемо можда извући неке конкретне закључке, зарад доприноса, нас као представника Цркава и цивилног друштва, заједничком животу у Европи. Посебну пажњу посветити питању, како ово јединство и разноликост могу бити сачувани у животу, у овако тешким околностима са којима се суочавамо.

Проф. др Дарко Танасковић

Ја бих искористио оно што је управо речено у смислу враћања. Желео бих да вратим вашу пажњу на почетак данашње конференције, мислим да је у оним уводним излагањима, наравно и у каснијим прилозима, било веома много подстицајних елемената које не бисмо смели да изгубимо из вида. А то се показује и у овој дискусији сада. Ја бих се у извесном смислу надовезао на оно што је рекао и професор Биговић, а о томе ће, надам се, сутра бити још више говора. Мислим да ће наша конференција испунити свој смисао једино уколико будемо успели да превазиђемо чисто теолошку перспективу и димензију разговора о сличностима и разликама, наравно, не укидајући ту димензију зато што је не можемо укинути. Реч је наравно о различитим религијама и конфесијама, и када би било каквим теолошким дијалогом могла бити превазиђена темељна разлика у неким доктринарним, догматским поставкама, онда једноставно не би било речи о различитим религијама и различитим конфесијама. Она скриптура, оно што је записано, има смисла једино уколико се стално преводи у живот, уосталом, увек живи Христ једино има смисла, а не онај једини историјски Христ који је једном спасао човечанство и избавио га својом жртвом.

Дакле, ја мислим да би следеће требало да оно што је до сада речено, скренемо мало у разговор који ћемо претпостављам сутра водити на веома садржајан начин, ка томе, како у тим сличностима и разликама, који су наравно евидентни, пронаћи неки пут за превазилажење садашњег стања које је последица, с једне стране и теолошких разлика, али много више различитог историјског развоја, и психолошке димензије, која као хипотека, стоји у главама људи укључујући теологе, а која увек нема баш много везе са изворним учењем религија о којима говоримо. Наравно, не залажем се ни за какав фундаментализам, у смислу враћања изворном смислу објаве, јер је то враћање изворном смислу објаве увек сумњиво. Нико данас не може бити сасвим сигуран у то шта је фундаментална истина, па чак ни шта је уопште истина. Међутим, ја бих желео да укажем на нешто што није толико помињано, али као да је лебдело у ваздуху. Наиме, више пута су помињана људска права, људске слободе и достојанство људске личности. То је нешто што ми се чини да није спорно ни за једну религију ни

за једну Цркву и верску заједницу, без обзира како се проблематизује и како се рационализује у теолошком смислу. Говорено је о томе да за људска права и људске слободе, поготово верске слободе и њихово пуно остваривање постоји саодговорност, поједностављено речено, Цркве, цивилног друштва и државе. Е сад, на том плану мислим да би се можда морало и могло понајвише учинити. За мене је основни проблем постојање још увек дубоког неповерења између цивилног друштва укупно узевши, с једне стране, и Цркава и верских заједница с друге стране. Наравно, чим неко нешто уопштава, он по дефиницији греши. Свако уопштавање је делом и погрешно јер мора занемарити многе аспекте реалности. Међутим, ова конференција, а и претходна, организоване су, бар колико сам ја то схватио, с идејом да се у сличностима и разликама пронађе онај заједнички садржатељ који би могао допринети да цивилно друштво кроз начине свога деловања, преко разних видова невладиних и других организација с једне стране, и Цркве и верске заједнице с друге стране, изграде један заједнички фронт, намерно се користим тим термином, са којег би онда, водећи заиста рачуна о достојанству људске личности, наступали према држави. Наиме, и наше су дискусије данас показале да је углавном држава та која на овај или онај начин кроз историју и данас, доводи понајвише у питање људске слободе и достојанство људске личности. Уколико би се ослободили хипотеза које их, у међусобном неповерењу, притискају, а то није лако, мислим да би цивилно друштво и Цркве и верске заједнице могли релативно лако пронаћи заједнички терен за афирмисање људских права, слобода и достојанства људске личности. Не кажем то напамет нити зато што мислим да треба да наступам са неким задатим и обавезним онтолошким оптимизмом, говорим сасвим конкретно.

Уколико анализирамо, а овде има много бољих стручњака за то од мене, па извините ако нешто погрешим, уколико анализирамо друштвено учење Цркава и верских заједница односно великих религија, такозвану социјалну доктрину Цркве, видећемо да постоји високи степен подударности у свим основним поставкама или барем у већини основних поставки између великих религија и Цркава и верских заједница. Сећам се када је на италијански и енглески језик преведен документ Синода Руске Православне Цркве о социјалној доктрини, односно друштвеном учењу Цркве. А кад је, с друге стране, на руски језик преведено *Compendium социјалне доктрине* Римокатоличке Цркве, па су онда ови текстови представљени реципрочно у Москви и у Риму. Одржан је један скуп, ево професор Биговић зна, и он је учествовао, било је и овде учесника, мислим Фондација Конрад-Аденауер је организовала тај скуп у Београду, где се показало да готово 80% грађе која се односи на друштвено учење, социјално учење, социјалну доктрину Цркве, је подударно између ових двеју великих конфесија, католицизма и православља. Ако само мало померимо свој поглед на општи однос према достојанству живота, према односу према животу, онда видимо и знамо

и са међународних скупова да и представници ислама, јудаизма и хришћанства врло лако налазе заједнички језик када треба подржати неке иницијативе које ја не бих вредносно сад оцењивао и процењивао, али је чињеница да постоји висок степен сличности и погледа. Он је међутим замагљен разликама које су на темељу теолошких разлика кроз историју заиста у тој мери оптеретиле и историјске и психолошке и друштвене односе међу припадницима великих религија и Црква, да се понекад чини да су те препреке фаталне. Мислим да би цивилно друштво и Цркве и верске заједнице, уколико би успеле да се ослободе те хипотеке неповерења, а ту свако треба да уради свој део посла, могле пронаћи објективан заједнички именитељ за деловање. Не нешто апстрактно, већ веома, веома објективно.

А шта би то прво требало учинити, питам се. Ја то говорим са становишта искуства у Србији, и времена које сам провео на дужности амбасадора Југославије, затим и Србије при Светој Столици у Ватикану, и кроз бављење исламом кроз дужи низ година. Али пре свега да кажемо из нашег овде искуства са Балкана и Србије. Поједностављено речено, с једне стране, Цркве и верске заједнице зазиру од цивилног сектора умногоме због тога што у њему виде агенте секуларизма. И тешко се ослобађају тога. С друге стране, цивилни сектор односно невладине организације и друге организације тога типа, оне великим делом још увек имају и носе оптерећење нечим што називају потребом да се боре против клерикализма, па у тој наводној борби против клерикализма, заузимају изразито антицрквене, па онда и антидуховне ставове уопште. Био сам сведок и сви смо ми били овде у Србији, како је страховиту реакцију код људи од којих се то не би очекивало, који за себе говоре да су демократе и либерални, изазвао покушај, стидљиви покушај Цркве да каже своје мишљење о нацрту једног верозакона који се односио на питање дискриминације. Тако су се заоштрила пера људи који су иначе овде апостоли демократије и либералног мишљења, поштовања људских права, да је то указало на још увек не превладани рефлекс који ја називам *бољшевичким рефлексом*. Бољшевички рефлекс не мора бити својствен само комунистима и бившим комунистима. Бољшевички рефлекс постоји у тоталитарном уму, а тоталитарног ума данас има веома много, бојим се, и на страни цивилног друштва а свакако негде и у Црквама и верским заједницама. Онда држава заиста није обавезна и не осећа се обавезном да буде одговорна према људским и верским правима, јер једноставно на то није приморана. Ето то сам укратко хтео да кажем на основу искуства са претходних конференција и ове данас. Надам се да бисмо овде могли учинити један конструктиван корак ка томе да 2013. годину, као што је овде речено, симболички у знаку *Миланског едикта*, искористимо за један преокрет ка томе да цивилно друштво и Цркве и верске заједнице заиста конструктивно, ефективно и конкретно почну сарађивати на овоме плану о којем ми овде говоримо. Без обзира на све сличности и разлике, односно управо због тих сличности и разлика, јер нас занима човек, пре свега грађанин. Хвала.

Јелена Јабланов Максимовић

Хвала најлепше, хвала на прилици да Фондација учествује на овом скупу. Ево професор Биговић и професор Танасковић су некако дали један јако добар шлагворт. Просто се осећам обавезном да прокоментаришем све ово из угла неког ко се практично бави проблемима који се појављују на релацији цивилно друштво са једне стране, и Цркве и верске заједнице са друге стране. Драго ми је да је професор Танасковић рекао да треба нешто урадити и да овај скуп треба заиста искористити за, не могу да кажем за стратегију, али за неки корак да се просто превазиђе тај проблем, како га је назвао, *хипотека неповерења*, да се просто отклони. Фондација Конрад-Аденауер је виђена у друштву Србије као неутрални партнер, неутрална организација која сарађује са Црквама и верским заједницама и, у последњих десет, једанаест година колико смо присутни у Србији, трудимо се да на све могуће начине понудимо једну неутралну платформу за разговор. Ту има разних проблема, прво неповерење, о којем је професор Танасковић говорио, и са једне и са друге стране, не вреднујем и не говорим какво је то неповерење и зашто има тог неповерења, него једноставно, кад организујемо неки скуп и желимо да чујемо различита мишљења, просто не појаве се. Значи управо људи који критикују, који говоре о клерикализацији српског друштва и који говоре о томе да Србија има државну Цркву, не могу да се сетим сад свих цитата, али ево то су нека два онако, најупечатљивија, не дођу, просто не желе да разговарају о томе. Можда би требало овде некако са више страна утицати да се тај проблем превазиђе. Хвала.

Академик Војислав Становчић

Доста смо ствари чули, али има нешто што је по мом мишљењу пропуштено. Ради се о једном појму, једној важној категорији, једном процесу, а то је екуменизам. То је нешто што је за сада пут приближавања између источног или православног, и западног или католичког пута хришћанства. Али, ту се појављују одређене променљиве категорије. Прво, постоје и разлике и сличности између та два учења. Постоји и она једна мала ствар за коју ни лаици не знају шта значи, и која представља теолошку разлику између католичанства и православља. Верујем да је то добра идеја, јер идеја може бити семе из којег може да настане плод. Цензурисао сам један рад који је посвећен тој идеји. Препоручио сам и да наше Министарство за науку објави тај рад. Ја сам присуствовао и одбрани рада, чуо сам коментаре целе комисије, и мислим да је то вредност која од идеје може довести до једног процеса, до једнога настојања да дође до зближавања. С друге стране, онда се питам, ако се две цркве које су толико разграничене скоро 1000 година, онда може ли се и између других учења, других религија и хришћанске такође, ићи тим путем усаглашавања. Ја сам за то да свако поштује своје, да свако

има право на своју религију, да је исповеда, да је практикује, али то онда треба да буде спровођено на један толерантан начин. Па да онда можемо, као у неким сложеним друштвима, какво је можда америчко које има све расе, све религије, све боје, а први закон који је донет јесте закон о раздвајању Цркве од државе. То је закон који је написао и који је донео Томас Џеферсон, када је био гувернер Вирџиније, 1784. године. На надгробној плочи Томаса Џеферсона, стоји да је он аутор Декларације Независности, да је био оснивач Универзитета Вирџиније, и да је писац Закона о раздвајању Цркве и државе. Никада није рекао да је два пута био Председник САД. Према томе, са некаквом трпељивошћу и разумним гледањем на неке чињенице, могуће је да се више религија приближе једна другој. А опет, религије су једна ствар, а Цркве су друга ствар. Цркве су организације које имају своју хијерархију, које имају своја средства, које имају своју имовину, паре или друге капитале. Сходно томе, оне могу, у неким одређеним случајевима, да целу религију користе као своју идеологију. И то је један процес. Ето, то сам хтео рећи. Хвала.

Пречасни Пјотр Мазуркиевич

Хвала Вам. Мислим да, узимајући у обзир, ову разлику између Западне Цркве и Православне Источне Цркве, постоји разлика која нас је укоренила, посебно у историји. Мислим да је симбол овога, такође и наше схватање улоге цезара Цара Константина. Никада није сматран свецем у Западној Цркви. Он је тек у скорије време проглашен за свеца у Западној Цркви. Али у другу руку, ја сам исто, мислим на исти начин, био изненађен када сам по први пут видео икону Константина, исто као када сам видео икону Карла Великог, који је у Дворцу Ехалт третиран као канонизован. Дакле, с ове тачке гледишта постоје важни људи који су играли важну политичку улогу и у том смислу, су створили добар простор за Цркву, и то је било запажено. Но, поставља се питање, да ли је ово заиста светост или врста хероизма, али у секуларном смислу. Али у неку руку, у Западној Цркви смо од самог почетка одиста користили две различите речи за разлику између Цркве и државе, које проистичу из римског речника, и у том смислу постојала је реч *potestas* - моћ, која је била везана за људе из Скупштине. А то је била права политичка снага за доношење политичких одлука; и реч *auctoritas* која се односила на Сенат, који је имао право да озваничи одлуке, али не и да доноси своје одлуке. И *potestas* је, у историји Западне Цркве, био директно повезан са политичком снагом, и са *auctoritas*, и са папом. Тако да је постојало схватање да постоје два различита ауторитета, али у исто време, са различитим владарима на истој територији. То је, у целокупној историји западне цивилизације, била врста надметања између ове две институције. За западну Цркву је било лакше, у смислу што је убрзо Западна Империја нестала, што је створило неку врсту вакуума у којем се надлежност папе и Цркве могла слободно процењивати. Тако да су, када

се појавила нова Западна Империја, надлежности папе већ биле веома снажне. И то су историјске околности које су играле важну улогу. Не бих желео да превише наглашавам ове разлике јер су, на крају, биле намештене. Веома је јасно шта су учења Православне Цркве, а шта учења западних Цркава, и да је корпус исти. Дакле, ако ћемо искрено, у исто време, исте су по тексту из Библије, а разликују се јер постоје две надлежне институције. Рекао бих да се западна цивилизација, која је играла битну улогу, такође сусреће са изазовима, и пита се: да ли политичка моћ гледа на религију као на нешто што је позитивно, што игра позитивну или негативну улогу у социјалном и политичком животу. То је Митрополит Емунуило овде евоцирао, то је чињеница и када говоримо о Француској па и ако говоримо о француским католицима да се плаше битне улоге коју играју у јавном животу, иако су чланови Цркве. Долазим из врло специфичне културе са врло специфичном традицијом, зато што у Пољској никада нисмо имали верске ратове. И први потез толеранције, верске толеранције, био је у Пољској. Из тог разлога, наше разумевање верске слободе у јавном животу је увек позитивно. Дакле, религија је нешто што је за добробит друштва, и такође за добробит државе. А овде је питање која ће струја преовладати у Европи данас, да ли ће религија бити оцењена као нешто што је генерално позитивно или ће бити третирана као опасна и негативна. У овом случају је реч о томе како се могу разликовати односи религије и државе. Сећам се истраживања немачког професора Мартина Полака који је покушао да елаборира новине које се тичу блискости између државе и Цркве у различитим државама Европе. На врху тих новина (*highrookie*) је била Немачка, моја земља је била у средини. Али када размишљам о перцепцији, вероватно многи људи мисле да су односи Цркве и државе у Пољској веома блиски. Али то је зато што је у Немачкој ово питање институционалних односа. У Пољској религија игра веома важну улогу као социјални фактор. Тако да правна позиција Цркве, Католичке Цркве, није тако висока. Али Црква се бори да у друштву игра битну улогу. Спремам се да завршим, један од важнијих случајева прошле године, то је био тзв. лаички случај у Суду у Стразбуру. Када је тамо постојала пресуда која се тицала присутности распећа у школама у Италији, превазишли смо ово, и имамо један такав случај, али је то било могуће захваљујући сарадњи западних земаља, углавном католичких, и неких земаља са православном традицијом. Веома је јасно да утицај земаља са православном традицијом, не би био довољан за добијање овог случаја. Дакле, постоји сличност која сада игра главну улогу, и надам се да ћемо бити у могућности да сарађујемо зарад будућности Цркве и будућности Европе. Хвала вам.

Проф. др Радован Биговић †

Ја се наравно потпуно слажем са овим што је професор Танасковић говорио, о неопходности једног стваралачког дијалога између Црква и верских заједница и цивилног друштва, посебно на овим просторима, зато што тог дијалога није било много, или је он био много чиме оптерећен, на првом месту бројним предрасудама. Цркви је потребан дијалог, не само са цивилним друштвом, него и са интелектуалцима, са интелектуалним елитама, са посланицима културе и тако даље. Дакле, то је извесно. За мене се увек поставља много суштинскији проблем, што ми, поједностављено речено, имамо државу, имамо цивилно друштво, имамо тај такозвани јавни сектор, дакле на коме, то је једна метафизичка парадигма на којој почива свеукупни јавни живот који се своди на следеће: *да је човек мера свих ствари*. Да се људска права и слободе темеље на самој људској природи, дакле на људској природи која је еманципована, дакле одвојена од Бога, на људском разуму који је лишен, како се то увек говори, мита и религије, јер је потпуно ослобођен тога. И овде се чуо израз о неутралности државе, модерне државе. Модерна држава није неутрална. Напротив, модерна држава управо има такав поглед на свет, и у свом законодавству и на све могуће начине их фаворизује. Управо такав поглед на свет она има уписан у сваки устав. Дакле то је оно што иде из, условно речено, једног лаичког света или секуларног, свеједно, који је лишен свих облика религиозности. Нема могућности да верујући људи или хришћански, исламски, јудаистички погледи на свет, они једноставно немају могућност равноправности, зато што управо држава фаворизује овај секуларни свет који доводи у питање управо хришћанске вредности. Идеја је у ствари да буде нити верујућих да намећу своје вредности другима, неверујућима, агностицима и тако даље. Али, с друге стране, да се исто тако не дешава ни обратно. Да један потпуно антирелигијски или антихришћански поглед на свет, да и он нема доминацију и да лишава друге правом јавног деловања, јавног наступа. То је суштина свега. Можете ли замислити једног, на пример, верујућег човека, за њега поштовање људских права и слобода на првом месту подразумева преображај саме људске природе. Јер узрок кршења људских права је нажалост у тој нашој палој људској природи, огреховљеној, и у тој нашој људској природи је она стихија зле воље која и доводи у питање сва људска права. И ако хоћете заштиту људских права, у ствари морате отклонити зло из себе, победити ту нашу палу људску природу. А у јавном сектору, у образовању, у култури, није то само у цивилном друштву, свуда и на сваком месту имате потпуно супротно. Слобода се тумачи као реализација своје сопствене воље, наравно уз једно ограничење, ако то не смета другоме, ако то не шкоди другоме. Дакле све што ми падне на памет ако не шкоди другоме то је дозвољено. Да ли то има икакве везе са хришћанством или нема? То је била моја поента. Дакле да некако ускладимо равноправност тих погледа на свет. Да не говоримо рецимо, из перспективе ислама који, некако им је тешко да разликују

ту такозвану световну сферу живота или јавну сферу живота и неку религијску, једноставно да постоји један јединствени поглед на свет. Они исто тако желе да тај поглед на свет буде равноправан са такозваним секуларним погледима на свет.

Ето то сам хтео. Да укажем на проблем који је много, чини ми се, дубљи и о којем би вредело разговарати, јер треба имати у виду да кад је реч о људским правима да знамо да су она, понекад, идеолошка. Јако је познато, рецимо, да су људска права, кад је реч о индивидуалним људским правима и слободама, или оним основним правима и слободама, када се усвајала та *Универзална декларација*, да је то форсирано на западу и да је наравно директно или индиректно било усмерено против источног блока. Источни блок, источни свет, комунистички свет је, насупрот тим индивидуалним правима која су се кршила у комунизму, и наравно грађани били потпуно лишени тих права и слобода, укључујући слободу савести и вероисповести, они су форсирали економска права или културна права. Додуше, то се можда показало као добро јер је дошло до неке равнотеже између тих индивидуалних и економских права.

II ДАН

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ
ПОСЛЕДИЦЕ ОДНОСА
ДРЖАВА-ЦРКВА (313-2013)

Модератор:

ОКР'ин Катрин Хацингер
шеф Канцеларије у Бриселу,
Евангелистичка Црква у Немачкој (EKD)

Модератор:

Мр Елизабета Китановић
извршни секретар Комисије за Цркву и
друштво Конференције Европских Цркава

Проф. др Клаус Мартин Жирарде,
Универзитет у Сарланду, Одељење за
античку историју, Немачка

Libertas religionis (слобода вероисповести) за све 312.

**Начела верске политике Константина
Великог и њене последице**

Време које имамо на располагању за представљање теме у наслову је изузетно кратко имајући у виду њену сложеност, а иста захтева научну стручност и истраживачку дискусију, са чињеницама заснованим на исправној анализи извора. Стога, у могућности сам да представим оно што сам мање-више већ издао негде или што ћу штампати ускоро. Молим вас да имате на уму да вам се обраћам као стручњак за античку историју, дакле, не као црквени историчар, теолог или политичар. Примедбе које намеравам да изнесем су у циљу да објасним да *Милански едикт* из 313. године не постоји, те да никада није ни постојао. Заправо, ово је постало познато у историјским истраживањима с краја XIX века. Документ, чак нетачно назван *Magna Charta Libertatum* за цело хришћанство – писмо императора Лицинија датираног лета 313. из Никомидије - Мала Азија, односило се заправо само на источни део Римског Царства. Такође желим да нагласим да идеја *libertas religionis* за све, није део хришћанског наслеђа, већ начело проглашено и крајем 312. године уведено од стране римског императора Константина из разлога политичког поретка. Дакле, апсолутно сходно приликама. Показаћу вам такође и то да историјска непрекидност, у смислу историје идеја које воде ка савременим људским правима и верским слободама, не постоји.

**Јединствено изображавање
цара Константина са лаварумом***

лаварум – војничка зашава са Христовим монограмом
ХИ-РО. Примерак новчића из 326.
Нумизматичка колекција Народног музеја у Београду.

Овде излажем, у дванаест тачака – суштински нацрт ових тема:

Тачка 1. Од владавине императора Диоклецијана (284/5), систем владавине касног Старог века показује изражену карактеристику да су неколико императора заједно управљали огромном Римском Империјом више деценија. На почетку владавине Константинове, била су од 306. до 312. године четворица императора и један узурпатор са именом Максенције. Од 305. године, претпостављени (први) император био је Галерије, који је умро 311. године. Од краја 312. године Римском Империјом управљали су тројица императора: Константин је владао Италијом, Северном Африком и свим крајевима на Западу; Лиқиније је владао Балканом све до Босфора са седиштем у Сирмиуму као главном престоницом; Максиминус Даја је владао територијом између Босфора и Еуфрата, те Египтом.

Тачка 2. Од владавине императора Галијена, хришћанска вера била је дозвољена од стране Владе (Сената) и постојала је слобода вероисповести од 260. до 303. године (Јевсевије *Црквена историја* 7, 13); током наведених деценија, свака парохија сматрана је телом, правним лицем под јавним законом, са правом поседовања имовине. Чинећи свега 5% - највише до 10% од укупне популације Римске Империје, хришћани су представљали више него политички занемариву мањину. У контексту реченог, то се појединачно односи на чињеницу да је било готово немогуће пронаћи хришћане као водећи, управљајући слој војске, администрације или цивилног друштва уопште. Само да вам наведем пример: међу стотинама локалних управитеља од 284. до 312. године, до данас није познато да је макар један био хришћанин.

Тачка 3. Од самог почетка, хришћани су одбијали да учествују у паганском култу заједничарења свих грађана Римске Империје, што је из политичких разлога од владајућег руководства сматрано апсолутно неопходним. Зато је 303. започето систематско гоњење хришћана широм Римске Империје наређењем цара Диоклецијана и спровођењем од стране његових савладара. Само се жестина мера гоњења резиковала у појединим крајевима империје. Најбруталније (најватреније) гоњење догодило се на Истоку, где су хришћани чинили нешто већу мањину него на Западу. Манихејци су такође гоњени. Чак и 197. године, израз *libertas religionis* можемо пронаћи у делу хришћанског апологете Тертулијана, у расправи коју он води са прогонитељима хришћана. Очигледно да је он творац самог израза, с обзиром на то да се у целокупном остатку латинске литературе Старог века, исти појављује само у његовом делу и ту само једанпут (*Apologeticum* 24, 6). Више од стотину година касније, током великог гоњења хришћана од стране цара Диоклецијана, хришћански сколар Лактанције дискутовао је у сличном тону, но без употребе тог израза (нарочито види: *Божанске установе* 5, 13 и 19). Готово сви савремени историчари мисле

да су се оба аутора залагала за универзалну верску слободу као свеопштим начелом, за плурализам, за једнакост свих вероисповести, за принципијелну верску толеранцију – и тиме установили традицију те мисли која досеже до данашњице. Но, то је сасвим погрешно. Тертулијан и Лактанције су сматрали да је само хришћанство *religio* = *вера*, и искључиво за њу су они тражили *libertas* = *слободу*; све остале нехришћанске култове су сматрали *superstitio* = *сујеверјем*, а не вером. Другим речима: идеја слободе вероисповести не представља хришћанску тековину.

Тачка 4. Већ 306. године, цар Константин, тада још увек незнабожац, прекинуо је велико гоњење у западним крајевима царства, где је он био суверен, дарујући слободу вероисповедања хришћанима (*О смрти прогонитеља* 24, 9). Те године, или тек нешто касније, узурпатор трона паганин Максенције прогласио је исто за Африку и Италију (Eus. HE VIII 14, 1 f.; Opt. I 18; Aug. brev. coll. III 18, 34; contr. part. Donat. post gest. XIII 17). *De facto*, свеукупна верска слобода је стога донета од стране обојице владара на западној страни Римског Царства. Могуће је да кључна тачка овакве одлуке није било сагледавање верског значаја исте, већ политичко разумевање о томе да значајне могућности за избијање побуна и немира могу бити елиминисане оваквом мером. Године 311, засигурно из истих разлога, пагански император Галерије заједно са Лицинијем, успоставио је верску слободу за хришћане у пределима Балкана и Источног Царства, (*О смрти прогонитеља* 34; Црквена историја VIII 17). Резултат овакве мере био је коначна имплементација начела слободе вероисповести у целокупном Римском Царству. Но, ова слобода није дарована Манихејцима. Одмах након краће паузе, источни Кесар Максимин Даја наставио је гоњења хришћана све до 313. године.

Тачка 5. Будући уверен у хришћанско тумачење крстообразне светлосне појаве уобличене ореолом, као и због неких других разлога, цар Константин, као појединац, постао је хришћанином у Триру године 310/311. Он се одвратио од паганских божанстава попут Аполона или „Сунца непобедивог“, изабравши хришћанског Бога као своје заступничко Божанство које му помаже у војним и политичким питањима. Годину дана касније, одмах након његове победе над узурпатором Максенцијем на Милвијанском мосту недалеко од Рима, он је прогласио, будући првим императором, такође и у име Лицинија – обиман проглас о верској политици крајем 312. године (*Црквена историја* IX 9, 12; 9а 12; X 5, 2 – приложени текстови бр. 1а и б, 2а). С обзиром на то да су хришћани и даље бивали гоњени на истоку, он је прогласио начело верске слободе за све становнике Римске Империје. Штавише, наредио је и повраћај све имовине хришћана и хришћанских заједница која је била одузета током гоњења и то је било већ спроведено у

западној половини царства. У исто време, започео је са широким мерама подршке хришћанима. Текст декрета са краја 312. године је изгубљен. Но, други нешто каснији грчки докуменат из 313. године, о Лицинијевој верској политици на истоку, односи се на први. Директно наводећи: „Схватајући да верска слобода не сме бити ускраћена, већ раније било је наређено (тј. крајем 312) да и хришћани треба да имају користи од исте“ (*Црквена историја* X 52, приложен текст бр. 2а). Грчки израз овде употребљен, недвосмислено је превод латинског оригинала у Константиновом декрету са краја 312. године – *Libertas religionis* за све. Константинов оригинал, као што смо већ рекли, из 312, формулише и проглашава ово начело по први пут у целокупној историји. Упркос свему томе, исти није никада навођен у научној литератури.

Тачка 6. Политички мотив новокрштеног цара Константина, као угледног политичара, није тешко наслутити: сагледавајући чињеницу да је већина од 90 до 95% у империји била не-хришћанска – проглашавање *Libertas religionis* за све становнике, са краја 312. године требала је да истакне једну чињеницу. Постојање императора-хришћанина, нова слобода за све хришћане, и изнад свега – обимна подршка хришћанској вери није значила опасност за слободу вероисповедања осталих верских заједница. Стога, докуменат из Никомидије малоазијске императора Лицинија од лета 313. године (*О смрти прогонитеља* 48, 2. 6. 10; *Црквена историја* X 5, 8. 12, прилог тексту 2б, в, г), још једанпут наглашава аспект јавног поретка и безбедности: *securitas publica* и *quies publica* су изрази буквално коришћени у наведеном документу, са потребом да буду поново васпостављени и чувани заједно са *Libertas religionis* за све и у источном делу Царства.

Тачка 7. Милански едикт из пролећа 313. не постоји и никада није ни постојао. То значи да је чувена 1600. годишњица, проглашена од стране Папе римског Пија X 1913. године, била неодговарајућа церемонија. Поред тога: сам израз је немогуће пронаћи у литератури Старог века. Заправо, измислио га је ватикански библиотекар Тезаре Баронио, писац чувеног дела *Црквени извори*. Историјски гледано, следеће чињенице су доказане: програм *Libertas religionis* за све, који је цар Константин прогласио крајем 312. године, прихваћен је на царском окупљању у Милану током фебруара и марта 313. од стране паганског савладара императора Лицинија, са намером да га усвоји на истоку, изузимајући „источног императорског колегу“ Максиминуса Дају, који је гоњења и даље наставио. Након победе, Лициније пишући из Никомидије лета 313. године, обавештава источне помесне управитеље о новим верско-политичким начелима цара Константина, усвојеним крајем 312. године, као и о наређеном повраћају одузете имовине хришћанских парохија, што је већ било спроведено на западу. Дотични Лицинијев докуменат, такође писан и у

Константиново име, као што је то захтевао протокол, односећи се на сусрет у Милану, доступан је у две верзије: латинској и грчкој (*О смрти прогонитеља* 48, 2-12; *Црквена историја* X 5, 2-24). Дакле, искључиво се односи на источни део империје. Стога, историјски је непримерено називати текст *Magna Charta Libertatum* – Велика повеља о слободи за целокупно хришћанство, као што је то чињено у досадашњим историјским истраживањима. Изнад свега, изузетна је чињеница то што је подршка хришћанској вери, коју је цар Константин свестрано унапређивао од 312. године, није била прихваћена од паганског императора Лицинија на Балкану и на истоку. Тек када је цар Константин победио и збацио са трона свог „колегу“ 324. године, хришћани из наведених крајева царства су могли да осете плодове ове подршке.

У преосталом времену, волео бих да накратко наведем даље верско-политичке последице Декларације цара Константина са краја 312. године.

Тачка 8. Почетком самосталне владавине цара Константина 324. године, хришћанство на истоку почело је да доживљава истоветну снажну подршку као и заједнице на западу. Такође, и овде је начело *libertas religionis* сачувано, с обзиром на то да нису постојале законске мере против паганства. Но, појединачна затварања или чак уништавања светилишта су била позната. У другу руку, цар Константин је активно спроводио „депаганизацију“ јавног живота. Он је забранио, раније наређеним диктаторским одлукама (Јевсевије, Живот Константинов II 44), жртвоприношења – уклонивши све императорске статуе из светилишта (Живот Константинов IV 16). Но, начело *libertas religionis* није важило за хришћанске јеретике (попут донатиста, аријанаца или осталих...).

Тачка 9. Током владавине синова цара Константина, доношени су анти-пагански закони у периоду између године 337. и 361. који су укључивали и затварање светилишта и забрану жртвоприношења. Спровођене мере су засноване на хришћанској тврдњи о саомобитности. Хришћански аутор тог времена, Јулије Фирмикус Матернус, строго је захтевао од хришћанских императора репресивну политику истребљивања паганизма. Од ове тачке, више уопште не можемо да говоримо о начелу *libertas religionis*, нарочито што је настављена систематска борба против унутрашњих Црквених, и богословски заснованих противника.

Тачка 10. Настала је краћа пауза – тзв. „оживљавање паганизма“ између године 360. и 363, а за време императора Јулијана који је („отпавши“) постао паганин, покушао да се успротиви утицају хришћанске вере. Већ од 364. године, империјом владају хришћанска браћа Валентинијан I и Валенс. Подршка хришћанству је поново успостављена. Као и цар Константин, цар

Валентинијан I је прогласио *libertas religionis* за све (CTh IX 16, 9 од 371; уп. *Amm. Marcell.* XXX 9, 5; *Soz.* HE VI 7, 1 ff. and 21, 7), али је донео законе против хришћанских јеретика и Манихејаца. Поред тога, са владом императора Грацијана и Теодосија I у периоду између 378/9. и 395. године, древна историја начела *libertas religionis* за све, доживела је коначан крај: јереси свих врста, забрањене су 379. (Теодосијев *Кодекс* XVI 5, 5), Никејска варијанта хришћанског вероисповедања проглашена је државном вером 380. (Теодосијев *Кодекс* XVI 1, 2 и 25); сви пагански ритуални обреди су постали недозвољени 391/392. године, па је чак и посећивање незнабожачких светилишта било забрањено (Теодосијев *Кодекс* XVI 10, 10 и 12). Само јудаизам још увек није трпео никакав притисак.

Тачка 11. Посматрајући светску историју, за релативно кратко време, начело *libertas religionis* за све, заиста је постојало у Старом веку, мада са извесним ограничењима. Крај IV века је почетак епохе верске „униформизације“ и приморавања на веру. Иста је трајала више од 13 векова. „Шпајерским протестом“ 1529. године, јавно је и по први пут проглашен реформаторски однос према слободи сапостојања, која једина чини везу са речју Божијом. Но, крај верске униформизације није отпочет пре XVIII века, и вођен је како Просвећеношћу, тако и Декларацијама о људским правима из Америке (1776) и из Француске (1789). Универзална декларација о људским правима из 1948. са чланом 18, заснована на претходно наведеним, као и нпр. Основни закон Федеративне Републике Немачке из 1949. са чланом 4, те Повеља о основним правима Европске уније из 2007/2009. године, биле су сходни кораци. Њиховим гаранцијама верских слобода, постигнут процес ослобађања са позитивним резултатима, општеприхваћен је од стране свог европски-оријентисаног културног света.

Тачка 12. Разматрајући начело слободе вероисповести, оци и мајке просвећености, људских и савремених основних права, нису се ослањали на принцип цара Константина *libertas religionis* за све, већ на дела великих грчких и римских мислилаца Старог века. Зато, историјски континуитет (као што наслов конференције може да сугерише) између Константиновог *libertas religionis* и године 2012/2013. заправо не постоји.

Извори за презентацију

Писмо императора Константина, такође и у име Лицинија, крај 312. послато из Рима, адресирано на Максимиана Дају

а. Јевсевије *Црквена историја* IX 9, 12:

(одмах након Константинове победе код Милвијског моста, 28. октобар

312.) „...заједно су Константин лично и са њим император Лициније... саставили потпун и најкомплетнији декрет у име хришћана“, пославши га Максимину Даји.

б. Јевсевије *Црквена историја IX 9а, 12:*

Константин и Лициније проглашавају (крај 312) свеопшту верску слободу „дајући је свим својим субјектима према едиктима и законима.“

Писмо императора Лицинија, такође и у име Константина, послато из Никомидије 13.06.313. адресирано источним локалним управитељима:

а. Јевсевије *Црквена историја X 5, 2: (уводни део)*

„Одавно сагледавајући (тј. крај 312) да верска слобода (лат. *Libertas religionis*) не треба да буде ускраћена, већ да она треба бити предата суду и жељи сваког појединца, да спроводи његове верске обавезе према свом личном избору, ми смо наредили да се ова одлука мора држати и у случају хришћана, њихове вере и вероисповедања.“

б. Лактанције *О смрти прогонитеља 48,2:*

„Пошто смо ми – ја, император Константин, исто као и ја – император Лициније – срели један другог у Милану, разговарајући о свему што се тиче општег добра и јавне безбедности...“

в. Лактанције *О смрти прогонитеља 48, 6:*

„Сада када ти (тј. локални управитељ на Истоку) јасно можеш да видиш ову „слободну и неограничену верску слободу“, милосрдно даровану хришћанима, ти разумеш да је такође и свим осталим људима дата слободна и неограничена дозвола да служе својој вери или култу у име мира нашег времена... То смо учинили да би избегли утисак да је било шта одузето било којој свештеној служби или некој религији са наше стране.“

г. Лактанције *О смрти прогонитеља 48, 10:*

Повраћај одузете имовине хришћанским заједницама у име „јавног мира“.

Пречасни
мр Патрик Роџер Шнабел,
Институт за црквено право
Универзитет у Потсдаму
Немачка

Правно тумачење Миланског едикта

Ваше Екселенције, даме и господо, браћо и сестре,

Организатори су ми поверили тежак задатак. Да би оценили правни значај тзв. *Миланског едикта*, морамо најпре себи да поставимо једно важно питање:

1. Да ли га тумачимо из правног контекста у коме је оригинално и смештен, или радије
2. Да ли га интерпретирамо кроз наше модерно схватање слободе вероисповедања?

Као што је питање које се налази преда мном отворено и довољно широко да обухвати оба становишта, ја ћу покушати да се осврнем на оба. Чинећи тако, бићемо у прилици да најпре разумемо шта је он значао у свом времену, али такође и да дамо оцену тога шта смо ми то научили из овог древног декрета за наше данашње време. Најпре да нешто разјаснимо: ово „указ“, односи се на споразум између Лицинија и Константина, постигнутим у Милану којим се даје верска слобода хришћанима и свима осталима. Овај споразум не чини указ - Едикт, тј. закон за целу империју, већ је пренет у царске наредбе (уредбе) за делове империје које су контролисали дотични Август. Два оваква указа су дошла до нас, један од Лактанција на латинском (у облику писма насловљеног управитељу Витаније, издатом у Никомидији 313), и друго од Јевсевија на грчком (изгледа издатом у Палестини на јесен 313). Царско писмо је представљало званичну форму римског законодавства. Било је везано само за намењене провинције. Да ли их је било још сем ова два за која ми знамо, не можемо са сигурношћу да кажемо. Касније ћемо се вратити на ово питање.

Но, хајде да сада погледамо на главно питање пред нама: наставићу хронолошким и логичним редоследом, и почети ту где све и започиње – 313. године.

Законодавство које се односи на религију јесте и одувек је било политички инструмент. Ако је икада постојао случај који би то потврдио, то ћете пронаћи у римском законодавству IV века које се односи на хришћанску веру.

Уколико је то била законска политика, најпре морамо погледати на политичку ситуацију неколико деценија око 300. године.

Хришћанство никада није омилело римском друштву, али без обзира на наш заједнички поглед на тај рани период наше вере – гоњења, генерално говорећи – нису била систематска и раширена по свој империји. Гоњења је било, али уопштено, Црква је имала повољне могућности да се шири и напредује. Развијен је степен организације и институционализације, каквог није било равнoг у многобожачким религијама, па ни у организацији саме државе. Установљена је хијерархија, имовина стечена, нови чланови су добијани. Оно што ми знамо о броју клира и осталим подацима Цркве тог времена, јесте да је око 30.000 хришћана било у престоници – самом Риму. Док је Сенат био претежно повезан са паганском религијом, све више су римски високи слојеви, и то жене углавном, били наклоњени или чак припадали хришћанској вери. Јевсевије чак наводи да је император Филип Арабљанин био хришћанин. Чак и да немамо превише поверења у ово сведочанство, засигурно знамо да је био снисходљив према хришћанима.

Већ тада, током владавине Диоклецијанове, започета су озбиљна, честа и распрострањена гоњења. Диоклецијан је био наклоњен чувању древне снаге Рима, и сматрао је хришћане претњом јединству империје.

Тада, изненада – Галерије, будући на самртном одру, прекида гоњења и хришћанство проглашава дозвољеном вером *religio licita*. Можемо бити наклоњни мишљењу да те догађаје у Милану сматрамо преломном тачком у историји, али су то биле само последице, једино могуће захваљујући закону који је издат две године раније. Текст тог закона, како год – не улива превише поверења у ранија тврђења хришћана о касном покрштавању старог императора који се плашио за своју душу (*Спасење*). Хришћанство је још увек „безумље“. Оно, мада невољно - мора бити толерисано, уколико људи, макар у недостатку бољих аргумената, истрајавају у поштовању. Не околишући – Галерије прихвата пораз. Најновији и последњи напори учињени да се хришћанство искорени из римског света – пропали су. Август прихвата то, али не више. Речено је, да је његов Едикт окончао једну епоху, но без започињања следеће.

Овај велики задатак, заиста је остављен за сусрет двојице Августа у Милану.

Они су били наследници и предузимачи Диоклецијановог система поделе снаге власти. Битка за универзалну власт је већ започела. Цар Константин је био тај који је имао на уму то да он треба да постане јединствени владар – император обновљеног римског света.

Но, та нова империја ће бити сасвим друкчија од старе. Власт и њен центар моћи су већ започели свој премештај на Исток. Цар Константин је био довољно далекосежан да ово разуме. Такође, на Истоку је хришћанство поседовало већу снагу него на Западу. Мноштво метежа и немира у тим крајевима, били су последица прогона хришћана, који су већ имали значајну социјалну улогу. Август Максимин Даја игнорисао је *Едикт о толеранцији* издат од стране императора Галерија, учинивши себе жестоким непријатељем хришћанске вере.

Будући доследан према овој новој вери – потпуно наспрот Максиминоу, цар Константин је успевао да омили хришћанима без неопходности да имплементира мноштво промена унутар својих западних територија, с обзиром на то да ту није било ни толико хришћана, нити пак страха од евентуалног сукоба између старих и нове вероисповести.

Историчари су подељени у њиховом сагледавању личне вере цара Константина. Неки у њему виде првог хришћанског цара, чак и светитеља. Други се упуштају у сумњу да ли је било шта од личне вере у новој религији постојало са његове стране? Први истичу да је Константин председавао синодима и пропутио стазу хришћанству да постане државна религија за мање од једног века након престанка последњег жестоког таласа гоњења. Други пак наглашавају његово лично владање: да је увео систем строгих казних мера, то што је убио супругу, сина и још пар рођака, те да је крштен тек на самртној постељи, и то руком аријанског Епископа.

Сматрам да се истина налази негде између. Очигледно, његово хришћанство није оно што ми сматрамо исправним (православним) са данашње тачке гледишта. Како год, православље је било на почетку сопственог прецизирања, и Константин је без сумње имао значајног утицаја на то шта је постајало прихватано учење васељенске Цркве. Упркос томе, он никада није забранио нити прогонио старе паганске вероисповести; у исто време, председавао је Сабору у Никеји, будући *pontifex maximus* „врховни понтиф“ управо те старе религије. За Константина, *summus divinitas* – Врховно Божанство би некада представљало пагански монотеистички култ „непобедивог Сунца“, па опет истински хришћански Бог. Он је увео недељу (Сунчев дан) као званичан дан празновања и то за поштоваоце свих вера – једнако прихватљив за све; некима као дан Васкрсења, осталима дан „Бога Сунца“.

Свакако, он се са одушевљењем интересовао за Цркву и њен развој, иако је било јасно да је он наставио са старом вером без икакве личне посвећености. Циљ му је био јединство Римске Империје, а Црква је била средство којим је цар Константин као државник мислио да то постигне и очува.

Овакав однос, јасно да није нити лицемерје, ни политичко лукавство. У једну руку, засигурно да је хришћанство у толикој мери ојачало да се није могло више пренебрегавати, а монотеизам је у оном општем смислу био допадљивији интелектуалцима тог времена од старог Пантеона. Са друге стране, хришћани су пак били и даље мањина, а Црква подељена у више супротстављених група. Цар Константин је заправо успео да Цркву начини стубом империје, иако то није на почетку сматрао када се тек заинтересовао. Дакле, његов избор није био очигледан, већ пре политички улог (опклада).

Захваљујући оваквој храбрости и далековидости, ми данас разумемо његове мотиве и деловања. Он није стварао политику само за своју генерацију, већ за будућност. Рачунао је на улогу Цркве, за коју није био сигуран да ће он сам бити у прилици да посведочи.

Године 313. када је постигнут *Милански едикт*, он је делао стратегијски бринући се у исто време како за једнакост власти између Августа и Кесара свог доба, тако и за дугорочну будућност царства. У западним крајевима којима је владао, није постојала суштинска потреба за регулативама споразума, и можемо да претпоставимо да тамо исти никада није званично ни проглашен. На крају, једине две представке које су сачуване и дошле до нас – Лактанцијева и Јевсевијева, издате су на Истоку.

Цар Константин је свакако гледао и на Исток. Постоје бројни докази у прилог томе: он је јелинизовао римско право (закон). Престоницу је подигао на Истоку. Фаворизовао је хришћанство. Но, он никада није вређао осећања Запада и његових старих елита. Изгледа да је он осећао да је њихово време дошло, те да нема потребе за борбом. Власт се селила са Запада на Исток. Хришћанство је било боље организовано и морално узвишеније. Дакле, требало је само „кормиларити, не и веслати.“

Он је и био кормилар: несумњиво је цар Константин заслужан за *Милански едикт*. Неки су тврдили друкчије. Но, император Лициније није био заинтересован за хришћанство, и чак је касније наредио нова гоњења. Ипак, нити је он био догматски против њих, ни под политичким притиском попут Максимиана па да их је зато гонио, у чијим су дијецезама старе религије биле и даље заступљене, значајан економски чинилац. Зато је он био вољан да се прећутно сложи са *Миланским едиктом*, што би, уз његове разлоге због којих је тако сматрао, њему лично помогло у домену његове владавине (дела царства којим је он владао) и у борби против Максимиана.

Поред политичких разлога, сматрам, можемо без проблема да тврдимо да је цар Константин био верујућа особа. Он је веровао у оно што је текст *Едикта* проглашавао: „Да цареви имају дужности према Божанству као и да се благостање империје заснива како на доброј стручности, тако и молитвама њених становника.“ Он је лично, након победе у бици код Милвијанског моста, веровао у моћ хришћанског Бога, али му није било важно под чијим именом се Божанство прославља, све док се прослављало истински, и докле вероисповедање није водило ка немирима и превратима.

Такође без проблема можемо да сматрамо да је он заиста био државник коме је било стало до владавине права – закона. Гоњења и одузимање имовине спровођена протов Цркве била су незаконита. У његовим очима, ту није било преступа, па сходно није било потребе или оправдања за казну. Он, међутим, није ишао толико далеко да укључи повраћај имовине појединачним примерима жртава гоњења.

Но и поред тога, језгро правног елемента *Миланског едикта* – реституција Црквене имовине, суштински је била заслуга праведног цара. Он је пратио повраћај одузете имовине Црквеним заједницама, на исти начин као и обештећење паганских купаца.

Сама реституција одузете имовине није једино што је разликовало *Едикт* издат само две године раније од стране императора Галерија. То је био тон. Затим, као што и видимо, гоњења су заустављена и хришћанство је прихваћено невољно, једино као поражено. Овде императори желе, као што је већ речено, да задобију хришћанство за империју, као и империју за хришћанство.

Разлог томе, без обзира на слагање или неслагање, јесте симбол два званична текста која поседујемо, јесте увођење верске слободе за све, с тим да су хришћани ту појединачно наведени. Споразум је био усредсређен на њих. Пагани и Јевреји су већ уживали права верских слобода, док се то није односило на остале. Хришћанска вера била је сувише снажна да би била потиснута, а визија цара Константина сувише важна да би била занемарена.

Дошавши до ових закључака, желим да сада поставим друго питање: да ли је слобода вероисповедања била саобразна нашем савременом схватању тог израза?

Дозволите ми да изнесем два становишта која би гласила овако:

1. Основна права нису дата, већ загарантована од стране државе,
2. Основна права нису загарантована ради политичких циљева, већ су сврсисходна сама себи.

Каснија изјава, наравно, досеже само докле јој основне гаранције прве омогућавају. Све остало, што иде у прилог, мере подршке, могу и даље бити предмет политичких интересних расуђивања. Морамо бити довољно искрени да признамо да и даље постоје разлике у неједнаком интензитету са којим су неке религије подржане од стране државе, или неке друге које се, пак, посматрају са дозом подозрења. Религија јесте и увек ће бити друштвени чинилац који политика неће моћи да игнорише. У моменту када било која социјална појава долази из политичког поља, природно је да постаје и предмет политизације.

Свакако, држава мора да гарантује основна права у вези са слободним вероисповедањем или практиковањем вере за све, без обзира на другачија образлагања. У том погледу, држава мора бити непристрасна. На основу улоге законског права, политичка права су другостепена у односу на основна људска права.

Рекавши ово, и сагледавши оно што смо установили о савременом схватању *Миланског едикта*, морамо признати да то свакако није био почетак права верских слобода онако како их ми данас разумемо.

Но, није ни могло бити. Иако је Рим био империја у којој се наставила владавина права, такође је то била претеча модерне државе, а императори су само делимично били подређени закону. То је и био идеал савршенства Римске Републике, но, чак од времена Цезара и Августа у римском систему управљања, императори су, у најмању руку, имали неодлучан однос према овој старој идеји као узору. Према томе, императорски устав је увек садржавао елеменат неограничености, без обзира на то колико добронамерности је могло да се налази иза тога, и ма колико да је човек попут цара Константина могао бити вођен идејом правичног императора, одговорног у управљању законом и правдом.

Као што се политика односи према вери, они су засигурно били вођени искључиво политичким промишљањима. То није био „избор“ у питањима вероисповедања какав је имао цар Константин на уму, већ окончање једног могуће опасног верског сукобљавања и, на дужи стазе, успостављање тесних веза између Цркве и државе.

Са ових разлога и намена, цар Константин никада није сматрао да је слобода вероисповедања намењена свим уверењима. Лично он је убрзо постао жарки противник свему ономе што је сматрао хришћанским јересима. Једино је Католичанској (Саборно-Васељенској) Цркви и њеној хијерархији он даривао слободу, на коју се односило његово даривање повластица. Њему још увек

није било у потпуности јасно шта је то „православно“ исповедање вере и „Католичанска“ (Саборна) Црква, али му је постајало све јасније да је ту постојала горућа неопходност за очувањем јединства у вери и поретку.

Мада се он никада није отворено супротставио старој вери, и једино издао забране за оне обреде који су били, било – неморални или опасни за јавни ред, он не само да је Цркву изједначио са паганизмом, већ ју је видно фаворизовао. Само погледајте храмове које је подигао – наводим само храм Светог Јована Латеранског као најупечатљивији пример. Или помислимо на правни статус свештенства: они су добили иста изузећа од јавних дужности попут својих паганских колега, а епископски судови су имали чак и већа овлашћења. У случају да су стране у парници биле хришћанске, и уколико би једна страна затражила да се случај пребаци са државног на Црквени суд, таква жеља је морала бити испоштована, макар и пресуда била већ прочитана. Уколико би неко желео да ослободи свог роба, могао је то да учини пред Епископом, са много мање бирократских потешкоћа него пред државним званичницима. Уколико би неко желео да поклони новац или имовину Цркви, строга правила традиционалног римског права у сачињавању завештања била су занемарена, тако да је и усмени тестамент био сасвим довољан.

Ове промене у званичном систему су истовремено доприносиле Цркви и показивале Константинову уопштену наклоњеност јелинској законској пракси, која је била много мање систематична и уобличена.

Да се вратимо мојој почетној поенти. Шта можемо да кажемо о верској слободи у *Миланском едикту*? Уколико погледате сам текст, *Милански едикт* делује као први пример пуноправне верске слободе. Но, уколико укључите и историјске прилике као и касније Константиново спровођење исте, видимо да од тога није било ничега. Напротив, то је био потпуни преокрет за хришћанску Цркву, и то на почетку владавине цара Константина, која није била обележена слободом вероисповедања, већ пре „јединством трона и олтара“, каквим га је установио цар Теодосије пре краја IV века.

Неки су тврдили да је цар Константин само ослободио Цркву гоњења, али да ју је завеао „златним ланцима“ за државу. Но, поново говорећи, овакво становиште представља становиште XXI века, и као такво погрешно је као и став III века да је император могао бити заинтересован за слободу вероисповедања због сопствене сврсисходности. Једноставно говорећи, то није начин на који би било ко посматрао ту тему у том времену.

Цар Константин је био *pontifex maximus* – „врховни свештеник“ старе вере и зато је природно схваћен као онај који има улогу *summus episcopus* – „највишег епископа“ нове вере. Цар Константин је био наклоњен васпостављању

империјалног јединства, и стога је стремио универзалној царевини. Цар Константин је био жељан да успостави мир у империји, и стога је прилагодио православне хришћане и поштоваоце старе вере да наликују једни другима. Цар Константин је био свестан слабости Запада и снаге Истока, и зато је подигао Византију као Нови Рим. Константину је био неопходан јак сарадник у његовим настојањима, те је стога подржавао и привилеговао Католичанску (Саборну) Цркву, у исто време забрањујући јеретике и сузбијајући отпаднике. Константин је такође био изузетно свестан строгог моралног квалитета, потпуног и ненарушивог монотеизма хришћанске вере, те стога није ни постао хришћанином све до часа када се над њим надносила смрт.

Константин је доказано имао истински политички осећај. Зато је и читава епоха названа по њему, која је вероватно и најдужа у људској историји која је својствено обликована верско-политичким одлукама само једног човека.

Ово је наша баштина. Но, наша будућност, иако обликована њоме биће различита. За нас, верска слобода није средство за постизање циља, већ вредност коју садржи у себи. Ово је у потпуности на правцу основних вредности хришћанске вере: уколико вера значи свесно прихватање Христа као Господа, суштински је избор. Такође, уколико је изабирање основно, мора бити прихваћена и могућност погрешног избора. Савремена држава не може и не треба да се уплиће. Питање истине је, све док се односи на државу, задржано. Религије немају световну моћ да наметну и спроведу учења, и морају да се ослоне на сопствене снаге уверења – *non vi, sed verbo* – „не силом – већ речју“, уколико дозвољавате протестанту да заврши лутеранском поуком.

Хвала вам на пажњи.

**Њ.Е. Станислав Хочева̀р,
надбискуп београдски и метрополит
Римокатоличка Црква**

**Важна питања у вези са
традицијом склапања
споразума између држава и
Свете Столице**

Ваше Еминенције, Екселенције, уважено вођство овог скупа, браћо и сестре, даме и господо! Свима вама желим леп, успешан и благословљен дан испуњен овим преважним размишљањима.

Искрено захваљујем говорницима пре мене који су указали на сву изванредну комплексност – било саме личности цара Константина, било раздобља у коме је живео и деловао, било самог значаја његових историјских одлука. Током свих ових година мог боравка у Београду, мене је управо све то веома изазивало на размишљање. Увек сам желео да та питања интензивније разматрамо **заједно**.

На почетку свог излагања упућујем извињење! Нисам, наиме, био предвиђен као предавач, него као учесник у дискусији, зато ћу на један слободнији начин изнети она питања која су за мене важна у вези са традицијом склапања споразума између држава и Свете Столице.

Понављам, говорници пре мене омогућили су да се дубље сагледа сва комплексност те тематике. Том питању ја не прилазим ни историјски, ни правно, него – ако смем тако да кажем – као пастир који живи у једном плуралном друштву и осећа велику потребу за помирењем читавог друштва и читавог региона; за суживотом, за сарадњом и блискости у комуницирању. Зато вас молим да моје размишљање примите у том духу.

Пре свега, ја не могу да говорим изричито у име Ватикана, како стоји записано у наслову. Све што ћу рећи, рећи ћу као пастир Католичке Цркве. Ту међу нама је Његова Екселенција господин Апостолски Нунције, који о томе може компетентно да говори. Исто тако, волео бих да разликујемо Свету Столицу као врховну власт Католичке Цркве, и Ватикан као државу.

Мене као пастира занима, дакле, само питање односа између Цркве и државе. Увек сам мислио да је прослава 1700-годишњице *Миланског едикта* прилика да се суочимо с тим врло великим и изазовним питањима. Зато желим да сви

дамо допринос том институционалном дијалогу, то јест новим начинима и споразумевањима у односима Црква-држава, Црква и друштво.

Разлози зашто волим да размишљам о томе јесу ови: цар Константин, будући да је био *Pontifex Maximus*, свакако није могао да направи пребрзи прелаз у хришћанство. Његова мудрост управо је у томе што је тај процес транзиције обавио полако. Али нама даје подстицај да – управо као што је нагласио мој претходник – о том богатом наслеђу размишљамо данас и овде. Овакви скупови имају у томе велики значај. Утолико више за нас на истоку Европе, где су се рађали различити историјски модели суживота или релација држава-Цркве. Колико-толико познат нам је такозвани „католички“, „православни“ модел, и такође модел искуства исламске верске заједнице. И ако се живи у регији где су се у прошлости сви ти модели конфронтирали, данас, дакле, из одговорности треба интензивније да размишљамо о томе и тражимо одговарајуће путеве за будућност. Ту је и трећи разлог: европски континент ушао је у нову фазу своје историје. Такозвана „европеизација“ Европе је изванредан догађај: чињеница да толико десетлећа нема ратова, што је готово неупоредиво са стањем у прошлости, позитиван је знак и за нас. Та европеизација Европе у контексту глобализације и за нас је, дакле, велики изазов. Нико од нас не може да остане имун пред савременим и снажним тенденцијама повезивања, и притом по страни од наше конкретне улоге у томе какав ће бити наш идентитет у тој нашој стварности.

Друго што бих волео да кажем јесте да Католичка Црква свакако има своје дуготрајно искуство на том подручју успостављања односа држава-Црква. Темељи за успостављање добрих односа свакако су теолошки врло објективни. Суштина вере у Пресвету Тројицу говори управо о важностима релација. Бити личност, бити особа, значи управо то – имати релације, имати односе. Ако је свака личност у Богу тако изворна, а живи у заједништву, онда значи да је могуће успоставити заједништво у различитости, или различитост у јединству. Црква је, дакле, мистично тело Исуса Христа. Он се назива Великим Пастиром породице човечанства, што сведочи да постоји само једна породица човечанства. Управо зато се и Католичка Црква назива *Католичанском*: *kat-holos*, позвана је свима, жели и треба да буде отворена ка исповедању читаве истине о Богу, о човеку, о човечанству. Зато унутар Цркве постоји једна јединствена **доктрина**. Зато постоји и врховно учитељство које треба да гарантује аутентичност доктрине. Кажемо да Црква има јаку и богату доктрину, што заправо значи да је тај дар примила од свог Утемељитеља. Примила га је за читаво човечанство. Дакле, одговорна је за читавог човека и читаво човечанство у његовој телесној, рационалној и духовној димензији. Увек, дакле, треба да тежи томе да читаво човечанство као једна породица

живи у позитивним узајамним односима. Али Црква и човечанство морају да признају да су ти чисти односи нарушени због Источног греха, али и личног греха. Тако се и чињеници да смо људи као историјска бића, бића на путу, бића која траже циљ – придружује нужност чињенице педагогије/едукације човечанства. Црква је на путу, човечанство је на путу, па треба да се, дакле, обogaћујемо примљеним наслеђем. У том наследству постоје и чињенице ратова, хаоса, зависности. Заједници у различитости придружила се, дакле, и чињеница наше сталне конфликтности, неспоразумевања, љубоморе, мржње, себичности...

Црква зато сматра за посебан дар, дар Божји и дар људске зрелости, ако упркос тој конфликтности можемо да доспемо до споразумевања. То је нешто врло позитивно. Споразумевање жели, дакле, да пре свега заштити стварност односа у самој људској личности, у заједници породице и у заједници читавог човечанства. Без односа нема напретка, нема раста. Друго, споразумевањем желимо да заштитимо стварност аутентичних универзалних вредности; о њима је мој претходник врло јасно говорио. Наиме, без познавања тих вредности које су нам дате рођењем, нема људског достојанства; достојанства нас као појединаца, нити достојанства заједнице људске породице. Није без разлога то што се они који управљају друштвом називају „министрима“. Они су у служби „тајне“ заједништва породице човечанства. Као министри морају да служе томе што су примили као задатак и као пут развоја.

Потребан је надаље континуитет, континуитет у смислу да су ти споразуми **правно дефинисани**, па нису, дакле, подложни свакој власти која има тек ограничени мандат. Вредности односа и вредности заједништва не смеју да буду изложене вољи појединачних министара, или влада, или државних институција. Вредности су константа у свим ситуацијама.

Католичка Црква је управо због тога покушала да развије социјално учење које је пре свега плод интегралне рационалности. Она извире из старе грчке филозофије и из римског права. Не кажемо без разлога да је у тим великим филозофијама већ присутна светлост Јеванђеља. Социјално учење Цркве је представљено тако да може да служи свим људима, било да су верујући, било да припадају различитим религијским заједницама или Црквама. У данашњем времену, за које садашњи папа Бенедикт XVI каже да је под влашћу „диктатуре релативизма“, утолико је важнија та рационалност, то социјално учење, па тиме и сами споразуми. Споразуми се, дакле, праве, како рекох, са Светом Столицом као врховним учитељством и вођством Цркве. И управо у свим тим споразумима треба да буде присутна димензија рационалности или датости људске личности као трансцендирајућег бића у самом свом средишту. Историја свих тих споразума – а некада „конкордата“, када је Католичка

Црква имала примат – врло је прилагодљива. Да би Католичка Црква свима могла да омогући достојанство релација и процес дозревања, она познаје и „парцијалне споразуме“ у оним областима, наиме, где су Света Столица и државе заједно нашле консензус. Тако видимо да она управо с државама на подручју југоистока Европе промовише такве градуалне поступке.

Да завршим, за мене, дакле, и због тога сам желео да се укључим у дискусију, постоји велика жеља да ми, припадници различитих Цркава и верских заједница, и друштво као такво, узмогнемо да пронађемо праве моделе споразумевања и суживота.

Прослава овог јубилеја за мене је тако важна управо због тога што имамо прилику да, обogaћени великом прошлошћу и отворени дијалогу, дођемо до „структуралног“ дијалога – данас и овде.

Хвала вам.

**ОКР'ин Катрин Хацингер,
шеф Канцеларије у Бриселу,
Евангелистичка Црква у Немачкој (EKD)
виши Црквени саветник**

Сарадња између Цркве и државе – немачки пример

Ваше Екселенције, даме и господа – браћо и сестре,

Велико ми је задовољство и чини ми част то што могу данас да вам се обратим, да би сагледали тему сарадње Цркве и државе у Немачкој, пружајући вам стручан – заправо правни увид у ову врло занимљиву размену.

Када се односимо према теми односа Цркве и државе у Немачкој, један став не може бити изостављен, онај који представља односе на свеобухватан и врло прецизан начин: „...слободна, секуларна држава... зависи од темеља који ни за себе нису поуздани.“ То је бивши судија Државног уставног суда – Ернест Волфганг Букенфурде који је приметио да, између осталог, верске основе друштава, као и етничка усмереност пружена од стране верских заједница, јесу важни предуслови за свако политичко друштво.

1. Чињенице и бројке

У Немачкој која броји око 82 милиона становника, грубо говорећи – две трећине су хришћани: око 24,6 милиона припадају Римокатоличкој Цркви; 24,1 милиона Немачкој Евангелистичкој Цркви (у даљем тексту НЕЦ). Око милион и триста хиљада су православни хришћани. Преостала трећина немачких држављана су или верски неопредељени или припадају некој другој вероисповести. То укључује, на пример, и чланове друге две једнобожачке религије: муслимане – процењена цифра од 3,8 до 4 милиона и чланови јудејске заједнице, слободна процена – око стотину и четири хиљаде према Државној канцеларији за статистику 2010. године.

Римокатоличку Цркву у Немачкој сачињавају око 11.483 парохије и 27 дијецезе. Дијецезе су правно и материјално независне. Оне су организоване и чине Удружење немачких дијецеза (у даљем тексту УНД). Целокупан сабор Немачке Бискупске Конференције (у даљем тексту НБК) усаглашава улоге и одлучује у име Римокатоличке Цркве у Немачкој. Председник НБК у овом тренутку је Надбискуп др Роберт Цолић.

Немачка Евангелистичка Црква (НЕЦ) у Немачкој представља заједницу од 22 Лутеранске, Реформаторске и Уједињене регионалне Цркве, које све имају појединачне особености – обликоване кроз сопствену и специфичну верску традицију. Чињеница због које имамо ову различитост обласних Цркава датира још од времена Реформације из XVI века, када је важило начело: *cuius regio, eius religio* – *чија регија, његова и вера*. У то време, протестантско племство које је било на власти, установило је ново устројство црквеног живота на њиховој подручној области, засновано на лутеранској или реформаторској вероисповести.

Највише законодавно тело НЕЦ јесте Синод – Црквена Скупштина, коју чини 126 чланова: из клира и мирског реда, који су изабрани на период од шест година. Синод разматра и спроводи одлуке по питању Црквеног права, усваја буџет НЕЦ, расправљајући о раду НЕЦ уопште. Савет НЕЦ обухвата 15 чланова, који представљају извршни орган између седница Синода. Сачињен је како из реда клира – тако и из реда лаика. председавајући је највиши званичник НЕЦ: тренутно, Предстојатељ др Николаус Шнајдер. У Црквеној Конференцији, управљачко тело састављено од 22 Цркве-чланице, даје савете у смислу свеукупног деловања НЕЦ.

Главни задатак НЕЦ као кровне организације је да ефикасно помаже својим Црквама-чланицама, делујући на заједничким пољима која су јој поверена. НЕЦ представља заједнички глас регионалних Цркава у њиховим међусобним односима са државом и друштвом, као и у екуменским везама.

Све Цркве имају свог званичног представника у седишту Савезне Владе у Берлину, али су такође присутне *vis-à-vis* – у директној вези са Европском унијом. Од 1990. године, НЕЦ је установила своју представничку канцеларију у Бриселу, која прати законодавство Европске уније и бави се заступничким деловањем. НЕЦ је тренутно једина Протестантска Црква која је присутна сопственом канцеларијом у Бриселу. Мој тим има 9 чланова, док у нашој берлинској Канцеларији имамо 25 запослених. На крају ове презентације, упутићу вас у детаље нашег деловања *vis-à-vis* – који се директно односи према светској политици.

Пре него што се дотакнемо осетљиве теме односа Цркве и државе у Немачкој, желим да вам скренем пажњу на чињеницу да се број чланова Цркве у Немачкој, полако али сигурно смањује у свим већим Црквама. Разлог томе су најпре демографске промене, али и то што људи напуштају Цркву из више других разлога (материјални разлози, црквена чланарина, из протеста због моралних проблема итд). Штавише, антирелигијски приступ за време комунистичког режима у Источној Немачкој, био је изражен у некој врсти државно наметнутог атеизма, који и данас има утицаја. Многи људи су се

дистанцирали од питања вероисповести и уверења, обзиром на то да су хришћани трпели дискриминацију, а некада чак и прогоне. Као последица реченог, припадност Цркви се умногоме разликује у Западној и Источној Немачкој, те представља велики изазов у поновном придобијању људи назад. У Источној Немачкој свега 25% житеља припада Цркви уопште.

Екуменска сарадња између водећих Цркава је очигледна и заступљена на свим нивоима Црквених структура. У временима различитих изазова који се услед растућег плурализма ставља пред Цркву и њено деловање у друштву, као и због демографских промена, политичког притиска такође – важније него икад је да као хришћани станемо и делујемо заједно.

2. Веза Цркве и државе у Немачкој – законске основе

Први демократски Устав у Немачкој, Вајмарски устав из 1919, уводи начело раздвајања државе и Цркве. Од тог времена, немачки државно-Црквени систем се развија око три принципа: неутралности, толеранције и једнакости.

А) Неутралност

Сходно Савезном уставном суду, држава мора сматрати себе „домом свих житеља“, независно од њихових верских или филозофских уверења (*inter alia BVerfGE* 93, 1). Стога, држава не изједначава себе са појединачном религијом или филозофским учењем, већ мора остати неутрална и толерантна према свим вероисповестима и филозофијама. Дакле, не постоји државна религија, према члану 137. Вајмарског устава.

Неутралност се разуме у смислу „немешања“. Без обзира на наведено, држава није индиферентна према религији, нити генерално одбацује значајне вредности различитих опредељења. Напротив, њена неутралност је имплементирана на позитиван начин у разнородним везама које се односе према Црквама, законским споразумима (конкордати и Црквено-државни уговори) као и на сарадњу која обухвата различита поља деловања од заједничког значаја. Дакле, не постоји строга одвојеност између државе и Цркве какву познајемо у Француској, рецимо, већ узајамно корисно заједништво.

Б) Толерантност

Начело толерантности обавезује државу да одржава простор позитивног уважавања, остављајући довољно места за верске потребе друштва.

В) Једнакост

Ово начело предвиђа да се држава према свим верским заједницама односи једнако.

Пре изношења конкретних примера овакве сарадње, желим да изблиза погледамо на законске основе везе између државе и Цркве у Немачкој:

Најважнија законска одредба која устројава везу између Цркве и државе се налази у члану 4. Основног закона о слободи вере, савести и вероисповести Устава Немачке, као и члановима Вајмарског устава, који чине једну целину у Основном закону, члан 140. Из историјских разлога, уставне законске одредбе које се односе на везе између Цркве и државе су засноване на организацији хришћанских Цркава; свакако да је значајно нагласити да се оне исто тако односе и на друге верске и филозофске организације. Такође је важно истаћи да Устав Немачке свесно и намерно избегава израз „Црква“, како би послао поруку да слобода вероисповести важи и за нехришћанске верске заједнице.

Члан 4, тачка 1. и 2. Основног закона гарантује сваком појединцу слободу вероисповести, огледајући се у трима горенаведеним основним начелима. Свака личност има право да се слободно изјашњава по питању вере, као и да се укључи у неку верску организацију. Такође, свако има право и да не исповеда или не припада ни једној религији, да напусти верску организацију-заједницу, или да промени веру. Овај члан 4. Основног закона садржи не само индивидуално, већ и колективно право које допушта верским институцијама да се на исти позивају.

Слобода верског окупљања је право да се установе удружења која деле верска или филозофска уверења. Тај део слободе вероисповести је загарантован чланом 4. Основног закона, и заштићен је чланом 140. Основног закона у вези са чланом 137. Вајмарског устава.

Мада је право на верску слободу безусловно загарантовано, оно је ограничено основним правима, као и другим темељним вредностима Устава; у другачијим околностима, законодавци не би ни на који начин могли да ограниче слободу вероисповести.

Све водеће Цркве имају статус јавних акционарских друштава у Немачкој. Верске организације које су признате као јавне корпорације а које су тада потпадале под јавно право, у тренутку ступања на снагу Основног закона, имају Уставом загарантован статус. Осталим верским организацијама тај статус може бити дат на захтев, а по испуњењу услова наведених у члану 4. и 140. Основног закона, члан 137. Вајмарског устава. Један од највећих изазова који предстоји у будућности, биће решавање питања како прилагодити муслиманске заједнице у већ постојеће законске структуре.

Такозвану „Црквену таксу“ – чланарину за акционарска тела која потпадају под јавни закон, сакупљају државни порески службеници заједно са постојећим

државним порезом од свих регистрованих чланова свих деноминација. Право убирања пореза је загарантовано – раније наведеним члановима 137. и 140. Висина Црквеног пореза креће се у висини од 8% до 9% од прихода појединаца и њихових пореских обавеза на приходе.

Врло значајна одлика односа између Цркве и државе у Немачкој је такозвано *право на самоуређење*. Право самоуређења за верске и филозофске организације значи да су оне независне у односу на државу, те да могу самостално организовати своје послове, са извесним законским ограничењима предвиђеним и важећим за све. Право на самоуређење није дато од стране државе, али је у извесној мери препознато и загарантовано. Најзад, ова посебна Црквена аутономија извире из верских слобода и огледа се на пољу закона о раду или закона о заштити података, где Цркве уживају повластице захваљујући свом посебном статусу. У појединачном смислу, а према закону о раду, Цркве могу да захтевају да њихови запослени буду и чланови те Цркве. То такође значи да су Цркве слободне да успоставе посебне обавезе у смислу оданости засноване на сопственом етосу, као и да световни судови (који се баве Законом о раду) морају да поштују црквене услове по питању процене уговорних обавеза оданости. У колективном Закону о раду, право на самоуређење дозвољава посебан систем остваривања колективних споразума између запослених и послодавца кроз успостављање независних комисија. Њихове организационе структуре нису предмет јавног права на самоуређење. Право на штрајк унутар Црквом вођених институција је забрањено, с обзиром да је штрајк у супротности са начелом „служеће заједнице“ која је нераздвојива од теолошких основа независности Црквених правила о раду. Суштинска супротстављеност између послодавца и запосленог се не уклапа у овај концепт.

Неколико значајних одлука Савезног уставног суда Немачке потврдиле су закониту независност Цркава. Генерално, пред државним судовима нису могуће парнице по питању унутрашњих Црквених односа. Но, развој догађаја показује све већу спремност државних судова да се ипак умешају. У време када су Црквене организације које пружају социјалне услуге присутне на тржишту, у смислу конкуренције према таквим приватним установама, јављају се оштре критике у јавности изазване одређеним судским одлукама о раду, критикама синдиката и појединих политичких странака које захтевају да се унесу измене у Закон о раду за Цркве, као нпр. да се уведе право на штрајк запослених.

3. Поља сарадње

Говорећи у контексту поменутог „права за самоуређење“, у Републици Немачкој добротворне организације попут *Caritas* и *Diakonie* од чланова

свих значајнијих Цркава, запошљавају више од милион радника на пољу социјалне делатности. Ове активности су конкретна и очигледна илустрација суштинског бића Цркава и дела живог милосрђа: рад са сиромашним, остарелим, онеспособљеним, расељеним, избеглим као и другим скрајнутим групама, обезбеђујући смештај и храну, саветовалишта и све остале видове помоћи. Примењујући начело супсидијарности (у овом примеру: пружање помоћи на најнижем, децентрализованом нивоу) држава даје предност независним установама, но и поред тога, такође омогућује и Црквама и њиховим добротворним организацијама прилику да у пруженом оквиру успешно остварују задатке у чињењу заједничког добра.

Образовни систем у Немачкој је следеће поље сарадње. Образовање јесте одговорност шеснаест савезних области, и свака од њих има право да самостално организује верско образовање. Према члану 7. Основног закона,¹ верска настава у јавним школама, са изузетком оних које су наглашено секуларне, представља стандардни предмет. Верско образовање се обавља у складу са упутствима верских заједница, тј. према теолошким учењима одређене верске заједнице одређује се и садржај наставе.

Друга поља сарадње подразумевају постојање теолошких факултета при државним универзитетима и образовним институцијама које воде Цркве (постоји чак и римокатолички универзитет у Немачкој, Универзитет Ајхштат), чија се настава и стручност признаје од стране државе. Све Цркве у Немачкој воде значајан број приватних школа, као и вртића и предшколских установа.

Штавише, држава гарантује пастирску бригу за војску, као и у јавним болницама и затворима. Држава такође организује и финансира пастирску бригу у склопу Савезних оружаних снага, мада питање како се тренутна брига спроводи представља одговорност верских заједница. Најзад, Цркве имају своја јавна задужења, сходно свом издвојеном статусу. Такође, у радиодифузним одборима који надгледају рад ТВ и радио-програма у Немачкој, све већинске Цркве представљају одређену социјалну групу, те су стога и њихови представници чланови односних одбора. Римокатоличка и Протестантска Црква имају заједнички потписан државно-Црквени уговор о временском простору на ТВ-у и радио-емисијама, када им је дозвољено да у медијском простору промовишу Јеванђеље (шире проповед). Напоследку, важно је поменути и да се поље пружања помоћи током последњих деценија раширило у веће поље продуктивне сарадње, тј. држава обезбеђује помоћ за финансирање развоја сарадње са Црквеним добротворним установама,

¹ Верска настава треба да чини званичан програм јавних школа, са изузетком школа које су наглашено неконфесионалне. Без предубеђења по питању државног права за надгледање, верско образовање треба да постоји у складу са начелима дотичне верске заједнице. Наставници нису у обавези да против своје воље предају верску наставу.

потврђујући да Цркве, захваљујући својој широко распрострањеној мрежи, упућена у конкретне потребе и проблеме на лицу места, те може да спроведе пројекте заједно са својим месним сарадницима.

Сарадња између Цркве и државе се огледа и у политичкој сфери такође. Како смо навели раније, све већинске Цркве у Немачкој имају своје представнике у Берлину који се обраћају Немачкој Влади „лицем к лицу“. Супротно ситуацији у Бриселу, Цркве бивају питане од стране односних министарстава и/или Савезног Већа када су законске одредбе припремљене, а да би нека евентуално могла да угрози статус Цркава или уколико је реч о некој области у којој Цркве већ имају посебна искуства (социјално право, породично право, азилантско право, право на заштиту података, пореско право...). Организују се редовни радни састанци, као и састанци верских вођа и министара.

Ситуација у Бриселу се нешто разликује, с обзиром да је реч о деловању у строго секуларном окружењу, где су Цркве само један од чинилаца друштва поред многих других. Стога смо поносни што у екуменским настојањима, Цркве успешно бране „Црквени члан“ имплементиран у Споразуму о улогама у Европској унији,² који у свом трећем параграфу предвиђа: „отворен, транспарентан и сталан дијалог“ између Цркава и институција Европске уније. По први пут, „посебан“ допринос Цркава у развоју европске политике, званично је препознат и у европским споразумима. Ово представља подстрек и обавезу у исто време, позивајући нас да у време економске, као и политичке кризе у Европи, истакнемо достигнућа Европске уније за мир, стабилност и благостање у нашим земљама.

Канцеларија НЕЦ у Бриселу има мноштво задатака. У једну руку, Канцеларија игра интересну улогу, покушавајући да осигура то да посебна Црквено-државна веза, каквом смо је горе представили, буде призната и у законодавству Европске уније. У другу руку, присуство Канцеларије изражава став Цркве да „јавно мисионари“, дижући свој глас у име оних који немају своје заступнике, оне који би их заштитили: избегле, повређене и одбачене.

Штавише, Канцеларија обавештава тела и институције Протестантске Цркве о тренутном кретању Европске уније, организује образовна путовања за Црквене групе које посећују Брисел, издаје часопис са европским темама, а из протестантске перспективе. Од прошле јесени, моја Канцеларија све

² Члан 17.

1. Унија поштује и не прејудуцира законски статус Цркава, верских заједница или удружења какав имају под законом држава чланица.

2. Унија подједнако поштује законски статус филозофских и неконфесионалних удружења.

3. Признајући њихов идентитет и њихов особен допринос, Унија ће обезбеђивати отворен, транспарентан и редован дијалог између свих наведених Цркава и организација.

више пружа услуге нашим Црквама-чланицама и њиховим добротворним установама: информишући и саветујући на тему приступа фондовима Европске уније и умрежавања са сарадницима Европске уније.

Организујући сталне јавне догађаје у којима заједно учествују верске вође и лидери-заступници европских идеја да расправљају о темама од заједничког значаја, сагледавајући тренутне проблеме из етичке и политичке перспективе, Канцеларија НЕЦ чини напоре како би појединачни доприноси Црква, као и јавно присуство постало видљиво и Бриселу.

Дозволите ми да на крају нагласим важност екуменске сарадње, нарочито у контексту Европе. Захвални смо на значајној размени и узајамној подршци наших екуменских сарадника, нарочито Црквеном и социјалном одбору Конференције Европских Црква и Комисији Епископске Конференције Европске Заједнице. Изазови у будућности могу се решавати једино ако наступамо заједно.

Хвала вам велико на вашој пажњи.

Извори:

Ernst-Wolfgang Böckenförde, Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 914, Frankfurt am Main 1991.

Gerhard Robbers, Church Autonomy in Germany including an attachment on relevant European Union law (Црквена аутономија у Немачкој уз прилог односног закона Европске уније), Hildegard Warnink (Ed.): Legal Position of Churches and Church Autonomy (Законски положај Црква и Црквена аутономија), Leuven, 2001.

Gerhard Robbers, State and Church in Germany (Држава и Црква у Немачкој), Gerhard Robbers (ed.): State and Church in the European Union (Држава и Црква у Европској унији), Baden-Baden 2005.

Веб-страница Бискупске Конференције Немачке: www.dbk.de/en/katholische-kirche/.

Evangelische Kirche in Deutschland, Facts and Figures, (Евангелистичка Црква у Немачкој – чињенице и бројке), Hannover, 2011.

Веб-страница Евангелистичке Цркве у Немачкој: www.ekd.de.

Веб-страница немачког Савезног министарства унутрашњих послова: Верске заједнице и Држава у Немачкој: www.bmi.bund.de/EN/Themen/PolitikGesellschaft/KirchenReligion/StaatReligion/StaatReligion_node.html

Пречасни Ридигер Нол,
директор Комисије за Цркву и друштво
Конференције Европских Цркава

Сарадња између Цркава и институција ЕУ¹

Хвала вам пуно и добро јутро свима желим. Дозволите ми најпре да се и ја придружим хору оних који су похвалили организатора овог скупа. Морам да кажем да сам пре доласка овамо био по мало скептичан у смислу куда ће овај састанак одвести, али се испоставља да некуда стижемо, и то лепо се односећи једни према другима. Желим да истакнем да је нама, захваљујући организацији Вашег Преосвештенства, у име Српске Православне Цркве, као и Асоцијације CIVIS, омогућено овакво задовољство да се састанемо и међусобно сарађујемо, као и да некуда стижемо.

Као друго, дозволите ми да вам кажем како сам ја изузетно стидљива особа, и осећам се потпуно обузет тремом што морам да говорим овде о сарадњи Цркава са Европском унијом, обзиром на то да овде има пуно експерата у овој сали, пуно оних који би у најмању руку могли једнако добро да се обрате на тему сарадње између Цркава и европских институција. Дакле, оно што намеравам да изнесем, примите као мој допринос теми, али са спремношћу да се исто дискутује, критикује, мења, допуњује, преправља...

Тема која ми је задата, је тема сарадње између Цркве и државе. Према члану 17. то је, и до тога ћу доћи, дијалог. Сарадња је у ствари већ велика реч, јер иста значи да се већ заједнички ради на одређеним проблемима. Члан 17. на овом нивоу говори само о дијалогу, али ја лично више волим реч *сарадња*, која је у великој мери поново заступљена захваљујући донедавном председнику Европског Парламента – г. Јержи Бузека, који је снажно и видљиво користио као супротност речи *одвојеност*, одвојеност Цркве и државе, одвојеност Цркве и европских институција... Дакле, сарадња би била прикладна реч.

Оно што желим да вам представим, вероватно сачињава три пасуса. У првом бих сагледао основе ове сарадње и њено функционисање; у другом бих предложио неке од механизма као и неке теме на којима тренутно радимо; трећи би био остављен за нека отворена питања. У Екуменском покрету, ми

1 Текст није ауторизован. Текст представља транскрипт говора са одржане конференције.

говоримо само о изазовима, тј. као и да у Екуменском покрету не постоје проблеми, већ само изазови. Но, оно што ћу рећи на крају, објавиће и оставити места да се виде отворена питања која нас наводе на ове изазове. То ћу оставити вама да одлучите.

Сада и овде, на овом састанку, од самог почетка, Његово Високопреосвештенство Митрополит Емануил, као и Бискуп аустријски Михаел Бинкер – позивали су се на члан 17, као што се и ми увек позивамо на њега, те и сви јутрошњи учесници су се позвали на исти, али га нисмо никада прочитали. Дакле, желим да га наглас прочитам, зато што сматрам да га морамо сагледати крајње пажљиво. Читам наглас, сада: „Унија (мислећи на Европску унију) поштује и не прејудуира статус који под државним законом имају Цркве и верске зајединице или удружења у државама чланицама.“

Даље: „Унија подједнако поштује статус који под државним законом имају филозофска и неконфесионална удружења.“

Треће, што најчешће представља потчлан на који се позивамо: „Признајући њихов идентитет и њихов посебан допринос, Унија треба да обезбеди отворен, јаван и редован дијалог међу овим Црквама и организацијама.“ Желео сам да ишчитам читав члан, зато што ће, надам се, преговори између Србије и Европске уније на тему чланства ускоро започети, те желим да уверим Србију да ће Европска унија инсистирати на преговорима у складу са овом одредбом, и да се неће мешати у основе Црквено-државних односа у Србији. Ово су теоријски темељи, а у пракси ће бити пуно поља на којима ће се о овоме преговарати у смислу како ће се дијалог спроводити. Ово говорим из разлога што смо, у тренутку када је био актуелан онај велики талас чланства – приступање нових држава-чланица 2004. године, када су десет источноевропских земаља заједно приступиле Европској унији често смо били суочени са извесним расправама које сада морамо да променимо – морамо се вратити Европској унији, те ми напуштамо наш сопствени идентитет, знајући да је овај наведени члан заштита против тога.

Затим, као што је Ваше Преосвештенство већ навело, да су наши остали животни ставови - такође признати у Белгији, она су препозната и у Европској унији, те стога у вези са чланом 17. у Бриселу ми увек користимо попут „заједница лица и уверења“, чиме су укључени и хуманисти. Не сврставамо их све у један кош, али признајемо истим чланом.

Сада долазим до трећег дела овог члана, оног за који се сви ми увек интересујемо. Овде желим да нагласим оквир овог члана. Ту се говори о препознавању њиховог идентитета, признавању идентитета Цркава, верских

заједница, заједница лица и уверења – као и њиховог посебног доприноса. Ово истичем из разлога што је било пуно дискусије при прављењу нацрта ових чланова, тј. када је постављено питање да ли ће се у преамбули налазити Бог или хришћанство, што је заправо био лакмус-тест за оно што је Европска заједница препознала као Цркве. Овај члан јасно изражава да Цркве и верске заједнице имају сопствени признат идентитет као и да су већ начиниле и чине посебан допринос у ономе што уопштено називамо Европским пројектом. Услед тога, ту је присутан дијалог, и тај дијалог је описан као отворен, и мени се чини занимљивим заправо, шта то подразумевамо под отвореним? Он је отворен у смислу броја учесника који му присуствују, но да ли је дијалог такође отворен у том смислу да ми на почетку истог не знамо какав може бити крајњи резултат? Ово сматрам значајним питањем. Дијалог је транспарентан, тј. не одвија се иза затворених врата; приступ је дозвољен свима у нашем друштву, такав дијалог. Када ми ових дана у Бриселу говоримо о транспарентности, оно на шта се најчешће мисли, јесте да дијалог унутар институција мора бити транспарентан. Не бих желео да погрешим, али верујем да би такође институције требало да буду транспарентне према цивилном друштву, како би и оно дало свој допринос. На крају, али не и најмање важно, јесте да дијалог буде сталан, што значи не да он буде један од догађаја, пре бих то објаснио као однос примања и давања (кретања напред-назад), не да један говори другима – те да они са тиме одлазе, већ сталне врсте међусобне размене у оваквој врсти дијалога.

Желим да истакнем да овакав, готово исти, члан налазите и у *Лисабонском споразуму*, где је на другом месту исти текст за цивилно друштво, што ме наводи да верујем да су Цркве признате овим споразумом као део цивилног друштва, али с обзиром на то да имају сопствени параграф, оне су препознате као издвојен део цивилног друштва. Одлучујући о томе, сматрам да нас то ставља у релациони однос. Оно што налазим за сходно да нагласим је да овај члан позива на отворен, транспарентан и сталан дијалог, што за мене истиче – обезбеђивање верских слобода, које такође налазите у Повељи Европске уније о основним људским правима. Оно на шта увек указујем, јесте члан 9. Европске Конвенције о људским правима, јер је он законска врста укључујућег члана, што значи – да када говоримо о слободи вероисповести и уверења, као што бих рекао у својој Канцеларији – то није *ослобођење од нечега*, већ *слобода за нешто*. Дакле, у зависности од улоге и простора који државе омогућавају у коме верске заједнице могу допринети друштву. То је оно о чему би овај дијалог требало да буде.

Овде желим да се вратим на одређену терминологију која је била заступљена јуче, а такође и данас, зато што по мом мишљењу, овај допринос није питање бројки; то није ни питање ни да ли сте установљена верска заједница

или призната верска заједница; за мене је одговарајуће да се пита шта је позитиван допринос који се чини друштву и његовом развоју, шта је нечији позитиван улог? То говорим у корист онога што и следећи члан 10. односног Споразума о функционисању европских институција вели: „У обликовању и употреби своје политике и деловања, Унија треба да има за циљ борбу против дискриминације засноване на полној, расној или етничкој основи, вери или уверењима, телесним недостацима (инвалидитету), старости или сексуалној оријентацији.“

То значи да, ма на шта тај дијалог личио, не сме бити присутан ни један елемент дискриминације против мањинских заједница, мање уочљивих. Дакле, за мене – преведено на *екуменски језик*, то би значило да овај члан позива на једнаке могућности за учешће на овом отвореном, транспарентном и сталном дијалогу. То свакако не значи да ће сви имати исте полазне тачке, као ни исту врсту уважавања. То заиста зависи од историјског развоја, традиције и доприноса који оне чине, како се то каже – за опште добро.

Овим долазим до оне терминологије коју смо користили јуче. Када посматрамо члан који говори о слободи вероисповести и уверења, мислили смо, а и ја сам био задивљен неслагањима која смо имали у овој сали јуче, где смо чули и за другу страну новчића – која је *плурализам*. Морамо да прихватимо плурализам у нашим друштвима. Затим смо кроз извесну терминологију сагледавали шта значи односити се и живети у таквом плурализму. Један израз који сам јуче чуо јесте толерантност; што, пак, значи да се од нас очекује толерантност. Да од нас се тражи трпељивост. Но, не допада ми се тај израз. Не свиђа ми се зато што толерантност значи – ја те трпим, ти можеш да учиниш што год – али те подносим. Оно што желим да кажем: да, ја те толеришем, али се и бринем за тебе. Ту долазимо до нечега што је већ наведено јуче, до питања међусобног поштовања. Овај израз ми се допада много више, али и са њим имам потешкоћа, зато што нисам сигуран да ја уважавам све што се дешава у другим религијама. Постоје одређени елементи према којима бих био веома строг, али бих уважавао остале као верске заједнице које чине свој допринос. Дакле, отац Пјотр (Мазуркијевич) је навео Волтера овог јутра, док сам ја био Секретар одељења за људска права Конференције Европских Цркава, ту је била велика грешка у мом раду, што мање-више износим парафразирајући оно што је отац Пјотр јутрос навео према Волтеру: „Могу да се у потпуности не слажем са оним за шта си ти, али ћу настојати да постигнеш то што желиш.“ То је стајало на мом зиду када сам био секретар наведеног одељења за људска права. Дакле, када погледам на плурализам као резултат слободе вероисповести и уверења, приступ и простор који очекујем јесте само учешће. Оно што нам је потребно, јесте могућност за учествовањем у оваквом јавном

говору, за опште добро. За мене, то није питање бројног стања, то је више питање квалитета нашег доприноса.

Са тим сам дошао и до друге стране дијалога и његових основа; многи говорници су већ наводили *Екуменско поглавље*. Поново, желим да наведем оно што је већ цитирано јуче у речима: „ми – као Цркве“, мислећи на Римокатоличку Цркву као и на све чланице Конференције Европских Цркава, „делимо уверење да дух хришћанског наслеђа чини снажећи извор за инспирацију и унапређење Европе.“ Ту је и следеће поглавље у коме говоримо о међуверском дијалогу, тако да ја ту несметано укључујем Јевреје и Муслимане у овом навођењу. Дакле, ми смо извор инспирације, те је стога потребно да сагледамо у чему и како то ми инспиришемо Европу и Европски пројекат. То ме поново доводи до дијалога. Ово *Екуменско поглавље* је већ често навођено, као минимална сагласност коју имамо у Европи по одређеним питањима. Ја не мислим да су ово напори, најважнији напори (које предвиђа) *Екуменско поглавље*. Мислим да су најважнија прегнућа, а и то је већ наведено јуче, да ради на остваривању оног модела јединства у различитости, знајући да поседујемо мноштво различитости у нашим богословским приступима. Још увек велимо: „оно што нас уједињује, јаче је од онога што нас дели.“ Стога, допринос *Екуменског поглавља* је омогућавање споразумевања у ситуацијама сукобљености. Ако се сада вратимо на члан 17. питајући сами себе: какав је то посебан допринос који Цркве и верске заједнице могу да пруже као пример Европи на тему јединства у различитости или помирења разноликости? Заправо, другим речима да изразимо: шта као верске заједнице чинимо на тему размимоилажења мишљења или сукобљавања? Уколико у овоме можемо да будемо пример Европи, мислим да онда управо у томе морамо да пружимо посебан и добар допринос.

Рекавши све ово, желим само да укратко споменем и то како ми руководимо овај дијалог у Бриселу, а Његово Високопреосвештенство је о томе већ говорио – да је на састанцима двадесетпеторо представника верских заједница, последњи који смо имали прошле године, био је у основи покренут на тему промовисања демократије и људских права услед „арапског пролећа“. Ове године ћемо вероватно разматрати међурегионалне уопштене теме и правосуђе. Као Конференција Европских Цркава и Комисија за Цркву и друштво, заједнички имамо два годишња семинара и дијалоге са европским институцијама по питању заједничких интереса; последњи је био на тему верских слобода, пре тога смо разматрали проблеме интеграције Рома, следећи ће бити на тему социјалне тржишне економије, имамо састанке са долазећим председавајућим Европске уније, сагледавајући да ли постоје поља за сарадњу на неком од наведених поља између политике Европске

уније и наше. Ми учествујемо у процесу консултација, и Катрин је у праву, оне се чешће одвијају у Немачкој него на нивоу Европске уније, но дешава се да такође институције дођу до нас и кажу: да ли можете да нам помогнете у прављењу нацрта за *то*, или у сагледавању питања попут *ових*, што смо имали само на пољу заштите података, где смо били у ствари и превише присутни – па смо то напустили, али то су изузеци у односу на узор, али оно што је најважније и ја верујем да јесте, да ми имамо делотворне, готово свакодневне односе, са одговорношћу према институцијама попут Парламента, или цивилних служби у институцијама, или представницима Владе који долазе у Брисел. Ово кажем из разлога што некада наше Цркве-чланице сматрају да уколико дају своју резолуцију на неком самиту, оне то пошаљу нама и поруче: дајте то европским институцијама, јер ће то променити свет. Верујем да сарађивати са европским институцијама значи да у право време наступите са правим предлозима на нивоу, са правом особом која ће начинити исправан нацрт текста. Такође верујем да је ово врло професионалан посао који моје колеге покушавају да обаве у различитим бриселским канцеларијама. Само да напоменем и теме којима се бавимо: људска права, животне науке и сходна проистичућа истраживања, односе на релацији Црква-држава, образовање, везе са осталим континентима, темом обликовања односа унутар процеса глобализације, у чему Европска унија игра значајну улогу, сагледавамо питања животне средине – као што је раније наведено, мира и сигурности, колико улажемо у спречавање рата или употребе насиља, сагледавамо – Катрин је навела то за Немачку, социјална питања заиста чине значајан удео – и уколико се не будемо односили према социјалним питањима у Европи данас, нећемо ни испунити свој „домаћи задатак“ као Цркве.

Дајем овакву листу тема да бих показао како се Цркве истим баве у много већој мери и да делају на ширем интересном пољу, где могу да дају свој позитиван допринос, те да то многи у Владама или европским институцијама прихвате, да не би остали сведени само на Црквено-државне односе. Заправо, ми у основи радимо на читавом *портфолију* (мапирању) на основу кога Европска унија покушава да уобличи будућност Европе.

Долазимо и до своје треће теме, и бићу врло сажет. Желим да поставим пар питања, можда пар изазова? Мој први закључак који желим да изнесем јесте да нам мора бити јасно да бављење и сарадња са институцијама почива на становишту да Цркве и верске заједнице имају могућности да дају свој позитиван допринос. Ваше Високопреосвештенство, сав сам се „претворио у ухо“ овога јутра када сте говорили о томе како је након 11. септембра одједанпут Влада Белгије интензивирала међусобну повезаност (верског учења и самог напада). Исто се догодило на укупном европском нивоу. Плашим се да се тиме мери њихово схватање религије, чешће као

део неког проблема него као део решења. Овакво искривљивање слике се мора изменити. Посматрајући нашу јучерашњу дискусију, видимо да се слобода, која је очигледно дошла са *Миланским едиктом* - о чему смо пуно научили јутрос, врло лако може поново преокренути у надмоћ која покушава да влада. Још једном, за мене, овај дијалог не представља бројност или статистику, у коме онај који има веће цифре, има већа права да учествује у дијалогу. Суштина је у доприносу који се овде одражава. Пречасни Пјотр је то изразио врло јасно у његовом јучерашњем представљању, да дијалог у сарадњи не значи да можемо бити употребљени или злоупотребљени од стране институција. Из тих разлога, морамо добро да сагледавамо шта су и у чему наши доприноси које желимо да учинимо. Тада нећемо бити злоупотребљени у политичке сврхе, дајући духовне благослове за нешто што се у потпуности политички одлучује на неком другом месту.

Мој последњи закључак, што смо и јуче дотакли као тему односа између дијалога и избора, да сви ми припадамо некој верској заједници, ми верујемо да имамо право избора, и ја ћу још увек веровати да ми само треба да изаберемо у дијалогу један са другим; нико не мора да бира у смислу да са тим може да оде, и то ће за мене обликовати начин на који се односимо према институцијама у значењу невиђеног, ми то знамо, а сви ви само то морате да имплементирате за нас. Но, уколико тај дијалог заиста има отворен, транспарентан и учестао облик, и када не знамо, ми знамо наше позиције на којима чврсто стојимо. Али, на почетку дијалога ми не знамо шта ће бити закључак истог, јер у супротном, дијалог нам не би био ни потребан.

Хвала вам.

Њ.Пр.Епископ синопски г. Атенагора (Пекштадт), Васељенска Патријаршија

Односи између Цркве и државе у Белгији из искуства Православне Цркве

Увод

Слобода вероисповедања је једна од основних слобода наше демократије. Током претходних векова, подразумевало се и било је очекивано од људи да они поштују веру суверена тог времена, док су остали били изложени прогонима због њихове, друкчије вере. Строга одвојеност Цркве и државе, основни је услов за потпуну слободу вероисповедања.

Углавном, Европа се сматра најсекуларнијим (најсветовнијим) континентом у свету, али савршена раздвојеност Цркве и државе постоји у свега пар чланица Европске уније. До данас, стара уплетеност Црквених и државних структура, може се осетити у многим земљама.

Политички утицај религије је у порасту унутар институција Европске уније, иако је ЕУ установљена и замишљена као искључиво секуларни пројекат. *Лисабонски споразум*, тачније члан 17, укључен је у дијалог између институција Европске уније и Цркава. Председници Европске комисије – Хосе Мануел Барозо и Савета Европе – Херман Ван Ромпеј, запошљавају специјалне високе званичне представнике задужене за односе са Црквама.

Црква и држава – њихови односи у контексту Белгије

Образлажући ово, желим да истакнем пример моје домовине. Већ неколико година, ситуација у Белгији се на неки начин разликује. Наша Влада препознаје „слободоумну филозофију“¹ одвојену од религије. Људи све више говоре о дијалогу између државе и „филозофских традиција“.

¹ Слободоумна животна филозофија је заснована на заједничким принципима, испуњеним и доживљеним од стране сваког појединца на посебан начин. „Слободоумни“ поштују начело слободног испитивања - истраживања, снажно одбацују догматска учења и аргументацију ауторитета (власти) ради стварања њиховог сопственог уверења, не препознајући никакав други морални ауторитет сем личног. Човек ствара и доноси моралне вредности. Важна мерила су: једнакост, братство, поштовање различитости, образовање човечанства, слободно судство, толеранција, као и одвојеност Цркве и државе.

Дакле, видимо да су односи између Цркве и државе већ изложени Уставом Белгије. Најважнија начела су одвојеност Цркве и државе, као и слобода вероисповедања. Начела верских слобода могу се тумачити како позитивним, тако и негативним приступом. Позитиван наглашава да сваки Белгијанац може слободно поштовати и испробати било коју религију. Негативна формулација представља изражен став да нико не може бити принуђен да поштује неку одређену религију. О томе говоре чланови 19. и 20. Начело верске слободе такође укључује и то да надређени ауторитети не могу никада да постављају питање о нечијој верској припадности, те према томе ово питање не може бити постављано ни на попису становништва. Резултати оваквог приступа су ти да не постоји званични статистички извештај о томе који је тачан број људи који поштују неку од присутних религија.

Хајде да ове чланове укратко рашчланимо. Белгијски Устав гарантује слободу богослужбеног прослављања, слободну јавну примену истих обичаја, укључујући и слободу изражавања личног мишљења у сваком погледу (члан 19). Нико не може бити приморан ни на који начин да учествује у обредима и верским церемонијама, или да поштује такве одморе или њихове празнике (члан 20). Следећи члан предвиђа да је свака верска заједница слободна у својој унутрашњој организацији. Држава нема права да се ту уплиће у смислу одабира или постављања водећих лица било које верске заједнице (члан 21). Овај члан такође прописује и даје важност грађанском склапању брака у смислу предности у односу на црквено венчање.

Начело одвојености Цркве и државе значи да како држава, тако и Црква свака за себе устројава своје послове, не прописујући улоге једна другој. Основна поента оваквог начела јесте, дакле, организационо и државотворно одржавање одвојености ове две димензије. Државни званичници се не мешају у унутрашња питања Цркве, а Црквени великодостојници се не уплићу у државна.

На тај начин, раније поменут члан Устава Белгије који предвиђа гаранције за слободу верског богослужења, обострано – на нивоу искуства у вери, укључујући право и да се не учествује на било ком богослужењу. Држава не може да се меша у садржај верских учења, нити њихових организација. То значи да је Црква слободна да у било ком тренутку поставља своје епископе, без потребе да тражи или да већ поседује издајствовану дозволу лаичких званичника. У том светлу се уопште претпоставља да верски великодостојници нису ни у ком случају јавни службеници, као и да јавне службе немају никакав утицај на њихово постављење или евентуално разрешење са дужности. Устав у свом 181. члану вели следеће: „Зараде и пензије верских великодостојника иду на терет државе; потребни износи за ово се издвајају на годишњем нивоу из државног буџета.“

Ова јединствена слобода дарована верским заједницама од стране Устава Белгије кроз члан 19, 20. и 21. јесте заиста употпуњена чланом 181. кроз пропис о одобреним средствима за верске великодостојнике, као и за представнике „организованих слободоумника“. Овај систем се заправо заснива на Конкордату од 15. јула 1801. године, који је склопљен између Папе Пија VII и Наполеона Бонапарта. Заправо, постојао је и од Француске буржоаске револуције, када су примања обезбеђивана за плаћање великодостојника Римокатоличке Цркве, као вид надокнаде за одузета Црквена добра. Дакле, овај споразум је био представљен још у време Наполеона, и проширен је и у протестантској вери. Касније, држава Белгија је на основама друштвене корисности вере, проширила овакав систем и за остале верске организације као и не-конфесионалне организације слободних мислилаца. Исто важи и за Православну Цркву, која је званично призната 1985. године.

Члан 181. се задржавана материјалној подршци признатим верским заједницама и не-религијској заједници „слободних мислилаца“. У овом тренутку, државне власти финансирају шест верских заједница: римокатоличку, јеврејску, протестантску, англиканску, православну, муслиманску и „филозофију слободних мислилаца“. Чињеница да власти, поред осталог, издвајају плате за свештенослужитеље/министре ових верских заједница, указује на то да одвојеност верских заједница и државе није потпуна. Можда је боље то називати сарадњом државе и верских заједница. Гледајући одвојено од надокнаде за одузета добра верских заједница, млада држава Белгија је желела да нагласи друштвену сврсисходност верских заједница. Признате верске заједнице имају предности не само у томе што великодостојници добијају плате, него и у следећем: власти преузимају бригу о њиховом становању, одржавању зграда, као и о осталим општим потребама. Признате верске заједнице такође имају обезбеђено радио и телевизијско преношење верских садржаја, као и дозволу да одреде вероучитеље у јавним школама, који су плаћени од стране Министарства образовања. Министарство правде плаћа служитеље који посећују војску и затворе.

Већа сума средстава се издваја за Римокатоличку Цркву. До сада, то и јесте највећа верска заједница у Фламанији. Но, њихова учествовањем опада. У Фландрији/Фламанији, број римокатоличких верника који се сматрају активним члановима Цркве, процењен је на 15%. У Валонији, овај број је још нижи – око 11%.

Због свега овога, и сада и онда, гласови су подизани да се државни новац расподељује на друкчији начин, или пак да се у потпуности свима укине. На тај начин, друштвена корисност религија била би оспорена.

Дакле, односи између државе и Цркве/верских заједница постоје, те стога постоје и контакти, који су прописани законом. Поред тога, може се говорити о плуралистичком приступу, с обзиром на чињеницу да је више верских заједница заједно са културним либерализмом препознато од стране власти.

Више од материјалних односа

Након догађаја од 11. септембра 2001. године, диже се још увек пуно буке по питању дијалога између политичких и верских вођа. Православна Црква, а нарочито Васељенска Патријаршија, је увек препознавала посебну улогу верских заједница у остваривању помирења међу људима и њиховог саживота у миру. Исто се може остварити једино у сталном дијалогу између политичких и верских лидера. Поред тога, Његова Светост Васељенски Патријарх г. Вартоломеј, убрзо након трагедије која се догодила 11. септембра 2001, организовао је значајан скуп чија је мотивациона порука гласила: „Мир Божији у свету: ка мирном сапостојању и сарадњи између монотеистичких религија“. Сапредседници овог окупљања били су Васељенски Патријарх Вартоломеј и Председник Европске комисије г. Романо Проди.

На иницијативу министра Брисела,² основана је међуверска платформа позната под називом „Брисел – пун наде“. То је форум за састанке лидера различитих верских или филозофских традиција. „Брисел – пун наде“ покушава да оствари сарадњу и дијалог између представника различитих традиција, допуштајући им да примењују њихов морални ауторитет, на исти начин истичући своје вредности толеранције и узајамно поштовање њихових односних поштовалаца. Оснивањем овог форума, бриселски званичници, верске заједнице и „животна учења“ нагласили су чињеницу да сви они деле мноштво заједничких циљева, вредности и убеђења, те да ове опште вредности представљају основ њихове сарадње.³

Најзад, те 2009. године, Међуверски савет је основан на државном нивоу: „Белгијски савет верских лидера“. Свечано представљање је одржано у згради Савезне скупштине у присуству принцезе Матилде и представника Премијера Иф Латермеа. Чињеница је да се наше друштво такође развило на верском нивоу. Ширење ислама у том контексту није страна тема, мада многи доживљавају управо ту виталност ислама као претњу. То се догађа у време када је интересовање у теме од значаја, тј. смисла и духовност поново оживела. Заиста, расте разумевање о томе да вера у нашем секуларном друштву такође поседује друштвене вредности.

² „Брисел – пун наде“, Ј. Чаберт, потпредседник бриселског регионалног Парламента.

³ Поздравни говор на: www.hoopvolbrussel.be.

Недавно, читам у недељном прегледу *Tertio* о томе како фламански Министар Герт Бурже размишља на тему дијалога између верских и државних званичника.⁴ Министар је истакао да начело одвојености Цркве (верских заједница уопште) и државе, обавезује државне званичнике да се према различитим вероисповестима односе на истоветан начин. „Неутралност не значи да званичници не смеју имати односе са Црквеним (верским) или филозофским организацијама. Неутралност не значи одупирање подршци Црквама или филозофским институцијама, нити се противи финансирању њихових грађанских активности. Неутралност не искључује дијалог и консултацију.“ У наставку, министар је нагласио да су „дијалог и консултације власти и верских или филозофских вођа, изнедрили три питања: 1. Дијалог са ким – којим верским заједницама? (одговор: са признатим верским заједницама, које одређују сопствено представљање); 2. О чему и са којим циљем? (одговор: о уредбама за верске великодостојнике и финансирању – можда и о улози вере и животног става у јавној сфери, школама, за време информативних преноса...); 3. Како организовати дијалог? (одговор: верске заједнице најбоље разматрају то питање међусобно, најпре – о облику, учесталости и садржају таквог дијалога). Значајно је то што г. Герт Бурже сматра да разговор између владе и верских заједница „не може бити ограничено настављен само по питању материјалних тема. Он може да се бави грађанским, друштвеним темама – на које политичари сами не могу да понуде одговор.“ Примери у прилог реченом: проблем индивидуализма, морална питања, толеранција и хармонија, но такође и еколошки проблеми.

Све наведено су такође питања према којима се односи Православна Црква. Последње је, на неки начин, нарочити блиско срцу Православне Цркве. Заштита животне средине јесте један од приоритета Васељенског Патријарха Вартоломеја. Током последње две деценије, на еколошком нивоу често се могло чути звоно за узбуну. Да се на трен замислимо над: климатским променама, смањењем броја животних врста, загађеношћу и исцрпљеношћу-искоришћеношћу природних ресурса. Васељенска Патријаршија је посвећена овом проблему више од последњих 30 година, и стога је 1. септембар 1989. (први дан црквене нове године) прогласила за Дан молитве за очување животне средине. Од тада, сваке године се организује *Велики симпозијум о водама*⁵, уз учешће верских и политичких вођа, научника, пословних људи... Због овакве племените забринутости, Васељенски Патријарх је награђен титулом „зеленог Патријарха“.

4 Geert Bourgeois, Dialoog met religie helpt overheid doelen bereiken (*Дијалог са религијама помаже властима да постигну циљеве*), Терцио, година 11, бр. 529-530 (31. март 2010), стр. 5.

5 Погледај: www.rsesymposia.org.

Све речено нам показује да верске заједнице заиста могу да одиграју важну улогу у деловању за бољу будућност, где ће хармонија и поштовање преовлађавати.

Званично препознавање Православне Цркве

Белгија је нарочито посебна за православни свет. Историјски гледано, она има мало или нимало везе са Православном Црквом, но и поред тога препознаје и признаје Православље – дарујући мноштво могућности. Са избором Његовог Високопреосвештенства Митрополита белгијског Пантелејмона (Контојаниса) 1982. године, ствари су се постојано и значајно мењале у вези са позицијом Православне Цркве у Белгији. Углавном, он се није нарочито бавио оним што се односило на само признавање православне вере. Ранији контакти са различитим особама, који су већ били иницирани од стране његовог претходника, Високопреосвећеног Емилијана (Захаропулоса), заправо су обновљени. Митрополит Емилијан је већ радио на плану за признавање, заједно са групом православних правних стручњака и политичара.

Резултат неуморних и ефикасних напора Митрополита Пантелејмона јесте чињеница да је признање уследило већ у марту 1985. године. Дело је морало бити настављено у циљу остваривања Декрета о спровођењу, који је потписан 1988. године. Тада је истим утврђено да је „Архиепископ-Митрополит Васељенске Патријаршије Цариградске господин Пантелејмон онај који ће представљати носиоца целокупности Православне Цркве“.⁶ Високопреосвећени Митрополит Пантелејмон је био изузетно срећан након овакве одлуке. На крају, то се нарочито и слаже са схватањем православне еклисиологије, према којој је један епископ надлежан за све вернике једне одређене области. Ово је било оствариво тек након потврде истог од стране представника других православних јурисдикција у нашој земљи. Јасно је да је и само признавање донело са собом пуно посла и пуно брига. Следило је састављање Црквених савета. Курсеви наставе православне вере су од 1989. године били дозвољени у званичним образовним установама фламанске заједнице у Белгији, која говори холандски језик. Године 1997, оваква верска настава је дозвољена и француској заједници у овој земљи. Основан је и Теолошки Институт посвећен Светом Јовану Богослову, који образује будуће вероучитеље на холандском и француском језику. Током 2001. и 2002. школске године, Православна Црква у Белгији одговорила је са 1495 наставних часова сваке седмице, без прављења разлике по пореклу. У овом тренутку, Православни теолошки институт „Свети Јован Богослов“ је смештен у згради Митрополита Белгије – Васељенске Патријаршије, тј. у грчкој школи

⁶ Краљевски Декрет, поглавље I, члан 1, 15. март 1988.

„Кестекидион“, недавно обновљеној. Радио и ТВ преноси су додати свему почетком 1994. Његова Свесветост Васељенски Патријарх Вартоломеј је 3. фебруара 1996. године осветио прву православну капелу на бриселском аеродрому. У међувремену, установљена је и друга. Свештенослужитељи су такође исплаћени, што отвара могућности за увећањем броја православног клира у нашој земљи. У време када је Високопреосвећени Пантелејмон постао Митрополит, Архиепископију белгијску су чинили свега осморица свештеника. Данас их је нешто више од тридесет.⁷

Видимо како је званично признавање Православне Цркве подстакло укупно усађивање исте у сопственом тлу.

Православна Црква заиста има призив да чини позитиван, конструктиван део друштвеног живота. Верске заједнице не би требало да теже доминацији над државом. Њихова улога се једино односи на указивање држави на потребу задржавања сопствених функција, а не проширивања својих надлежности. Руски филозоф је то изрекао овако: „Функција државе не подразумева претварање друштва у рај, већ спречавање претварања истог у пакао.“⁸ Први задатак који држава има јесте да суздржава насиље, да гарантује слободу окупљања и да поштује слободу савести.

Организација Православне Цркве у Белгији

Према Закону од 17. априла 1985. године, Православна Црква је призната од стране Краљевине Белгије као званична верска заједница. (објављено у *Белгијском државном гласнику*, 11. V 1985. год, број 155, стр. 91)

Краљевским декретом од 15. марта 1988. године, (објављено у *Белгијском државном гласнику*, 31. III 1985. год, број 158, стр. 63) омогућено је организовање Црквених савета православне вере.

Краљевски декрет утврђује, између осталог, да су односи са цивилним властима осигурани јединственим представником свеукупне Православне Цркве у Белгији. Такође, уређује и административну организацију на сличан начин као и Православне Цркве, засновану на принципу територије одређене области. Без обзира на то, дозвољено је успостављање више Црквених савета на територији једне области или покрајине, или Црквеног савета на територији која обухвата више од једне покрајине.

7 Athenagoras Peckstadt, *Onze Metropoliet 25 jaar bisschop* (Наш Митрополит – 25 година епископског служења), in *Het Kruis* (3rd year), N°16, Bruges, 1999, стр. 3-7.

8 Ignace Peckstadt, *Een open venster op de Orthodoxe Kerk* (Отворен прозор Православне Цркве), Uitgeverij Averbode, 2005, стр. 284.

Представници више различитих (православних) јурисдикција присутних у Белгији, потписали су заједничку декларацију, којом се предвиђа да је Архиепископ-Митрополит Васељенског Трона, представник свеукупне Православне Цркве у Белгији. Члан 1. наведеног Декрета од 15. марта 1988. године, прецизира то на следећи начин: „Архиепископ-Митрополит Васељенске Патријаршије Константинопољске или пак његов изасланик, признат је од Нас за представнички орган свеукупног тела Православне Цркве.“ (Поглавље I, члан 1)

Ова представка је сагласна улози Васељенске Патријаршије у породици Православних Цркава. Поред тога, ово је очигледно наведено и у дискусији IV Свеправославне предсаборске конференције сазване и одржане јуна месеца 2009. године у Шамбезију. Одлука недвосмислено гласи да: „Председавајући (Сабора епископа) *ex officio* је први међу епископима Васељенске Патријаршије... који представља заједничко становиште Православне Цркве у одређеној области према властима, друштву и осталим верским организацијама“.⁹

Ванредни закон донет 13. јула 2001. године, (члан 4) односећи се на пренос различитих надлежности верским заједницама и удружењима, у основи је изменио систем делокруга деловања верских заједница. Од тада, покрајине су одговорне за Црквене савете и институције које су задужене за управљање метосима (имовином уопште) признатих верских заједница, са изузетком самог признавања верских заједница, као и давања плата и пензија верским великодостојницима. Последње три теме су и даље део надлежности Савезне Владе.

Расподела надлежности је схематски одређена на следећи начин:

1. Ствари које се односе на државне компетенције

- » Признавање верских заједница;
- » Плате и пензије за верске великодостојнике (службенике).

2. Ствари које се односе на покрајинске компетенције

- » Старатељство над Црквеним саветима;
- » Надгледање деловања и дозволе за рад;
- » Контрола и дозволе за купопродају непокретности;
- » Контрола буџета и банковних рачуна;

⁹ Правила деловања Епископских савета у Православној дијаспори, Chambésy, 6-13. јун 2009. члан 4. тачка 2 – према објављеном електронском издању: <http://www.goarch.org/archdiocese/documents/chambesy/rules>

- » Дозволе за донације и завештања у примерима прекорачења правно дозвољених изузетака;
- » Признавање парохијских заједница и законодавства на наведену тему.

Узимајући у обзир чињеницу да „филозофија слободних мислилаца“ није нигде наведена у Ванредном закону од 13. јула 2001. године, могло би се закључити да су њихова питања остала надлештво државе. Оваква ситуација би требало да се отклони, уколико очекујемо једнак однос према свим верским заједницама и заједницама „животних ставова“. Поред тога, ово је иницијатива „ударне групе“ која је покренута од стране министра правде, који је пратио пример Одбора мудрих жена и мушкараца (*Committee of Wise (Wo)Men*). Пуномоћ и задатак ове оперативне радне групе *се састоји у формулисању конкретних предлога, који теже ка поштовању уставних начела једнакости и недискриминације, како би различите системе појединачно подесили на боље (унапредили)*.¹⁰ Ова радна група је задужена за реформу питања законодавства према верским заједницама, те неконфесионалним филозофским удружењима.

Чињеница је да се усложнило питање законодавства које се односи на питање признавања, организације и финансирања верских заједница. Црквене власти се могу суочити са друкчијим прописима, у зависности од територијалне области. Додајем овоме да су неким православним парохијама признате јурисдикције над неколико покрајина, и чак неколико региона. Све ове уобичајене ствари, као и неједнакости у односу према клиру-верским службеницима, надамо се да ће бити превазиђене деловањем различитих одбора који су установљени да се у име Савезне Владе баве тим питањима.

Православна Црква у Белгији је доживела позитиван напредак и развој од када је званично призната. Из тог разлога, православна хијерархија и верујући народ су нарочито захвални Краљевини Белгији. У сваком православном храму у Белгији људи се моле: „за нашег Краља Алберта и Краљицу Паолу, за власти ове земље и све њене житеље, Господу се помолимо,“ као и „за наше благоверне и Христољубиве царе (краљеве), за њихов дом, за власти ове земље. Подари им, о Господе, мирну владавину, како би и ми такође, у оваквом миру – миран и тих живот проживели, у свакој побожности и честитости.“¹¹

Поред постојања добро организованих парохија у већини већих градова Белгије, већ и места са концентрацијом православних верника (попут бивших рударских басена), наша Црква је имала могућност да се развије

10 Писмо сапредседника – проф. Михаела Магитса и проф. Луја-Леона Кристијана.

11 Парафразирано према тексту (*јектенија*) у Литургији Светог Јована Златоустог.

на образовном плану: најпре у Фламанској области (од 1989) која користи холандски језик, а затим и у француском говорном подручју земље (од 1997), као и да буде заступљена у јавним информативним емисијама са редовним „гостујућим програмом“ (1994).

Закључак

Православна Црква у Белгији доживљава у све већој мери растућу социјалну делатност, углавном са бригом и интересовањем за млађе нараштаје, посећујући домове, болнице и све оне којима је помоћ потребна. Свештенослужитељи Православне Цркве су неуморно и непрестано доступни за решавање свих могућих пастирских и социјалних проблема.

Благодарећи званичном признању, православље се у Белгији развило у самосталан организован ентитет, одмах уз остале верске заједнице и (филозофска) удружења „животног става“ у нашој земљи. Од тада, оно је представљено у лицу Архиепископа-Митрополита Васељенске Цариградске Патријаршије, или његовог изасланика на сваком значајном догађају или свечаности. Оно одржава добре везе са свима и изузетно је свесно чињенице да наше друштво вапи за таквим дијалогом. То се подједнако односи како на дијалог са представницима власти, са другим верским заједницама и филозофским удружењима, тако и са свим сарадницима.

Нико не пориче да наше плуралистичко, мултикултурално и мултирелигиозно цивилно друштво има још већу потребу за консултацијом и дијалогом, уколико жели да успе у својим намерама за постизање толеранције и хармоније. Стога, однос верских заједница и цивилних власти не сме бити сведен само на материјална питања. Након свега, има још много тога да се уради у вези са односом са Владом, верским заједницама и јавном сфером... Притисак се може осетити на улицама и прочитати из колумни дневне штампе. Верски симболи, правила одевања, захтеви за интеграцију, као и све културне навике постављају питања пред многе људе.

Изгледа да је потребна нова визија-водиља.

Умереност означава толеранцију

Дозволи им да се извине и да опросте. Не волиш ли и ти да ти Алах опрости?

Annoor: 22

مُكَلِّلًا رَفَعِيْنَا نُوبُخْتِ الْاَوْحَفَصَيَّلُوْا فَعِيَّلُوْا (22) رونل

Умереност означава љубав

Алах вам не брани да се опходите праведно и љубазно према онима који су се борили не против вас на рачун вере или вас истерали из ваших домова.

Almomtahanah: 8

اَوْطِسْقُتُوْهُمُوْرَبَّتْنَا مُكْرَايْدُنْمُكُوْجِرُخِيْ مَلَوْنِيْدَلَا يِفْ مُكُوْلَتَا قُوِيْ مَلْنِيْدَلَا نَعْلَلَا مُكَا فَنِيْ اَل
(8) فَنَحْتَمَلْا

Умереност означава мир

Алах позива у дом мира (тј. Рај, прихватањем Алахове религије исламског монотеизма и чинећи исправна добра дела и уздржавајући се од политеизма и злих дела) *Younos: 25*

سَنُوِي.مَالَسَلَا رَادِيْلَا وَغِيْلَلَا (25)

У свету после 11. септембра много ствари се променило, многи концепти су замењени, формирани су нови **савези**.

Међу тим грубим таласима Ислам је остао умерен и свеобухватан. Ово је изазов - Али да ли је концепт умерености раширен? Усвајање умерености се подразумева у овој фази продире у зид тишине и меша круг мисли.

О човечанство! Створили смо вас од мушкарца и жене, и учинили народима и племенима, да можете знати једни друге. *Alxujrat: 13*

مِيَحْرَلَا نَمَحْرَلَا مَلَا مَسَب

(13) تَارَحْرَلَا اَوْفَرَا غَتَلَلِيْ اَبَقُوْ اَبُوْغَشْ مُكَا نَلْ غِيْوِيْ شَنُوْ اَوْرَكَذْنَمُ مُكَا نَقَلْ خَا نَا سَا نَلَا اَهِيْ اِي

У име Алаха, Милостивог, Самилосног - Тако смо вам створили умерену нацију - *H.Q 2-143*

اَطَسُوْهُمُ مُكَا نَلْ غَا ح لَلْ ذَلَو

Умереност у исламу подразумева доброту у свему.

Умереност у исламу означава доброту

Ви сте најбоље од људи икада створених за човечанство. *Al Imran: 110*

(110) نَارَمَعَلَا سَا نَلَلْ تَجْرُحُ مُرِّيْ خ مُنْتَنَك

Тако смо створили (најбољи) народ. Н.О: 143

” اَطَسَوْهُمُ اَمْ كُنَّا لَنَعْلَمَ عَجَلًا لَّا تَعْلَمُوْنَ ” (143): قَوقِل

Умерен у Богослужењу

И говорите своје молитве ни прегласно, ни тихим гласом, већ следите пут између. *Alisraa*: 110

(110) اَاسِرَالَا اَلَا يَبَسُ لَآلِئَ نَبِيَّبِ غَتَّبَاو اَهَبُ تَتِفَاخُتِ الْوَاكِتَالَصْرِبُ رُؤُجَتِ الْوَا

Умереност у правди

Сигурно, послали смо ти (О Мухамеде *صلّى الله عليه وآله*) Књигу (овај *Куран*) да би у истини могао да судиш међу људима према ономе како ти је Алах показао (тј. научио кроз Божанско Откровење), па не буди заступник издајнички. *Annisaa*: 105

اَمْ يَصْحَخْ نَبِيْنِي اَخْلَلُ نَفَتِ الْوَاكَلَا اَرَا اَمْ بَسْ اَنْ لَّا نَبِيَّبُ مَفَحَتَلِ قَحْلَابِ اَبَاتِلَلَا اَلْفِيْلَا اَنْ لَّا نَزَلَا اَنْ اَمْ يَصْحَخْ نَبِيْنِي اَخْلَلُ نَفَتِ الْوَاكَلَا اَرَا اَمْ بَسْ اَنْ لَّا نَبِيَّبُ مَفَحَتَلِ قَحْلَابِ اَبَاتِلَلَا اَلْفِيْلَا اَنْ لَّا نَزَلَا اَنْ اَمْ يَصْحَخْ نَبِيْنِي اَخْلَلُ نَفَتِ الْوَاكَلَا اَرَا اَمْ بَسْ اَنْ لَّا نَبِيَّبُ مَفَحَتَلِ قَحْلَابِ اَبَاتِلَلَا اَلْفِيْلَا اَنْ لَّا نَزَلَا اَنْ (105) اَسَنَلَا

Умереност у понашању

Када си поздрављен са поздравом, узврати још бољим поздравом или (барем) узврати једнаким. *Annisaa*: 86

(86) :اَسَنَلَا اَوْؤَرْوَا اَغْنَمَ نَسَحَابِ اَوْيَحَفُ هِي حَتَّبُ مُتَيَّيْحِ اِذَاوَا

И буди умерен (или не покажи безобразлук) у свом ходу, и снизи свој глас. *Liqṭan*: 19

(19) نَامَقَل اَلْبِتَوَصْ نَمُضْضُغَاو اَلْكِيْشَمَ يِفْ بَصَقَاوَا

Умереност у храни

и једи и пиј али не траћи на расипништво, Он (Алах) сигурно не воли *Al-Musrifūn* (оне који се расипају). *Alaaraaf*: 31

(31) :فَارَعَالَا نَبِيْفِرْسُجَلَا ثَبَحُيْ اَلْمُنَا اَوْفِرْسُتِ الْوَاوُبَرَشَاوَاوَلَاكُو

Умереност у трошењу

И они који, када троше, не троше претерано нити су стегнути, већ се држе средине између ова два (екстрема). *Alfurqan*: 31

(67) :نَاَقِرَفَلَا اَمْ اَوْقَلَا لَآلِئَ نَبِيَّبِ نَاَلَاوَاوُرْتَقِيْ مَلُو اَوْفِرْسُيْ مَلُو اَوْقُنَا اِذَا نَبِيْخَلَاوَا

Умереност у месту

Умереност у времену

Строго пази на (пет обавезних) молитава посебно на средњу *Salât* (тј. најбољу молитву - '*Asr*')[1]. И стани пред Алаха са покорношћу [и не говори са другима током *Salât* (молитве)]. Н.О: 238

(238) قَرِّبْ لَنَا نَبِيَّ تَنَاقَلَ لَهِ اَوْ مُوَقَّوْا يَطْسُوْا اِلَّا لَصْلَاوِيْ اَوَّلَ صِلَا يَلْعَ اَوْظْفَاح

Умереност у толеранцији

Окрени се од њих (О Мухамеде يَلْصُحْ لَهَا (мис и وَهْيَلْعْ لَهَا), и реци: Salâm (мир)! Al-Zoukhrof: 89

(89) فَرَّخْ زَلَا : مَالَسْ لُقُوْ مُنْعَ حَفْصَاف

Закључак

Умереност није слоган који може бити хорски понављан.

То је дужност садашњих и будућих одредби било да смо индивидуа или нација. То је допринос који зауставља потрошњу енергије и усмерава нас ка личној изградњи и животу са развојем и пружајући вредне доприносе.

То је заједнички термин.

Хвала вам.

ДИСКУСИЈА

Проф. др Дарко Танасковић

Ја сам се јуче надао, а данас сам сигуран да ће наша конференција учинити мали корак напред у разумевању смисла *Миланског едикта* за савремено доба. Наиме, у наслову нашега скупа, не случајно, стоји један упитник: *The Edict of Milan: the basis for a freedom of religion of belief?* И знак питања. Данас је сасвим јасно да је тај знак питања оно у ствари око чега треба да се окупимо у разговору. Ја бих желео у краткој дискусији о стварима за које иначе признајем да нисам до краја компетентан, да покушам мало да на трагу онога што је у својим закључцима изнео господин Шнабел, проговорим нешто о том питању аутентичности *Миланског едикта*, о чему је историографски веома убедљиво говорио професор Жирарде. Наиме, Константинов чин, хтели ми то или не, је и наше наслеђе. И то је овде поменуто. Ја бих желео да, у неку руку, браним, или можда боље, истакнем позитивну симболику, а да при томе не доведем у питање чињеничну и позитивистичку историографију, зато што то не би имало никаквог смисла јер су чињенице, које је веома убедљиво изнео професор Жирарде, углавном познате. Професор је дао једну веома прегледну и за нас корисну синтезу у својим тачкама. Мислим да ће бити веома занимљиво читати његов рад у целини. Професор Жирарде се веома коректно, научнички оградио да говори као историчар, и мислим да је то за наш скуп било веома корисно. Ово наглашавам јер се управо у односу према текстовима какав је претпостављени *Милански едикт*, често губи веза између текста и контекста. На то је указао и господин Шнабел, не сме се губити веза између текста и контекста, јер то онда води у нездраве мистификације. А није потребно ништа по мени ту мистификовати, против сам мистификација, што не значи да сам увек против и нешто мало мистике. Мистика не мора бити штетна, напротив. Наиме, указивањем на то да нема никаквог реалног историјског континуитета између 313. и 2013. године, на одређен начин се чини услуга овом скупу а и ојачава идеја с којом се у његово сазивање кренуло. Ми сви знамо да је *libertas religionis* релативно брзо у ствари постала слобода само за хришћане, а да су наступили прогони оних који нису хришћани, те да у том смислу видети континуитет, историјски гледано је, наравно, фалсификат. Тај историјски дисконтинуитет је заправо веома поучан, он је трајао 1000 година, али би смо морали учинити све да ми не уђемо у један нови дисконтинуитет, за који се бојим да не би могао трајати 1000 година него много краће, и то би човечанство болно платило. Постоји међутим један идејни, рекао бих ако је то дозвољено, и метафизички

континуитет у вези са *Миланским едиктом*, и мислим да ту треба тражити смисао нашег окупљања. А то уопште није у домену мистике. Наиме, ако се сећате на почетку нашега скупа, Преосвећени Владика Иринеј, који је иначе познат по томе да се веома прецизно изражава и да бира речи када говори, рекао је да треба тежити практичној примени оних вредности које ми сагледавамо на темељима симболизованим *Миланским едиктом*. Није он случајно рекао „*симболизованим Миланским едиктом*“ подразумевајући управо ту историографску контраверзу у вези са *Миланским едиктом*, и накнадну мистификацију у вези са *Миланским едиктом*. Наиме, не бих желео да дужим јер је ово дискусија, а не излагање. Мислим да је битна та позитивна симболика у овоме случају, а не позитивистичка историографија у чему сам сигуран да се и историчари слажу. Наиме, која је ту поука? Да поштовање реалности и интереса државе, а то значи и свих поданика државе некад, или грађана државе данас, налаже највећи могући интерес за остваривање слободе вере, односно *libertas religionis*. *Libertas religionis*, слобода вере, без обзира на то како је она касније реализована после Константиновог времена, је у његово време као што је веома јасно показано у документима, установљена због јавне безбедности, *securitas publica*, и да буде мир, *proquiete temporis nostris*. Е па ја мислим да ми, зарад *securitas publica* и зарад *proquiete temporis nostris*, а и наше будућности, морамо се управо ослонити на ту поуку времена, не доводећи у питање да је одлука била стратегијска, да је она била утилитарна, а не смемо заборавити, то социолози добро знају, да је морал утилитарно утемељен. Морал је касније сакрализован, као што је донекле мистификован и *Милански едикт*, али у позитивном смислу. Морал је, као што знамо, утилитарно утемељен. Морал је настао зато да би људи могли да живе у заједници једни са другима. Дакле, то је тада био Рим, а Рим је тада био свет. Није ни случајно да се *Pontifex Maximus* не обраћа са *Urbi et Orbi*. Рим је у то време био свет. Данас је свет знатно шири од Рима. Међутим, ја се бојим, уколико свет утоне данас у нешто што бих био слободан назвати, уз све резерве, некаквим новим паганством, једној врсти искључивог атеизма који тежи ка антитеизму, што смо јуче помињали, да онда постоји велика опасност од тог, кажем, новог паганства. Мислим да управо зато држава и данас има велики интерес да поштује ово *libertas religionis* за све, али перспективно на начин који ће свакако бити изнад оне примене која је уследила после Константиновог времена. Зато мислим да има пуно оправдање наше окупљање, и мислим да је управо овом критичком ревизијом саме историографске основе *Миланског едикта* у суштини дат значајан подстицај нашем заједничком трагању за реализовање оних идеја које су прагматично стајале у основи доношења одлуке о давању слободе хришћанима како бисмо убудуће сви имали слободу. Хвала.

Пречасни Пјотр Мазуркијевич

Пуно вам хвала. Мислим да је веома корисно ово што ми сада радимо. То што расправљамо о историјским чињеницама и о њиховом значењу, покушавајући да будемо што је могуће објективнији. Такође је веома важна и идеја, која је била представљена од стране претходног говорника, професора Танасковића, о овом континуитету и дисконтинуитету. Не бих желео да се директно надовежем на *Милански едикт*, већ на други појам који је овде поменут. Питање да ли је заиста постојао дисконтинуитет у смислу да само просвећење као што се *Doux Deus et machina* уводи у живу културу, жива идеја о људским правима и верским слободама.

Желео бих да се надовежем на историјско искуство које најбоље познајем, а то је историја Пољско-Литванског Комонвелта. Управо због чињенице што је Пољско-Литвански Комонвелт био највећа држава у Европи у то време, и вреди знати историју и сазнања тог времена. Дакле, постојала је расправа између пољских мислилаца и реда Тевтонаца, која се тицала теме, како преобратити људе. Субјективни поглед је био на јединству (унији) нација. Ова контраверза је проузроковала, на Академији у Кракову, да Папа Владириус елаборира целокупну теорију о верској толеранцији. И, да затим са групом Литванаца преобраћених у католике са овом теоријом о верској слободи, и у корист ове теорије, као пољска делегација присуствује Синоду Констанце 1415. године. Дакле, имамо теорију толеранције и практичну толеранцију. Ово је такође узроковало да у овом овде региону, *more as we are in the moment*, то буде Трансилванија као први чин верске толеранције у Европи. А затим смо 1573. године имали, Варшавску Конфедерацију са верском толеранцијом за све. У овој традицији је такође, био присутан израз који је често приписиван Волтеру, али је први пут изречен од стране пољског шансоњера Јана Кочановског: „Дао бих руку да те преокренем, али ако би био са било ким ко би желео да те гони, дао бих своју другу руку да је исеку, како бих те одбранио“. То је више од сто година пре Волтера да неки глас тако узбурка јавност. Затим, имамо целу школу *szlamchta*, са правима нација, и целокупном шпанском традицијом која ће такође долазити у таквом облику у Латинску Америку. И мислим да је веома важно да при читању историје не будемо парцијални и не понављамо тај мит који је разрађен након просвећења, да смо пре просвећења чули да имамо мрачан мит ере. То је са историјске тачке гледишта у потпуности нетачно. Хвала.

Проф. др Клаус Мартин Жирарде

Најпре, желим да кажем да је симболични карактер Константинове слободе вероисповести нешто што може бити прихваћено и данас, симболични карактер слободе вероисповести *libertas religionis*. Треба да узмемо у обзир да политичке околности у каснијој антици нису упоредиве са нашим временом. И тако, *libertas religionis* са *quies tempores* и *quies publica* може бити порука коју можемо прихватити. Друго питање, просвећење и тако даље, да ли постоји хришћански мотив за ово што сте представили овде? Нисам сигуран. Постоји? Ок. Хвала.

Пречасни мр Патрик Роџер Шнабел

Професоре Танасковићу, хвала Вам за мишљење које сте изнели. Оно што ми радимо са историјске тачке гледишта је контекст ревитализације текста који познајемо као *Милански едикт*, али увек постоје две могућности тумачења тог текста. Једна подразумева враћање на оригинална подешавања и то је историјски метод. Али текст наставља да живи у другим периодима, и то је нешто о чему можемо да учимо из јеврејских мисли, из јеврејске филозофије. Гледајте шта Дерида каже о томе како текст добија ново значење када се стави у другачији контекст. А ту је и Есма Дитамит као историјски критички приступа одступања од оригиналног контекста.

Под тим мислим да узмемо *Милански едикт* и његов текст и променимо знакове питања у знакове узвика, у делу који се тиче ситуације из 313. године, и видимо шта можемо да направимо од идеја о верским слободама у наше време. И онда постоји нешто што може да се научи из ова два начина посматрања текста кроз историјско подешавање и кроз модерно подешавање, и мислим да је веома легитимно за нас и можда наизглед брзо да се уради, зато што је то оно што ми теолози највише чинимо. Нисмо могли много да искористимо *Библију*, на пример, само у контексту од 2.000-3.000 година п.н.е. Текст треба да реконтекстуализујемо како бисмо му дали данашњи смисао. Зашто то не бисмо учинили са *Миланским едиктом* зарад разумевања верске слободе као гаранције државе, које су дубоко укорене у наш концепт људског достојанства као дар од Бога. Онда рећи да је верска слобода данас, нешто различито од тог времена, не да очигледно, има корене у другим временима и мислима и ми морамо да их реконтекстуализујемо и реинтерпретирамо за споља како бисмо им дали нови смисао (ново значење). Хвала.

III ДАН

ТРЕНУТНИ ИЗАЗОВИ ЗА
СЛОБОДУ ВЕРОИСПОВЕСТИ
И УВЕРЕЊА

ТРЕНУТНИ ИЗАЗОВИ ЗА СЛОБОДУ
ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА

Модератор:

Пречасни Ридигер Нол
директор Комисије за Цркву и друштво
Конференције Европских Цркава

Џон Кинахан,
Форум 18, Осло, Норвешка

Тренутни изазови за слободу вере или уверења – хришћанско гледиште

Шта је верска слобода, и зашто хришћани треба да маре? Већина данашњих законских основа о људским правима почивају на *Универзалној декларацији о људским правима* проглашеној 1948. године. Но, корени онога што ми данас називамо слободом вероисповести сежу вековима уназад, као што нас је ова конференција подсетила. Такође смо се подсетили да људска права нису од историјског значаја. *Универзална декларација о људским правима* признаје да су „урођено достојанство једнаких и неотуђивих права свих чланица људске породице – основе слободе, правде и мира у свету“.

Овакво становиште је засновано и изникло из ужаса Другог светског рата, који су Србија и Нови Сад трагично искусили. Док сам био студент осамдесетих година прошлог века, срео сам човека који је преживео бомбашки атентат на Хитлера 20. јула 1944. године. Тај бивши официр Немачке нацистичке армије рекао је мањој групи, у неформалном разговору (уз кафу и колаче крај реке Дунав, која протиче и кроз овај град), да се он суочио са избором када је схватио шта нацистички режим чини „осталима“, као што су: Јевреји, Пољаци, Руси, Јеховини сведоци, хомосексуалци... нашим ближњима – према његовим речима, како их сам Исус назива. Тај избор се састојао у томе да ли да престане да буде хришћанин, или да се придружи атентаторима. „Све остало било је релативно лако“, рекао је он.

У овом примеру, „све остало“ значило је да су чланови његове породице били стрпани у концентрационе логоре, док је он био доживотно осуђен и у бекству; многи пријатељи су били страховито убијени, или живели са осећајем кривице што нису успели да зауставе рат и Холокауст. Његове речи су ми подстрек у потреби хришћана да увек у пракси воле „остале“ – све остале, за кога год их ми сматрали.

Универзална декларација о људским правима истиче да људска права припадају свима. Члан 18. указује: „Свако има право на слободу мишљења, савести и вероисповести; ово право укључује и слободу промене сопствене

вероисповести или уверења, као и слободу – било појединачно или у заједници са осталима, приватно или јавно, да јавно исповеда своју веру или уверења у учењима, пракси, богослужењу и придржавању.“ Ова слобода је широкопојасна, и она укључује и право изјашњавања за неверујућег или упућивања замерки било којој религији или филозофском уверењу. На пример, она укључује и право (свесног) одбијања војне службе. Ово право је управо сада нарушено у Јерменији где 52 Јеховина сведока због одбијања служења војске служе затворске казне у периоду од годину до три године. Верска слобода је такође угрожена одређеним проблемима по питању права на повраћај имовине Српској Православној Цркви и осталим верским заједницама, како је то документовао београдски Центар 9.

Верска слобода је неразмрсиво испреплетана са владавином закона и осталим основним слободама, као што су: слобода говора, окупљања, учешћа у медијима, изражавања, кретања... Полицијски претрес на местима богослужења, нпр. такође представља кршење слободе окупљања.

Да узмемо као пример централноазијску Републику Узбекистан, чији председник Ислам Каримов није никада изабран по слободној вољи бирача. Форум 18 је документовао да Влада спроводи потпуну контролу друштва, укључујући и јавне личности већинских муслиманских верских заједница, укључујући мучења, произвољна хапшења, ограничења богослужбених скупова, произвољна затварања, полицијске рације, отворено подстицање верске мржње према мањинским заједницама преношено од стране државних медија, као и остала кршења права према обе већинске муслиманске заједнице, као и према мањинским верским заједницама: јеврејској, хришћанској, Јеховиним сведоцима, Бахаи, Харе-Кришна следбеницима... Све верске активности, уколико су без дозволе државе, сматрају се кривичним делом, као и размена верских уверења с било ким. Кршења људских права од стране државе, заједно са широко распрострањеним сиромаштвом, подстакле су жалбе на терористичке групе и повећане изгледе за нестабилност и насиље.

Да погледамо само на једно од људских права које је повезано са верском слободом. *Универзална декларација о људским правима* у члану 5. истиче: „Нико не сме да буде предмет мучења или окрутности, нељудског или понижавајућег односа или кажњавања.“ Свирепа мучења у Узбекистану су рутина, како то наводи Комитет Уједињених нација за борбу против насиља. Људи које ухапси полиција или пак тајна милиција Службе националне безбедности због вршења верских обреда (које предвиђа верска слобода) могу бити застрашивани са очигледним или наговештеним претњама сексуалног насиља. Форум 18 је закључио, и то са добрим објашњењем, да није уобичајено да жртве јавно и документовано говоре о претрпљеним искуствима, услед

страха да им се за то држава може осветити, због трауматичног карактера њихових искустава, као и због снажних друштвених притисака, посебно против жена. Културне вредности појма части могу да униште женин углед, уколико се мисли да је она била жртва сексуалног насиља, или чак и ако је била сама са мушким службеницима који немају везе са њом.

То је већ поприлично типичан нежељен догађај: месец дана притвора, локација – затвор, укључена вероисповест, детаљи који су поверљиви – вернице ухапшене током полицијске рације, заплашивање са насилним скидањем одеће, мучење електро-шоковима, затим – оне бивају усликане силоване од стране мушких зликоваца, а фотографије изађу у јавност... Тиме се ствара атмосфера страха, у којој званичници власти не морају да користе никакве додатне методе заплашивања или мучења како би обликовали њихово размишљање.

Ангрен је узбекистански град величине око три петине становништва Новог Сада. Прошлог октобра, Баптистичка Црква у Ангрену – а која има дозволу Власти за деловање, била је претресена током недељне јутарње службе од стране Одељења полиције за истраживање криминала и Противтерористичке јединице. Присуствовало је седморо тинејџера од 13 до 15 година, којима су полицајци одузели писма сагласности њихових родитеља, која они морају да састављају допуштајући својој деци да посећују Цркву. Касније, две девојчице школског узраста, позване су на испитивање у полицијску станицу, и заплашиване да ће им отворити полицијске досијее и избацити из школе уколико наставе да долазе у Цркву, и уколико не напишу изјаву против свештеника. Оне су престале да иду у Цркву и написале су изјаве, но, надам се да нико од нас овде присутних не би могао да критикује ове девојке за учињено.

Мучење није једина могућа казна коју користе угњетавачки режими. Азербејџан, нпр. стално појачава казне за примену верских слобода. Од децембра, члан 167-2 Кривичног закона забрањује: „Производњу, продају и дистрибуцију верске литературе, верских ствари и осталих информативних материјала верске садржине, са циљем увоза, продаје или дистрибуције без ваљаног одобрења“, тј. без проласка принудне државне цензуре.

Приручник о људским правима Конференције Европских Цркава за европске Цркве јесте практичан одговор на разборитост Конференције Европских Цркава коју – цитирам: „Цркве виде борбу за људска права као Јеванђеоски императив“. Слободно може да се каже, да су, којим случајем аутори били Азери, Државни комитет за рад са верским организацијама би *Приручник* забранио. Група аутора, попут ове, Конференције Европских Цркава која

ради „сходно ранијој завери“ може бити кажњена: сумом од 7000 до 9000 маната (што износи између 74 и 96 месечних минималних примања) или утамничењем на две до пет година. Већина аутора би се заиста добро замислила о томе шта ће писати, суочени са оваквим казнама. Један званичник је бранио државну цензуру рекавши: „Уколико дозволимо слободно издаваштво – настала би анархија. Књиге имају утицај.“ Идеје *Упутства о људским правима* Конференције Европских Цркава заиста могу бити опасне за силнике.

Поред осталих људских права која се крше у Азербејџану, свака примена слободе вероисповести или уверења у вези са другим људима, а без државне дозволе - забрањена је. Сви „исламски верски субјекти“ приморани су да припадају Кавкаском муслиманском одбору. У исто време, кршећи обавезујуће међународне стандарде о људским правима, Азербејџан је обећао да ће иста имплементирати, јер ни једна држава нема било какво право да тражи дозволу за примену људских права, или да одлучује о томе како ће верске заједнице да се саме организују.

Неки људи једино говоре о верским слободама за оне који припадају њиховој вери, или изгледа да су укључени у неку врсту надметања у инсистирању да је њихова група најобесправљенија. Чују се наводи о „исламофобији“ и „хришћанофобији“. Треба ли се такође говорити о „бахаиофобији“ или „јеховинихсведокафобији“, обзиром на то да у различитим крајевима света следбеници оба ова учења наилазе на разна ускраћивања верских слобода?

Слично томе, неки погрешно мешају озбиљне претње верским слободама са којима се хришћани и остали суочавају у многим крајевима света са последицама промене приступа социјалног прихватања у Западној Европи. Да ли је заиста мудро или хришћански да изједначујемо оно што људи доживљавају у земљама попут Азербејџана или Узбекистана са оним што неко сматра у Западној Европи? Да ли је логично посматрати директне државне нападе на основна људска права, укључујући и мучења, исто као оно што је један свештеник (мој пријатељ) објаснио: „губитак подразумеване државне наклоности хришћанству“? Заиста, индикативно је да су неки од оних који су били најгласнији у истицању „хришћанофобије“ и сличном, углавном заинтересовани за Западну Европу. Они обраћају незнатну пажњу чак и на њихове вернике у другим местима попут Белорусије, Средње Азије или Јужног Кавказа, где је присутно више врста повреда основних слобода вере или уверења, а да не спомињемо невоље других људи.

У навођењу примера појединачних врста нетолеранције и дискриминације, могу нам помоћи они против жена. Но, „фобије“ подстичу поглед на оне који истичу тврдње једино о својој верској заједници – без обзира колико је то

основано, који су заправо једино покренути лично-интересним разлозима, а не принципијелном забринутости за проблем. „Фобије“ такође одузимају време које би било сврсисходније посветити пажњи на међународну заједницу по питању озбиљних повреда верских слобода које се настављају против људи свих вера и уверења. Заиста, „фобије“ носе са собом ризик да у виду карикатуре представе реалност да Владе широм света, као највећи кршитељи људских права, уобичаје нападе на следбенике било које вере или уверења за коју они сматрају да је ван њиховог домаћаја и контроле – дакле, не само припаднике једне вере или уверења. Непрепознавање овога јесте заваравање себе о реалности света. Бивши специјални извештач Уједињених нација за верске слободе, госпођа Асма Јахангир, је истичала: „Када ме питају која заједница страда највише, увек им одговорим – људска бића.“

Илустрација ове истине је Казахстан чија Влада тврди да промовише верску толеранцију на „Конгресима светских лидера и традиционалних вера“. Азербејџан има сличне тврдње. Но, обе Владе ипак промовишу нетолеранцију према људима (зло)употребавајући верске слободе. Прихватању два нова казахстанска репресивна закона у октобру прошле године, претходили су јавни скупови и медијске кампање у организацији државних званичника и од стране државе финансираних невладиних организација, на којима су величане тзв. „традиционалне религије“ а нападане тзв. „нетрадиционалне“. Као Ахмади муслиман¹ који је желео да остане неименован услед страха од могуће државне освете, он је Форуму 18 то описао *као припрему јавности за нови дискриминишући закон*.

Између осталог, у закону предвиђају:

- » Забрану окупљања без државне дозволе за рад или осталу верску делатност;
- » Опунмоћити државне службенике да проверавају идеје верских заједница, како би добиле дозволу за деловање (постојање);
- » Наметање обавезне цензуре верске литературе и предмета, као и контролу где се могу дистрибуирати.

Законска ограничења онемогућавају слободу вере или уверења, окупљања, удруживања и изражавања. На пример, званичници имају могућност да цензуришу и забране разне књиге, почев од Катихизиса Римокатоличке Цркве, па до Давкинске „Илузије Бога“.

Нове безбедносне претње се наводе са законским образложењима. Казахстан се суочава са заплашивањима о бомбашким нападима који одузимају животе.

¹ Реформисан исламски покрет заснован на учењима Мирзе Гулам Ахмада (1835-1908) настао у (Британској) Индији; овај покрет муслимани широм света сматрају сектом, тј. немуслиманским покретом.

Од када се појавила студија *Цена ускраћене слободе*, издата на Кембриџ Универзитету од стране Брајана Грима и Финкеа, ограничавање верских слобода подиже друштвене тензије и насиље. Они такође сматрају да где верска слобода цвета, демократија и развој постижу шире могућности за здравствену бригу и могућности образовања у корист жена. Људска права су део решења, не део проблема – као што нам то показује пример Северне Ирске.

Без обзира на тврдње да су нове безбедносне претње разлог, Форум 18 је документовао да су казахстански закони припремани најмање од 2009. године. Као што су то документовали и норвешки Хелсиншки одбор и неки други, ови закони су део ширих покушаја државне контроле друштва. Ово је било виђено у затварању активиста који су водили штрајк радника нафтне компаније; у председничким изборима 2011. у којима је Нурсултан Назарбаев наводно освојио 95% гласова од скоро 90% одазваних - ухапсивши и на 15 дана затворивши опозиционог политичара Булата Абилова, јер је узео учешћа у демонстрацијама против изборних резултата.

Муслиманске (џамије), као и храмови Руске Православне Цркве и остале капеле у затворима су сада затворене. Једна запослена особа у установи за социјалну помоћ рекла је за Форум 18 да: „вера често помаже људима у тешким тренуцима. Није било никакво зло то што су имам или православни свештеник чинили.“ Православни Епископ Генadiје каскеленски (Казахстан) изјавио је да овакав потез односи „последњу утеху за људе, који су се из здравствених разлога, затекли у очајној, беспомоћној ситуацији.“ Такође, Муслимански одбор ће бити преузет од стране државе. Држава је у другим местима већ започела затварање верских заједница које броје мање од педесет својих чланова.

Закони су спроведени и пре него што су званично усвојени. Полиција и тајна полиција је извршила претрес скупа званично регистроване Протестантске Цркве, јер по новом Верском закону – нема окупљања ван званично пријављене адресе, иако је тајна полиција већ прекинула окупљање и у тамошњем храму. Током рације, седамнаестогодишњу девојку је ударио полицајац онесвестивши је. Изгледа да никаква акција није спроведена против одговорног полицајца, иако је Канцеларија Јавног тужиоца сведочила. Друго, Директорат за војне послове једног округа у Алмати, послао је допис верским заједницама захтевајући од њих да им „доставе податке које имају о грађанима који су следбеници не-традиционалних верских заједница и радикалних верских схватања.“ Војни званичници нису били у могућности да Форуму 18 објасне зашто су та мишљења тражили од њих и како су она изгледала.

Присутни на овој конференцији ће моћи да наведу и друга питања на тему верских слобода. Форум 18 покрива у различитим земљама сва та питања укључујући - али не и ограничавајући се само на: у Русији, на муслиманске читаоце дела теолога Саида Нурсија и Јеховиних сведока, који су означени, забрањена им је дистрибуција литературе и врше се злочиначки прогони под изговором анти-екстремистичког законодавства, где су следбеници Харе Кришне били означени као најновија мета. Протестанти и Јеховини сведоци су такође доживљавали рације на њиховим богослужбеним местима; у Јерменији имамо 52 затворених чланова – „гласова савести“ и мањинских група које су малтретиране од стране доминирајуће Хришћанске Цркве, која је пак повезана са националним идентитетом и бави се усклађивањем државног апарата; Белорусија узнемирава римокатоличког свештеника што организује популарна ходочашћа, ускраћујући слободу вере или уверења затвореницима политичким неистомишљеницима; Турска и даље не дозвољава независни законски статус за верске заједнице; Таџикистан готово у потпуности забрањује било какву верску активност деци до осамнаесте године старости, а у току је и кампања затварања џамија.

Зашто хришћани треба да брину о слободи вере или уверења свих? Ту су присутни многи разлози, као нпр. учење у *Књизи Постања* 1:27 где се наводи да је људско биће „створено по слици и подобију Божијем“. Ово је сушта супротност са савременим „месопотамијским схватањем“, према коме је човечанство створено као врста божанског робља. Протојереј-ставрофор Владан Перишић са Богословског факултета Универзитета у Београду, писао је за *Приручник о људским правима* Конференције Европских Цркава о патристичким основама у одбрани општих људских права за све, о томе да људи „поседују неотуђива урођена (природна) права, без обзира на то да ли су верујући или не.“ Баптистички *затвореник савести*, Томас Хелвис (око 1610) се бунуо за општеважеће верске слободе, јер је краљ „смртан човек, а не Бог – те стога он нема никакву надмоћ и над бесмртним душама својих поданика.“ Проглас Другог Ватиканског концила „Достојанство људско“ наводи да посвећеност хришћанству као „јед(и)ној истинској вери“, потражује верске слободе за све, и то: „Истина не може себе наметати – сем врлином сопствене истине, чиме тренутно, снажно а тихо отвара себи пролаз ка уму.“

Јединствен разлог има своје лично име: Исус Христос. Оваплоћење има изузетан значај, за свакога и целокупну творевину. Бог је постао човек, живећи у потпуности људски живот. Христова људска природа нам свима поручује да свако од нас има могућност да *поседује* Бога, а на тај начин и непроцењиву вредност коју нам нико не може одузети. Хришћани су стога посвећени да делују у правцу остваривања људских права за све, укључујући

и поштовање према угњетавачима, као што су узбекистански званичници против супруге муслиманског затвореника покренули суђење само да би показали „ко је ту газда“, или казахстански званичници који су поручили Форуму 18 да споразуми о људским правима „за њих не представљају баш ништа.“ Ослобођење је потребно свима – и угњетавачима и угњетаванима.

Угњетавање је осуђено на пропаст. Наша вера нам о Васкрсењу Господа Исуса Христа говори да оно значи следеће: све што служи смрти а не животу – нема своју будућност, ма како нам се великим чинио тај тренутни тријумф. Дакле, хришћани су позвани да делају у циљу окончања свакојаким угњетавања, ко год да је у питању – чак и када би угњетавачи тврдили да су хришћани.

Један од главних твораца Универзалне декларације о људским правима, Рене Касен, француски Јеврејин који је много сродника изгубио током Холокауста, изјавио је: „Сада када поседујемо инструмент којим можемо да подигнемо или олакшамо бреме угњетавања и неправедности у свету, морамо да научимо да га користимо.“ Хришћани су посвећени следовању још једног Јеврејина, који у *Јеванђељу по Луки* 4:18, цитирајући *Књигу пророка Исаије* 58:6 – проглашава делом своје мисије и то да „заробљене ослободи“.

Ускраћивање слободе вере или уверења – вероватно нарочито против људи које видимо као другачије, изазива нас по питању наше љубави према Богу и ближњем, која, како нам је то Исус Христос рекао, представља две највеће заповести. Тако, када мислимо на слободу вероисповести, морамо себе да преиспитамо да ли смо посвећени спровођењу Христове заповести да волимо Бога и све наше ближње – нарочито оне ближње који живе у земљама у којима њихове Владе активно нарушавају људска права.

Немачки теолог Дитрих Бонхефер тај закључак је овако дефинисао, пишући у својој затворској ћелији 1944. године пре него што је погубљен због његовог учешћа у неуспелом атентату на Хитлера: „Црква је Црква само онда када је ту за остале“.

Уколико желимо да истински живимо као хришћани, ове речи Бонхеферове морају бити виђене као реалност наших живота као Цркава, те нас као верника понаособ.

Адем еф. Зилкић,
реису-л-улема Исламске заједнице
Србије

Исламофобија и нове **реалности савременог свијета**

Резиме

У уводном дијелу рада након уводне ријечи анализира се шта је исламофобија, појмовно и феноменолошки; приказују се видови испољавања исламофобије и покушава се одговорити на питање да ли је она реално утемељена појава или је пажљиво планирана конструкција западно-европског политичког ума како би послужила као алиби за нападе на ислам, за војне интервенције на муслиманске земље ради господарења не само њиховом економијом и политиком, већ и њиховом културом, религијским, идентитетним и менталним супстратом.

У другом дијелу рада аутор скицира структуру и особену нарав западно-европског ума, односу према реалностима и апсолутизацији властите слике свијета, те неуважавању Другога у систему његових референци.

У контексту потраге за одговором на питање „шта чинити?“ (с једне и с друге стране) аутор поставља тезу по којој поред овог фобичног Запада, склоног игнорисању другог, продуцирању непријатељстава и страхова, постоји и онај други Запад, који је много умнији и луциднији, спреман на разговор и уважавање Другог у систему његових референци. Овај, други Запад, муслимански интелектуалци, вјерски лидери, политичари и идеолози, који трагају за новим перспективама односа, требају препознавати и ступати с њим у разговор, како би тиме допринијели превладавању ситуације у којем исламофобија постаје стање духа и мјера односа према исламу и муслиманима.

Кључне ријечи: исламофобија, ислам, муслимани, Запад, западно-европски ум, Други, нове реалности, нове перспективе односа.

Увод

Од момента стицања самосвијести и постајања субјектом повијести западно-европски ум настоји својим моћима обухватити све свјетове и реалности у њима, блиске и далеке, властите и туђе, пријатељске и непријатељске, физичке и метафизичке, иманентне и трансцендентне. Он тежи у цјелости

посједовати моћи језика, мишљења и знања, као фундаменталне моћи којима влада свијетом и његовим повијесним постојањем, одређује му сврху и демјуршки располаже његовом судбином. У коначници ове моћи не смјерају тек именовати свијет и реалности у њему, нити их само мислити и знати. Оне желе мијењати и изнова обликовати њихову природу, стварати их по властитој мјери и њима у потпуности господарити, што овдје има значење онтолошких основа за креирања новог и јединственог свијета којим апсолутно и без изузетка владају моћи западно-европског ума. Овакав свијет данас жели имати само једног творца и једног господара, чији би „свемоћни“ трон био искључиво на Западу.

Најзнатнији дио тог демијуршког језика савременог мишљења и знаности, који се односи на ислам и муслимане, такођер је настао у интелектуалним радионицама Запада. Његовим дијелом је и, сада већ готово барокни, појмовни имагинариј, којег чине ријечи-монструми као што су „исламизам“, „исламски тероризам“, „исламски фундаментализам“, „милитантни политички ислам“, „радикални ислам“, цихад, у (учитаном) значењу „исламски свети рат“; такође и овдје фокусирана синтагма, исламофобија. Када се пажљивије погледа постаје јасно да су ове ријечи настале на истој матрици и да имају јединствен семантички код, те да произилази мимо и понад стандарда знаности и истина свијета којег третира. Коректније говорећи, мало шта у овом језику кореспондира са оним што ислам стварно јесте, макар исто и не важило сасвим за муслимане и њихов „муслимански свијет“. Дакле, овакав језик потпуно промашује реалност мишљеног и „именованог“ свијета, јер је, уствари, ријеч о пројекту заснованом на концепту самоапсолутизације властитих вриједности, и грубе игноранције, неуважавања и потирања реалности свијета другога.

Разумијевање појма

Исламофобија је неологизам настао вјероватно у Великој Британији касних 80-их година. Дословно значи неоснован и болешћу увјетован страх од ислама и муслимана. На самом почетку ова ријеч је повезана са мржњом и страхом од другога, особито са страхом од онога што долази изван европских и кршћанских свјетова културе, отуда конотира и ксенофобичност. А муслимани (и ислам) су овдје поимани као крајње други, јер су и национално и религијски и културно, па и људски, сасвим туђи те, као такви могу, у крајњем, бити само зло и ништа друго. Западноевропски медији, нарочито медији Велике Британије (*The Times*, *The Daily Telegraph* и *BBC*), знатно су допринијели да ова ријеч врло рано постане једна од кључних састојница готово сваке емоције и представе о исламу и муслиманима.

За кратко вријеме исламофобија је доживјела мноштво мутација, стога и различитих и многоликих дефиниција.

Говорити данас о осјетљивом и комплексном питању као што је исламофобија, није нимало лак задатак. Овај задатак је додатно отежан муслиманима који нису субјекат већ објекат ове негативне појаве. Као што је случај и са многим другим друштвеним појавама које настају из „додира“ двију или више религија и култура, могућност кориштења формулација које проистичу из предрасуда и стереотипа је релативно велика. Да бисмо избјегли субјективан приступ питању исламофобије покушаћемо да ову негативну појаву ставимо у шири контекст етноцентричних и ксенофобних тенденција које се повремено могу јавити у било којем друштву или заједници, а посебно у времену брзих друштвених промјена и глобалне економске кризе. Можда је иронично да данас у свијету који биљежи брз развој информационих технологија као и других средстава комуницирања долази до све интензивније индивидуализације на једној страни, и све слабијег познавања појединаца и друштвених заједница које живе у нашем сусједству, са друге стране. Жалосно је да, поред разноврсних и многобројних могућности комуницирања међу људима и групама, стварног и добронамјерног комуницирања је све мање. Жалосно је да људи све више једни друге посматрају са зебњом и подозрењем, и да у другом прије виде изазов и пријетњу него ли брата или ближњег кога треба боље упознати и са киме треба сарађивати на обострану корист.

Исламофобија - реалност или фикција

Готово ниједна умна особа међу муслиманима, са елементарним моралним скрупулама и вјеродостојним интелектуалним ставом, која данас мисли ситуацију савременог свијета и односе у њему између народа, религија, култура и идеолошких система не може избјећи питању: да ли је исламофобија реално утемељена појава или је пажљиво планирана конструкција дијела западно-европског поличког ума како би послужила као оправдање за демонизирање муслимана и била алиби за несуздржане нападе на ислам, за војне интервенције на муслиманске земље и њихово стављање под економску, политичку, културну и менталну контролу?

Не може се порећи чињеница да постоје становита упоришта за настајање неке врсте страха од ислама и муслимана у западно-европском свијету. То би муслимани морали разумјети и према томе се интелигентно и разборито односити како и сами не би допринијели да страх постане фобично стање духа. Више од једног миленија муслимани и кршћани су међусобно дијелили најдуже границе и ислам је у најзнатнијој мјери ширио свој животни простор према кршћанству и њему на уштрб; он је очито духовно и доктринарно

надмоћна вјера са незанемаривим регенеративним цивилизацијским моћима, које га поново могу учинити повијесно релевантним; ислам је до фасцинације једноставна вјера у чијој је основи чисто начело монотеизма, те се и данас највише прихвата и најбрже шири; муслиманска популација је млада, растућа и биолошки врло витална, а западно-европска стара и иживјела; муслиманске земље су дариване великим природним богатствима, итд. Све то, с разлогом, оптерећује разазнатљиво духовно и морално потрошен Запад, помало већ дезоријентиран и уплашен, и чини се, први пут у својој новијој хисторији, недовољно сигуран у своје моћи. Па ипак исламофобија, изузев ако је не разумијевамо само као болест, ничим се не може правдати. Можда би се западно-европски свијет могао додатно оснажити и приспјети за неку нову трансформацију, управо, у једном непосреднијем и духовно вјеродостојнијем сусрету не само са собом, него и са исламом и свјетовима култура Истока, те тиме осигурати извјеснију будућност себи, а то данас, у глобалном свијету којим он господари, значи и цијелој планети.

У нашем свијету оваквом какав јест, у којем су опасност и неизвјесност уграђени као онтолошки принципи постојања, разборито је имати на уму и ону варијанту мишљења која предвиђа опасност и указује на пријетње. Стога је интелектуално легитимно претпоставити да је исламофобија дјеломично планирани политички и идеолошки конструкт, те да, као таква, служи као оправдавање промијењених односа и искривљених перцепција ислама и муслимана. Њоме се жели оправдати слика ислама као религије и културе која не дијели заједничке вриједности са другим културама, те као таква, није под њиховим утјецајем, нити остварује утјецај на њих; ислам се жели представити инфериорним у односу на Запад и кршћанство, као барбарски, ирационалан и примитиван; као насилан, агресиван, пријетећи, који подржава тероризам и доприноси сукобу цивилизација; као опасна идеологија кориштена у сврху остваривања политичких или милитантних циљева. Исламофобија би требала послужити и као алиби за дискриминацију и искључивање муслимана из владајућих друштава, као и за већину, иначе сасвим нелегитимних, војних и политичких акција западно-европских земаља у муслиманском свијету.

Исламофобија која се манифестује кроз разноврсне идеје и дјела, било да се ради о трагикомичној забрани каменовања за прељубу у канадском малом граду Herouvilleu /Хероксвил (у коме и не живе муслимани па је могућност увођења овакве казне минимална) преко неразумног чина јавног спаљивања свезака муслиманске Свете Књиге, *Курана*, у САД-у, до малициозног довођења у везу Божијег посланика Мухамеда (нека је мир и Божији благослов на њега) са проблемом тероризма у неким европским земљама, је

настала као посљедица великог броја узрока. Ови узроци се могу подијелити на спољашње - оне који долазе изван муслиманских заједница и друштава, и унутрашње - оне који долазе из муслиманских друштава.

Негативно представљање ислама и муслимана у медијима на Западу је свакако један од кључних узрока исламофобије. Понекад се чини да се медији у неким западњачким земљама утркују да што више и брже оптуже муслимане и доведу их у везу са трагичним појавама. Примјер првобитне реакције великих свјетских медијских кућа на стравични масакр у Норвешкој из јула прошле године је довољно свјеж и упечатљив сам по себи као свједочанство ко су „лоши момци“ у свијести и подсвијести западњака. Други и знатно комплекснији узрок исламофобије на Западу лежи у кризи идентитета која се интензивно јавља у неким земљама. Чини се да је ова криза настала као реакција на транснационалне интеграције као жеља да се потврди национална припадност и особеност те да се не избришу све црте које дефинишу нације и културе у незаустављивом процесу интеграција у економске и политичке уније којима тежи савремена цивилизација. У овом опирању „стапања“ у уније назире се жеља да се афирмише шта нека нација и култура јесу, а шта нису или не би требале бити. Када говоримо о западњачким друштвима, чини се да је најпогоднија категорија „другог“, онога што није домаће или локално, управо ислам као вјера и муслимани као заједница. Стога се све чешће јављају забране показивања муслиманских обиљежја у овим земљама, забране које се покушавају оправдати позивањем на очување националне заоставштине и традиције и, упоредо с тим, на упирање прста у „страни“ елеменат чије је најпогодније утјеловљење ислам и исламска цивилизација и култура. Овакав приступ очувању локалне заоставштине и традиције још више екскомуницира и маргинализује муслиманске заједнице које, са друге стране, јаче и упадљивије покушавају да испоје своје особености у нади да ће на тај начин сачувати свој идентитет у земљама у којима они представљају мањину. Овакве искључиве тенденције неријетко воде у сукоб са изразито нежељеним посљедицама по обије стране. Сљедећи спољашњи узрок исламофобије је неадекватно и субјективно представљање ислама и исламске интелектуалне традиције од стране неких европских исламologa и оријенталиста. Најбољи примјер за парцијално и субјективно представљање ислама је пренаглашавање политичког и друштвеног аспекта ислама, а истовремено занемаривање духовног и моралног учења. Такођер, из исламског права издвајају се учења и праксе који су најнеприхватљивији европској култури и цивилизацији и представљају се као главне особености без којих је исламско друштво немогуће. Неријетко се пренаглашавају неке санкције из исламског казненог права (*hudud*) које се веома ријетко користе и у самим муслиманским земљама гдје је ово право на снази.

Узроци исламофобије постоје и унутар муслиманске заједнице. Може се слободно рећи да неки муслимански имигранти не познају довољно законе и културу земаља у које се усељавају и на тај начин отежавају своју позицију у тим земљама. Овдје је посебно важна улога муслиманских учењака и представника који у неким случајевима недовољно и неадекватно пишу и говоре о другима. Као примјер могу послужити муслимански интелектуалци који често пишу о мањкавостима западњачких држава када су те исте мањкавости присутне и у земљама из којих се на њих указује. Један од узрока исламофобије је свакако и тероризам који су неке маргиналне муслиманске групе пригрлиле као средство борбе за остваривање својих циљева. Неке муслиманске земље су пасивне по овом питању и не чине довољно како би се ова глобална пошаст сузбила. Муслиманима није од користи да за већину својих проблема оптужују друге и ми као вјерски прваци морамо настојати и настојимо да то промијенимо набоље. Недостатак муслиманских транснационалних институција, или њихова нефункционалност, додатно отежавају положај муслиманских мањина на Западу јер се неријетко дешава да западњачке владе немају са киме разговарати у настојању превазилажења проблема исламофобије.

У потрази за новим перспективама односа

Трагајући за могућностима превладавања опасне производње „непријатељских слика“ и тражећи простор за наду савремени католички мислилац Hans Küng упозорава да ни „непријатељске слике нису вјечне идеје, нису непромјенљиве нужности. Оне не само да се могу преносити, нпр. са ‘Руса’ на ‘Арапе’, већ се могу и кориговати: када непријатељи постану пријатељи (Француска-Њемачка). Оне могу постати беспредметне (комунизам). Оне се, чак, могу и превладати путем нове концентрације на велике заједничке задатке (када имамо у виду атомску опасност или еколошку кризу), те би тако могли окончати у једној свјетској судбинској и одговорној заједници која би обухватала и ислам.“ (Küng, 2004: 31.)

Због пријеке потребе препознавања свих духовних и интелектуалних потенцијала с којима располаже човјечанство, те њиховог стављања у функцију превладавања дубоке кризе у коју је доспио савремени човјек и његов свијет једно од најважнијих питања јесте могућност истинског сусрета, међусобног уважавања и разговора међу културама, њиховим религијама, духовним и интелектуалним традицијама. У том контексту особито је важан - и то не само због њихове дуге повијести сусретања, велике интелектуалне сличности и повијесноморфолошке увјетованости, него и због знатне заједничке сакралногеографске усредсређености и испреплетености, те очите судбинске повезаности - међусобни однос Запада и муслиманског свијета,

кршћанства и ислама. Без дијалога са исламом, сматра примјерице *Hans Küng*, није могуће градити мирнију и извјеснију будућност нашега свијета: Ко жели разумјети данашњи свијет он мора, бар елементарно, познавати и разумијевати ислам. Ниво знања који данас имају многи наши савременици о исламу искривљено је и није много одмакло од средњевјековног нивоа.

Слика, и њоме увјетована комуникација, коју Запад данас има о исламу, више одговара заслијељенима, онима који су лишени мудрости и неразборитима, него онима који су разборити и умом обдарени (*Куран*), јер је заснована на рессентименту и логици страсти, лишеној разума, што се јасно види не само у жестоком дискурсу који се шири с једне и с друге стране него и политичким праксама и милитантним акцијама које се, на очиглед цијелог свијета, готово свакодневно озбиљују са невиђеном бруталношћу и мржњом, цинизмом и дрскошћу.

Стога је нужно промијенити перцепције: Запада према исламу и муслиманима, али и муслимана према Западу. Када је ријеч о односу муслимана према Европи егзистенцијално, епистемолошки и етички је продуктивно имати на уму да је Европа полиедрична реалност, несводива само на једно своје лице, ма колико оно доминирало њеном повијесном и савременом перспективом.

Оној Европи - за коју се не би могло рећи да је довољно мудра, луцидна и умна, ксенофобичној и однедавно поново исламофобичној, у основи невјеродостојној и самоизневјеритељској, која у другоме, у његовој културној, етничкој, вјерској и политичкој различитости види опасност за себе и своје свјетове културе - супротставља се она друга, много вјернија себи, Европа: отвореног духа, универзалних вриједности и дијалога, Европа уважавања Другог у систему његових референци, која својим духовним, интелектуалним, моралним, религијским и културним потенцијалима може допринијети грађењу заједничких основа за извјеснију будућност нашега свијета. Ова Европа зна да она није изронила попут Афродите из океана, те да је настала обогаћујући се доприносима из многих различитих извора, укључујући и исламски свијет (*Lewis, 1993: 128.*) То је Европа која у себи истовремено спаја моћи вјерности аксијалним вриједностима древне Грчке, Рима и Истоку Божије објаве, те универзалним идејама мјеродавних традиција свјетских култура. У оваквој Европи Исток и Запад се не супротстављају и не поричу, него чине јединство истога и једно другоме су претпоставка.

У наслућеној перспективи за неспоразуме и непријатељства, фундаментализме и тероризме, за страхове и мржње, за исламофобију и ксенофобију, остало би много мање простора. Но, то је сан којег ће, по свему судећи, они склони сањању боље и извјесније будућности свијета и човјека још дуго сањати.

Уз поздрав, хоћу да вјерујем у боље сутра!

Проф. др Богољуб Шијаковић,
Православни богословски факултет
Универзитета у Београду

Секуларизам, рационализам, идентитет

Одустајући у овој прилици од учевног излагања, настојаћу да дам неке импулсе за размишљање и дјелимично анализу неколика важна појма, у њиховој међусобној повезаности, као што су секуларизам, модерни научни рационализам и идентитет. Стало ми је да у анализи ових појмова нарочито нагласим недовољно истакнуте моменте. Наиме, обично секуларизму приступамо с једне негативне стране, а ја бих истакао један аспект секуларизма позитиван за питање вјерских права; затим, рационализму обично приступамо са позитивне стране као неком општем добру модерне, декартовске епохе, иако је тај рационализам (успон научног знања) имао и своје изразе у свјетским ратовима у XX вијеку, на темељу технолошког развоја и војне индустрије, па онда не треба превиђати негативне аспекте рационализма; коначно, укратко ћу обратити пажњу на проблем кризе идентитета и проблемске аспекте овог данас нарочито важног појма. (У излагању се користим неким од радова које сам објавио у књизи *Огледање у контексту: О знању и вјери, предању и идентитету, цркви и држави*, Београд, 2011.)

1.

У појму секуларности треба да разликујемо два реална момента: секуларност државе и секуларност друштва. Секуларност државе значи да држава разликује свето и секуларно да би се задржала у простору секуларног а простор светог препустила Црквама и вјерским заједницама. Управо то је начин да држава доношењем добрих закона и владавином права покаже да поштује религију као израз људске слободе и традиционалне културе која је дио идентитета личности. Према томе, секуларност државе у начелу није супротстављена практиковању вјерске слободе, већ овај реални момент секуларности државе служи да се практиковање вјерске слободе правно и културално омогући. Нешто сасвим друго је секуларност друштва као његово стање, карактер, идеологија, итд.

Такође је потребно правити још једно важно разликовање: оно између *секуларности* грађанског друштва и *секуларизма* као идеологије. Секуларност грађанског друштва је један момент у историји социјалног развоја и у историји политичких идеја. И како год да је схватимо, секуларност грађанског друштва би морала да подразумева наведену секуларност државе која простор светог препушта Црквама и вјерским заједницама. Секуларизам пак као идеологија (а она је још увијек присутна нарочито у посткомунистичким друштвима и такођећи обавезно је повезана са атеизмом, а понекад и са нетрпељивим, чак и агресивним антитеизмом) оријентисан је ка деструкцији традиционалних идентитета, ка митологизацији науке и научне рационалности, и окренут је индивидуалистички схваћеним правима и индивидуалистички схваћеној људској јединци, индивидууму, а каткад води и у прави егзистенцијални солипсизам.

2.

Наука је такођећи освојила монопол на стварност: тврди се да постоји једна стварност, а њу описују и објашњавају науке. Одатле је произведено повјерење у свемоћ и апсолутни ауторитет науке. Рационалност је прогласила себе инстанцијом која легитимише све друго а истовремено одбија да докаже свој легитимитет. Ова етички неутрална рационалност није ништа друго до усавршена способност прилагођавања ради опстанка и доминације, наиме један инстинкт који је у самој основи биолошке сфере постојања. Отуд и проистиче данашња криза рационалности, о којој се у философији одавно говори, и то нас упућује управо на нове модалитете сусрета вјере и знања.

Данас већ није необично заступати становиште да се исказима религиозног искуства мора признати евидентан *епистемички статус*. Исказе религиозног искуства више не можемо називати „ирационалнима“ подразумевајући да је људско знање „рационално“. Мора се поседовати и развијати „музикалност“ за вјеру, за религијско, да би нам се открио епистемички (сазнајни) потенцијал религиозних исказа, како данас сматра Јирген Хабермас (в. Ј. Хабермас, Ј. Рацингер, *Дијалектика секуларизације: О уму и религији*, прев. Д. Стојановић, Досије, Београд, 2006). Рационалност и научно знање показали су своја ограничења. Нити наука исцрпљује границе људског знања, нити су границе науке исто што и границе наше егзистенције. Будући да је религија искорак преко граница људског знања, тј. могућност проширивања граница људског знања, и исто тако могућност остварења људске егзистенције - треба нам слух за мелодију теологије.

Однос вјере и знања постаје актуелан не само због овог теоријског аспекта него и због све важнијег практичког аспекта: проблематизована је наиме основа

савременог секуларизованог друштва. Кад се данас говори о вриједностима на којима се заснива демократска секуларизована држава све чешће се наводи познати правник Бекенферде: „*Der freiheitliche, säkularisierte Staat lebt von Voraussetzungen, die er selbst nicht garantieren kann.*“ - „Слободна, секуларизована држава живи од претпоставки које она сама не може да гарантује.“ (в. Ernst-Wolfgang Böckenförde, „*Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation*“, in: *Säkularisation und Utopie, Ebracher Studien, Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag, Stuttgart 1967, 75-94 = E.-W. Böckenförde, Staat, Gesellschaft, Freiheit: Studien zur Staatstheorie und zum Verfassungsrecht, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976, 42-64, 60*). То значи да темељне вриједности заједнице не ствара држава него да се оне налазе у моралној и религиозној сфери, па су вјерске и етичке традиције друштвено обавезујуће. Ако не би постојао вриједносни систем као нормативна претпоставка државе, коју она сама не може да произведе, онда би се и демократија претворила у процедуру или технологију владања, што се и догађа тамо гдје се потисну идеали живота у заједници. Дакле, из тих разлога нам данас предстоји *рехабилитовање религиозности*, и у области *критике научне рационалности* и у питањима *вриједносне саморегулације друштва*.

У том смислу је данас изузетно важно да дође до стваралачког сусрета науке и религије, до битне повезаности и прожимања науке и религије. Понекад нам се с правом чини да је наш свијет живота, наш *Lebenswelt*, лишен смисла и да јури у суноврат. Религија нам је неопходна да бисмо свијету повратили изгубљени смисао постојања, да бисмо уопште помишљали како је човјекова улога у томе да спасе и оплемени свијет у ком живимо. Религија нам је потребна да бисмо сачували и изградили нашу способност за добро, а то је исходишна тачка нама прирођеног разликовања добра и зла, разликовања које је основа моралне свијести, благодарећи којој свака етичка теорија тек задобија смисао. Без вјере тешко да можемо одбранили нашу способност да добро поставимо као сврху слободе, да слободу и вољу остварујемо бирајући добро, а управо то је аутентични начин људског постојања и управо то је пут спасења, пут на којем је и наука дужна да даје своје незамјенљиве доприносе.

3.

Данашње време се често карактерише као доба „кризе идентитета“. Криза идентитета је један од резултата секуларизма и научне рационалности, и индивидуалистички схваћеног начина људског постојања. Криза идентитета је постала лозинка нашег доба. Савремене друштвене промјене представљају заправо трансформацију разних идентитета – индивидуалног, колективног, националног, вјерског, политичког. Ова трансформација идентитета данас се неријетко изводи као *конструкција* идентитета и као *инсценирација* идентитета.

С тим у вези је и медијски навалентна и у стварности често прихваћена *театрализација* нашег социјалног па чак и интимног понашања.

Шта је идентитет? Проблем идентитета разматрају многе науке: математика, логика, психологија, социологија, философија, теологија, антропологија, историја, лингвистика, политикологија, културологија, па све до криминалистике. Свака од ових наука понаособ развија разне приступе и теорије, као и типове идентитета. Каталог би се могао кретати од одавно јасног логичког и математичког проблема идентитета па све до комплексног и још увијек недовољно јасног проблема личног идентитета. У духовним наукама постоји прави диверзитет у типовима идентитета. Национални идентитет, који је с једне стране утемељен у заједничком језику, историји, култури, а с друге стране представља интегритет једног народа као систем његовог општег самоодржања. Културни идентитет подразумева традицију као предање, *paradosis*, памћење, социјалну интеграцију, образовне установе. Институционални идентитет нам даје држава и(ли) на одређени начин Црква. Политички идентитет укључује и политичке стратегије, у које спада борба за политички идентитет тј. борба за признање, коју су и данас многи принуђени да воде. У вези с проблемом идентитета је и феномен ослобађања од историје, пражњења историје и увођење релативистички схваћеног перспективизма у гледању на историју, чак и тамо гдје су чињенице потпуно очигледне.

Иза свих социјалних идентитета, као њихов трансцендентални услов, стоји лични идентитет, индивидуални идентитет, који и сам наравно укључује у себе социјални момент. Лични идентитет, као идентитет субјекта, чине тијело, душа, ум, памћење, самосвијест, карактер као скуп личних црта, улога и вриједности. Лични идентитет карактеришу самоопажање и самосвијест, самоконституисање и самопотврђивање, савјест и самопоштовање – као когнитивни, психолошки и морални аспекти личности. Лични идентитет је истовремено константна и динамичка категорија: лични идентитет је дат као способност, капацитет, *динамис*, и истовремено се изграђује кроз социјализацију, индивидуацију, идентификацију, и то поступно, задржавајући постојаност у времену, на чему се темељи осјећање личног континуитета. Лични идентитет постоји у динамици између индивидуалне датости и социјалног конституисања, чак социјалне конструкције која претендује да релативизује стабилни природни идентитет. Лични идентитет постоји у дијалектици сличности и разлике: идентитет је оно што нас чини појединачном индивидуалношћу и истовремено сличним другима (идентитет и диференција уједно карактеришу личност). Одавде бисмо могли извести једну нову тему, а то је проблем апсолутизације другости: ако је другост

апсолутизована, а то је тенденција нашег времена, онда долазимо у проблем прекида и немогућности комуникације са другима.

4.

Излагање о идентитету може се довести у везу и са проблемом дијалога, који је и нама овдје присутан и који се на сличним конференцијама увијек изнова искуствује. Дијалог има смисла ако учесници у дијалогу наступају са својим јасним, експлицитним идентитетом. Сви знамо, па чак и из искуства са великог броја конференција у којима учествујемо, да постоји опасност да се дијалог претвори у једну симулацију размјене идеја и да нарочито они дијалози које, за разлику од овог нашег, организују структуре моћи често представљају заправо форму за дистрибуцију моћи у којој се утврђује ко има какву позицију у структурама моћи. Говор о идентитету треба да нам скрене пажњу на то да је дијалог структура језика и ума, да је дијалог структура личности, и да смо ми као људска бића дијалогичка бића и да је у томе наш идентитет, и да отуд она диференција у нама самима не противречи нашем идентитету.

Због свега тога додатно, теологија и хуманистичка наука требало би да се посвете феноменолошкој анализи егзистенцијалних стања и ситуација у којима се догађају проблеми и феномени о којима говоримо, па и феномени религије, и да покушају да те феномене универзализују. Уосталом, слобода – а њена срж је вјерска слобода – јесте слобода једино ако је универзална и важи за све. У томе је непролазна вриједност и трајна актуелност *Миланског едикта*.

ДИСКУСИЈА

Апостолски Нунцио Орландо Антонини

Хвала вам. Желим само да вам прочитам неке делове поруке Папе Бенедикта XVI, због речи које сте поменули на претходној конференцији у Нишу 2011. године, а тичу се верске слободе. То је као синтеза или наше виђење верске слободе, верске слободе у смислу слободе вероисповести, слободе савести, слободе веровања. Само неке делове. Ово је суштина: право на слободу вероисповести је укоренењено у само достојанство човека чија трансцендентна природа не сме бити игнорисана или превиђена. Бог је створио човека и жену у толико сличном обличју. Из тог разлога, свака особа је обдарена светим правом на пун живот, и у духовном смислу. Без сазнања о свом духовном пореклу, без отворености према трансценденталном, човека препуштамо самом себи да пронађе одговоре на питања из највећих дубина срца, који се тичу смисла живота, суоченог са одговарајућим трајањем Едикта вредности и принципа, и суоченог да чак искуси аутентичну слободу и да буде део друштва. Трансцендентално достојанство особе је од есенцијалне важности за јудео-хришћанску мудрост. Опет, захваљујући употреби разума може бити призната од стране свих. Достојанство је схваћено као свети пролаз од трансценденталног ка материјалном и да би се трагало за истином мора се признати као универзално добро у необавезном ради изградње друштва усмереног ка људском остварењу. Поштовање за есенцијалне елементе људског достојанства, као што су право на живот и право на слободу вероисповести, је услов за сутрашњи легитимитет сваког војника, моралну и правну норму.

Друга ствар, могло би се рећи да међу фундаменталним правима и слободама које су укоренењене у људско достојанство, слобода вероисповести ужива специјалан статус. Где је слобода вероисповести призната, људско достојанство је поштовано и његови корени у етосу и институцијама људи, јачају. У другу руку, када год је слобода вероисповести одбијена и покушава да спречи људе да исповедају своју религију или веру и живе према истој, људско достојанство је повређено, а резултат је супротан правди и миру који су утемељени у праву поретка војника да би успоставио светлост врховне истине и доброте.

Слобода вероисповести је, у суштини, такође постигнуће складне политичке и правне културе. То је суштинско добро. Свака особа мора бити у могућности да слободно вежба право да се изјашњава и да показује индивидуалност у својој верској заједници или вери у јавности и приватно, у подучавању,

у практичним публикацијама, приликом богослужења и индивидуалних светковина. Не би требало да постоје препреке, то ми делује веома важно. Не би требало да постоје препреке уколико он или она евентуално желе да припадају другој религији или да се уопште не изјашњавају. У том контексту међународно право је модел и суштинска тачка и референца за државе. Колико толико не дозвољава делегирање за слободе вероисповести, наравно докле год се придржавају јавног реда. Међународни поредак тако препознаје права ка верској природи и има исти статус као и право на живот и на личну слободу, као доказ чињенице да они припадају суштинском језгру људских права. Управо ка оним универзалним и природним правима које људско право никада не може да порекне. Слобода вероисповести не тиче се искључиво наследних верника већ и целе породице Земљана и људи са срцем. То је суштински елемент уставне државе. Не може бити порекнут без истовременог задирања у сва фундаментална права или слободе с тим да је то њихова синтеза и завршни камен. То је лакмус тест за поштовање свих људских права.

И дозволите ми финално цитирање. Слободе вероисповести су порекло моралних слобода. Отвореност према истини и савршеној доброти, отвореност према Богу је укореењена у људској природи. Оно признаје пуно достојанство сваке особе и индивидуе и гарантује потпуно заједничко поштовање међу особама. Слободе вероисповести би онда требало да буду схваћене не само као имуност на принуду већ, много фундаменталније, као способност да се бира у складу са истином. Слобода и поштовање су нераздвојни. Одиста, при вежбању прави индивидуалци и друштвене групе су везане моралним правом да узму у обзир права других. Они су на дужности *op-statues* и то за заједничко добро за све. Слобода, која је стил за равнодушне према Богу, постаје самоподешавање и не гарантује пуно поштовање за друге. Воља коју верници, радикално неспособни, да траже истину и доброту немају објективне разлоге или мотиве да поступају безбедно њима су наметнути пролазни и измешани интереси. Нема идентитета ка одређеним стварима и доноси потпуно слободне и свесне одлуке. Као резултат тога, они захтевају поштовање за туђе жеље које су их одвојиле од њиховог најдубљег бића. Илузија да морални релативизам обезбеђује кључ за мирну коегзистенцију, је у ствари порекло подела и порицања достојанства људског бића које ће онда можда у следећем веку требати други *Милански едикт* (ово су моје речи, не Папине).

На крају, можемо видети потребу за препознавањем две пале димензије са јединством човека: религијска димензија и социјална димензија. У том погледу, незнатно је да би верници требало да држе под притиском део себе, своје вере,

у намери да буду активни грађани. Никада не би требало да буде неопходно порицање Бога ради уживања неких права. Дакле, визија, драги пријатељи, је синтеза историјског искуства, барем Католичке Цркве кроз векове. Можда на вековној сцени, Католичка Црква није у потпуности разумела шта имамо у својој ДНК, а Свети дух кроз тренутке историје помаже нам да боље разумемо и да дубље зађемо у разумевање Божје речи. Сада, све ове визије имају своју логику у прецизној концепцији друштва и државе зато што причамо о држави, али о држави која може бити секуларна или држава исповести. И ако желите секуларну државу, она подразумева само последњих 200 година, сва историја па и данашње владе и државе, биле су државе исповести и то је био разлог зашто је исповест религија имала толико пуно времена да боље схвати ситуацију. Сада, ово виђење је оквир секуларне државе, а не државе исповести, и треба да будемо свесни тога. Визија Католичке Цркве, а мислим и Православне Цркве, односно, хришћанство у генералном, је тај оквир, зато што мислимо о друштву које није теократско. Зато што ако постоји држава исповести, како можете закључити да не треба да постоје препреке уколико он или она, евентуално, жели да припада другој вери или да се не исповеда иједној? У држави исповести ово је веома тешко. Али, мислимо да је то зато што је то наша ДНК, које и те како треба да будемо свесни. Ми се уздамо у хришћанство у нашој ДНК, баш по Матеју 21.21 које дефинише разлику између Цезара и Бога. У нашој ДНК имамо разлику између политике и религије. Историја нам помаже да боље разумемо где смо. Али, у дугој историји, културне традиције немају ту врсту визије као визије, теократске визије друштва с којим можемо да се носимо. Овде смо сви представници верских заједница, тако да добро знамо да хришћанство, као идентитет ДНК, подразумева однос државе и Цркве. Наши исламски и јеврејски пријатељи, мислим да имају, ако не грешим, далеко теократскији приступ од реалног. Стога, са тим морамо да се носимо. Треба да видимо где можемо да се нађемо, јер у супротном, мислим, да ће бити веома тешко, и много потешкоћа за међусобно разумевање. Хвала вам пуно.

Џон Кинахан

Наши сарадници су нам на различите начине помагали да разумемо, и можда да поново разумемо, верске слободе као нешто што је допринос заједничком добру. Често мислимо о проблемима у вези са верским слободама и заиста морамо да одредимо конкретна кршења, проблеме, али никада не смемо да изгубимо из вида циљ. Слобода религијског веровања је начин који омогућава индивидуалцима и верским заједницама да допринесу заједничком добру и да допринесу у многим начинима за које смо чули, у смислу мира, теолошких питања, у смислу многих других друштвених питања. И мислим да заправо,

фокусирање на слободу религијског веровања као позитивног доприноса, је пут којим Цркве и верске заједнице могу да допринесу заједничкој добробити и могу да омогуће другима да тако чине. Тако да у веома конкретном смислу може бити веома плодан начин приступања овој теми. И захваљујем нашим сарадницима што су нам помогли да посматрамо ово у веома конкретном смислу, у различитом контексту друштва и државе.

Пречасни мр Патрик Роџер Шнабел

Желео бих да се вратим уназад, на тренутак, јер не мислим да верске слободе треба да буду увек у вези са, као што често бивају, доприносом Црквених и верских заједница у неком друштву и држави. Посебно у нашој хришћанској традицији, где смо веома жељни да допринесемо, већ верским слободама, а то је нешто што је Немачки уставни суд одувек тврдио, да је заснована без политичког циља, а управо то укључује очекивања доприноса неког друштва заједничком добру. То би могле бити религије а ту су и религије које не инспиришу стварање икаквих доприноса, они граде храмове, врше богослужења и то је то. А слобода вероисповести мора бити заснована, такође, на њима. Дозволите ми да кажем да привилегије других религија које доприносе, морају бити утемељене на принципима паритета, али религије не могу очекивати и не би смеле да буду обавезно заједно, у смислу да постајете привилеговани ако доприносите. Религија је вредна сама по себи и ако неко одлучи само да приватно богослужи без стварања икаквих друштвених доприноса на темељима религије, то мора исто бити поштовано. То је само моја тачка виђења, али сам желео да то нагласим.

Џон Кинахан

Желео бих само укратко, да кажем, да се у потпуности слажем са Патриком. Никада не смемо то да инструментализујемо.

СТРУЧАН ДОПРИНОС РАДУ КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Мр Елизабета Китановић,
извршни секретар Комисије за Цркву и друштво Конференције
Европских Цркава

Верска слобода и Европска унија

У склопу система људских права, не постоји хијерархија права. Људска права су универзална. Право појединца једнако је важно као и права осталих. Једино уколико верујемо у концепт свеопштости, можемо веродостојно бранити наше интересе по питању било ког права, било на приватном или јавном пољу. Конференција Европских Цркава је будно пратила кршења слободе вере или уверења, услед мноштва недавних догађаја. Конференција Европских Цркава жели да подвуче важност поштовања свих људских права и њихове свеопште важности, верских слобода за све људе, народе, и Владе широм света. Хришћани истински верују у оно што је речено у *Књизи Постања* 1,27: „Створи Бог човека по обличју Свом, по обличју Божјем Он га створи; мушко и женско - Он створи њих.“ Слична начела проналазимо и у *Универзалној декларацији о људским правима*: „Сва људска бића су рођена једнака по достојанству и правима. Она су дарована разумом и савешћу, и треба да се односе једни према другима у духу братољубља.“¹ Слобода вере или уверења је загарантована са више међународних докумената о људским правима.

Цркве су проповедале и спроводиле начело правичности током свог историјског развоја. Чланицама КЕЦ-а је увек било јасно да су верске слободе основно право сваког живог бића на земљи, препознајући у исто време унутрашњи суд - *forum internum* и спољашњи суд - *forum externum* у склопу начела верске слободе. То значи да, без обзира на то да ли говоримо о појединцу или заједници, ово право је примењено и даровано *Међународним законом о људским правима*. У оквирима законодавне терминологије, када говоримо о систему Европске уније о људским правима, наилазимо на Повељу Европске уније о основним правима, која се законски спроводи од 2009. године, када је прихваћена *Лисабонским споразумом*.

Лисабонски споразум подвлачи да Европска унија инспирацију црпи из „културне, верске и хумане европске баштине“.² Споразум о функционисању Европске уније³ у свом члану 10. утврђује у обликовању и примени своје политике, да ће се Европска унија борити против дискриминације засноване

1 Члан 1. *Универзалне декларације о правима човека*.

2 Герхард Робертс, *Правила у вези са религијом закона ЕУ*, приредила Кристина Шмит-Кониг, Универзитет у Триру 2001. (ажурирана верзија 2010).

3 TFEU - Treaty on the Functioning of the European Union.

на вери или уверењима. У члану 13. поштовање према верским обичајима и културним традицијама је наглашено. Коначно, члан 17. позива Цркве, верске заједнице, филозофска учења и неконфесионалне организације на „отворен, транспарентан и редован дијалог“ са европским институцијама. У Повељи о људским правима Европске уније можемо наићи на заштиту верских начела у поглављима II (слободе) и III (једнакост). На крају, члан 10. истиче: „Свако има право на слободу мисли, савести и вере. Ово право укључује и слободну промену вероисповедања или уверења, као и слободу – било појединачно или у заједници са осталима, јавно или приватно – да објављује веру или уверење, на молитвеним богослужењима, кроз учења, обичаје и придржавање истих.“⁴

Мада су законски оквири врло јасни, још увек (за)остаје овај део око примене права. Људска права, уопштено говорећи – представљају поље на коме Цркве имају потребу за сталним деловањем: било да бране своје интересе или да заступају права осталих. Тренутно, Европска унија ради на оживљавању Повеље о основним правима. Прошле јесени је Комисија изашла са захтевом⁵ за примену исте, и Савет Европске уније⁶ је недавно донео закључке по питању улоге Савета Европске уније у обезбеђивању успешне примене Повеље о основним правима Европске уније.⁷ То значи да су *основна права у потпуности укључена у изради законских одредби и кроз законодавне процедуре*, као и употреба већ постојећих одредби по истом питању.

У исто време, остаје отворен процес приступања Европској унији са додатних 49 потписа Европској конвенцији о људским правима. Посвећеност Европске уније људским правима и демократији у свету, такође је истакнута у Годишњем извештају о људским правима, који је представила бароница Кетрин Ештон – Висока представница и шеф Европске службе за спољне послове, а за период од 18 месеци, од јула 2008. до децембра 2009. године.⁸ У свом извештају, Европска унија се противи смртној казни, ма под којим околностима, нарочито каменовању као законитом кажњавању, силовању као саставном делу рата, истовремено ургирајући у Уједињеним нацијама да се широм света прихвати *мораторијум* о престанку полног сакаћења жена... Европска унија има дијалог на тему људских права са значајним бројем земаља, као део политичког пакета „комшијских односа“ Европске уније. Ти дијалози сами по

4 Герхард Роберс, *Правила у вези са религијом закона Европске уније*, приредила Кристина Шмит-Кониг, Универзитет у Триру 2001. (ажурирана верзија 2010).

5 Комуникација Комисије: *Стратегија за успешну примену Повеље о основним правима од стране Европске уније*, Брисел 19. октобар 2010.

6 Треба правити разлику између наведеног Европског Савета и Савета Европе.

7 Савет Европске уније, Брисел 11. фебруар 2011. (6387/11).

8 http://www.eeas.europa.eu/_human_rights/docs/2010_hr_report_en.pdf

себи нису довољни, у смислу да ће они променити ситуацију моментално, те је стога потребно применити дугорочни план у контексту заступања истог.

Како Европска унија делује у смислу људских права?

- А) Европски Парламент се бави људским правима кроз под-одбор о људским правима Комитета за спољне послове;
- Б) Радна група за заштиту људских права помаже Савету Европске уније у доношењу и координисању политике о људским правима. Радна група се састаје месечно. Одлуке Савета се једногласно доносе од стране 27 чланица.
- В) Европска комисија има своје учешће у спровођењу политике о људским правима, укључујући и подршку Европском инструменту за демократију и људска права;
- Г) Агенција Европске уније за основна права обезбеђује европским институцијама развој људских права на страни 27 држава - чланица Европске уније.

Скорашња кршења слободе вере или уверења – акције ЕУ

Смрт Копта хришћана у Александрији изазвана самоубилачким бомбашким нападом (1. јануар 2011), упад и прекид Божићне Литургије на северном делу Кипра⁹ (25. децембар 2011), убиство два Ирачка хришћана у Мосулу (22. новембар 2010), серија напада на хришћане у којима су страдали невини цивили у Багдаду (10. новембар 2010), напад на Катедралу Антиохијске Патријаршије у Багдаду, у коме је 50 верника изгубило своје животе (31. октобар 2010), егзекуција Министра¹⁰ у Пакистану због верских питања смртном казном због *бласфемije*¹¹ (4. јануар 2011) – су заправо скорија кршења слободе вероисповести или уверења која су се догодила широм света, трагични догађаји на које су европске институције реаговале у више наврата. Шеф Европске дипломатске службе и висока представница, бароница Кетрин Ештон, и чланови Европског Парламента обратили су се поводом кршења слободе вере или уверења. Европски Парламент је донео резолуцију поводом ситуације у којој се налазе хришћани у контексту верских слобода,¹² где је Европски Парламент *захтевао од Влада и званичника власти у свим земљама на које се то односи, да наставе своје напоре ка постизању заштите угрожених верских заједница, укључујући и хришћанске мањине, у*

9 Село Ризокарпасо и Агиа Триада.

10 Салман Тазир, Управитељ пакистанске области Пандаб (разлог: противљење спорном Закону о бласфемiji).

11 Случај Ајше Биби.

12 Резолуција је усвојена 17. јануара 2011. www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2011-0058&format=XML&language=EN

*борби против насилних напада, као и да се учини све што је у њиховој моћи да угњетаваачи и починиоци тих дела буду изведени пред лице правде.*¹³

У вези са реченим, Савет министара 47 држава-чланица Савета Европе једногласно су усвојили *Декларацију о верским слободама*¹⁴ и Препоруку – *Насиље над хришћанима на Блиском истоку* (1957-2011), где је Скупштина предложила Савету министара да се прате државна и социјална ограничења у смислу верских слобода, доносећи мере против држава за које се зна да не поштују начело заштите верских деноминација.

У свом саопштењу од 21. фебруара 2011. Савет Европске уније под насловом „Нетолеранција, дискриминација и насиље на основама вере или уверења“, истакао је како *Савет изражава своју дубоку забринутост поводом растућег броја дела верске нетолеранције и дискриминације, која се испољава у недавном насиљу и терористичким актима у различитим земљама против хришћана и њихових богослужбених места, Муслиманских ходочасника и осталих верских заједница, које исти строго осуђује. Нажалост, ни један део света није поштеђен од пошаста верске нетолеранције.*¹⁵

Европска унија остаје посвећена подршци на сваком пољу међукултурног и међуверског дијалога, као и свом залагању на промоцији верске толеранције и заштити људских права.

Акциони план Европске уније за промовисање и заштиту слобода вере или уверења је још увек на свом развојном путу. Комисија за Цркве и друштво Конференције Европских Цркава би сматрала добродошлом већу транспарентност у вези са процесом доношења овог документа, те да допринесе његовом развоју настављајући да мотри читав процес.

Цркве би требало да наглашено и пажљивије прате примену одредаба о људским правима приликом економских и трговинских споразума. Питање је да ли у трговинским и економским споразумима ми најпре истичемо питање о нашим вредностима, па затим разматрамо трговину, или пак најпре дискутујемо о трговини, а онда питамо за европске вредности као делу економских и трговинских споразума и њихове примене?! Не постоји једноставан одговор на ова питања, али Цркве имају улогу да дају свој допринос решењима из њихове социјално-етничке перспективе, у циљу јачања концепта правичности, мира и целовитости творевине.

¹³ Исто.

¹⁴ Декларација је усвојена од стране Савета Европе 21. јануара 2011. године
www.coe.int/NewsSearch/Default.asp?p=nwz&id=13750&lmLanguage=1

¹⁵ www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/genaff/119404.pdf

Врло често се у јавним расправама усредсређујемо на људска права предвиђена у Служби за спољашње деловање, али имамо још пуно посла да урадимо у смислу слобода вере или уверења са стране Европске уније, као и да то посведочимо нашим сопственим вредностима, избегавајући двојне стандарде. Ми очекујемо од осталих и тражимо да испуне услове које ни ми у Европи понекад нисмо у стању да испунимо.

Унутрашња политика Европске уније о људским правима

Говорећи о политици Европске уније о слободи вере или уверења, важно је навести њену унутрашњу димензију. Агенција за основна права Европске уније има дужност да ради на заштити основних права на страни Европске уније и да помогне спровођење *Повеље о основним правима*. Ова европска агенција је на свом путу да се обрати на дебати планираној за следећи састанак посвећен Платформи Европске уније о основним правима за 2012. – равнотежа између основних права са нагласком на верске слободе и антидискриминацију. Кршење слобода вере или уверења у Европској унији поприма друкчије облике него у суседним државама. Најчешће активисти за људска права очекују више толеранције, борбе против говора мржње, недискриминације на верским основама, допуштање сапостојања верских обележја у јавном животу, или редефинисању односа на релацији Црква-држава, или слободу вероисповести или уверења у вези са правом на образовање, право на удруживање, право на имовину, родитељска права и савесне приговоре, приступ молитвеном, богослужбеним местима... Уколико држава-чланица Европске уније крши људска права заснована на европским вредностима, Савет може да одлучи да укине одређене привилегије те државе-чланице, укључујући и право гласања унутар Савета.¹⁶

Извештај Комисије за 2010. годину о примени Повеље Европске уније о основним правима.¹⁷

Први корак који Европска унија мора да учини у вези са *Повељом о основним правима* је да објасни житељима Европске уније како и у којим случајевима *Повеља* може бити употребљена. Повеља штити појединце и правна лица од деловања институција и тела у Европској унији која нису у сагласности са основним правима.¹⁸

Цркве које су у чланству КЕЦ-а имају друкчије потребе по питању људских права и верских слобода. Неке Цркве у послекомунистичким режимима

16 Људска права и демократија у свету/Извештај о деловањима ЕУ.

17 http://ec.europa.eu/justice/policies/rights/docs/com_2011_160_en.pdf

18 <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1&lang=EN>

се и даље муче у односима са државом; остале су приморане да се баве питањима права на својину и законима о реституцији, као нпр. Српска Православна Црква; неке друге се залажу за пуну примену верских слобода и основних права у затворима широм Европе, попут Међународне асоцијације затворских капелана (свештенослужитеља); неке се, на пример, залажу за случај изградње минарета у Швајцарској; неке покушавају да добију приступ богослужбеним местима, попут кипарске Цркве; остале Цркве прилажу захтеве за остваривање права законског признавања (правног лица) као што је то случај у Турској; неке Цркве се залажу за верске слободе на Куби, као што то чини чешка Црква; остале Цркве бране људска права и залажу се за верске слободе и демократију, као нпр. у Белорусији.

Постоји свега неколико случајева којима се Цркве-чланице КЕЦ-а баве на тему људских права и слободе вере или уверења.

Неке Цркве чак имају проблеме са концептом универзалности људских права; како год, оне ипак препознају Међународно право и Међународни закон о људским правима као највиша средства и механизме установљене од стране међународних организација попут Уједињених нација, Савета Европе, Организације за европску безбедност и сарадњу у Европи, Европске уније.

Шта Цркве-чланице КЕЦ-а могу да ураде по питању сопственог залагања наспрам Европске уније?

Износим пар предлога:

- » Оне могу да подстакну свест на локалном, националном, регионалном, европском и глобалном нивоу о гоњењима верских мањина;
- » Оне могу да заступају спровођење одредаба о људским правима у економским и трговинским споразумима Европске уније и страних држава (које нису чланице Европске уније) кроз њихове односне Владе;
- » Оне могу да се залажу за јачу спољну политику њихових односних земаља уграђујући у њих снажну заступничку политику верских слобода као део својих спољних политика, као што то неке земље већ чине – Велика Британија, на пример;
- » Оне могу да организују усавршавања по питању универзалности људских права и слободе вере или уверења;
- » Оне могу да успоставе живу преписку са људима који су осуђени на основу своје вероисповести или уверења;
- » Оне могу да јачају сарадњу између Цркава и грађанског друштва на пољу људских права;

- » Оне могу да играју активну улогу у склопу екуменских организација јачајући међусобно зајединичко разумевање проблема кршења верских слобода;
- » Свака Црква би требало да успостави свој начин, сходно свом утицају на заступање људских права и слобода вере или уверења;
- » Праћење дијалога Европске уније о људским правима и примена упутстава о људским правима у одређеним земљама, могла би да буде једна могућност више;
- » Примена резолуција о верским слободама Европског Парламента и Савета Европе могла би такође бити праћена.

Слобода вере или уверења представља право на коме је потребно непрестано радити.

Комисија за Цркву и друштво Конференције Европских Цркава ће наставити да прати и да се залаже за људска права и слободу вере или уверења у свим међународним организацијама (УН, ЕУ, СЕ, ОЕБС) у којима је акредитована и у којима ужива саветодавни статус.

Примена људских права није само политички коректан циљ који би требало да нам донесе политичке користи. Људска права су важна ради заштите људског достојанства свих људи ма којој нацији, култури или религији они припадали. Промоција и заштита људских права јесте наш свакодневни задатак и као грађана и као верника.

Поредок Римског Царства у време доношења Миланског едикта¹

Трагање за границама у простору

Скоро истовременим разарањем два највећа такмаца, трговачке цивилизације Картагине и последњег упоришта хеленског света, Коринта, 146. г. п. Христа, учвршћује се на ободима Средоземног мора вишевековна Римска Империја. Када средином II века наше ере римске легије буду избиле на Рајну и Дунав и изградиле прве *castrum stativa* у Британији, државни колос старог века стићи ће до својих крајњих просторних граница.

Ако се сложимо са тврдњом да „поредок најпре значи просторни однос лица или ствари једних према другима“,² укратко ваља рећи нешто и о империјама-територијалним колосима, које су претходиле Риму. Примера ради, овде ћемо изложити основна сазнања о три такве творевине, премда их је било више у далекој историји која претходи подробно изученом миленијуму пре Христа. Иначе, истраживање узрока прикривања и кривотворења постојања народа и држава-империја у многомиленијумској историји човечанства није у средишту ове расправе. Царства која су временски непосредно претходила Риму су Асирија, Персија или Иран и Империја Александра Великог.

За разлику од Хелена, све четири империје старог века тежиле су сразмери у великом: нпр, Асирци су протегли своју власт, од тада за њих познатих десетак милиона квадратних километара Земље, на близу милион квадратних километара. Када неимари будућег Персијског Царства, Међани, буду заузели асирску престоницу Ниниву 607. г.п.н.е, кроз један век, под скиптром цара Дарија, Персијско Царство ће „покрити“ скоро трећину тада познатог света са својих пет и по милиона квадратних километара.³ Мноштво народа, племена и раса је улазило у састав Персијске Империје; некадашња царства и велике државе, Асирија, Вавилонија, Лидија и Мисир сведене су на обичне покрајине – сатрапије.

1 Овај текст је незнатно преуређен део из моје књиге *Поредок света*, Завод за уџбенике, Београд, 1999; Текст је резултат рада на пројекту *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту*. Евиденциони број 179076 финансиран од стране министарства просвете и науке Републике Србије.

2 Љубомир Тадић, *Наука о политици*, оп. цит. стр. 206.

3 *Империје*, Седма сила, Београд, 1940, стр. 5.

Оваква дивовска моћ у физичком простирању није добила одговарајући израз у трајању; крајем IV века, 330. г.п.н.е, Александар Велики је срушио Персијско Царство, али га никада до краја није потпуно заузео. Његова империја је била величином нешто мања, обухватала је четвртину географски познатог света.

Римско Царство као „универзална држава унитарног карактера“,⁴ је на врхунцу своје моћи захватало близу шест милиона квадратних километара, што је у другом веку наше ере представљало нешто мање од осмине „познатог света“.⁵ Унутрашњи друштвени поредак се одликовао великом централизацијом – град Рим је био неприкосновено средиште империје из којег се преко управних области-провинција делотворно надзирала укупна територија царства. Осим моћне Преторијанске гарде у самом граду Риму, највећи део војске је био распоређен по готово бескрајно дугим границама, наспрам других народа које су Римљани охоло називали варварима.

После пада републиканског Рима, за време принципата, и, посебно, домината, власт је у целини била у рукама цара – Цезара Августа. Премда је Сенат постојао за све време трајања Империје, тј. њеног западног дела (середина V века), његова улога је била формалне природе; врховни магистрат Рома Аетерне је истовремено и *pontifex maximus* – првосвештеник државног култа: он у својој личности отеловљује јединство небеског (Божанског) и земаљског (политичког) поретка. Пагански Рим подједнако слави и велича многе богове, укључујући ту и оне „од крви и меса“ – као што је познато, бисте принцепса се излажу уз бисте богова...

Премда истакнути представници римске стое „иду даље“ у односу на Аристотелову тврдњу да „Грк Грку не може да буде роб“ и заговарају једнакост свих људи, стварни унутрашњи друштвени поредак у Римској Империји, као и њен однос према другим народима, говоре друкчије.

Рим је у стварности тежио универзалној, светској држави, својеврсном „светском поретку“; у том вишевековном подухвату легије је заустављала само нека друга сила, никако преовлађујућа филозофска уверења о једнакости свих људи, моралне норме, стари обичаји или правне обавезе. Покореним народима је „огњем и мачем“ наметан *Pax Romana*, империјални мир који је у интересу јачег. Право само слепо прати силу и оправдава њене поступке и однос снага; о тој чињеници ни истински велики римски правни мислиоци нису имали илузија. Чак и један песник проициљиво види шта одлучујуће утиче на односе између људи:

4 Georg Schwarzenberger, *Power Politics*, Stevens, London, 1964, Third Edition, p. 15.

5 *Империје*, стр. 6.

*Запамтите ви, о Римљани, да владате народима
утицајем – ово ће бити ваше умеће –
да крунишете мир правом
да поштедите понизне, и да укротите поносне.⁶*

Ваљда ће, веровао је искрено Вергилије, пораженим народима бити лакше кад се њихово ропство преточи у писане правне одредбе некаквог уговора о миру? Ипак, и Вергилију је јасно да „правни украс“ само следи вечити и непроменљиви однос јачих и слабијих у поретку моћи. Оно што никако нису дозвољавали кад је реч о њиховим односима са другим народима, Римљани су, следећи стоичко научавање о једнакости свих људи допуштали могућност да, мимо стварних односа људи и народа, постоји претходни, „природни поредак“ и тзв. природно право. Гај у том смислу прави познату разлику у односу на „грађанско право као јединствено право једне посебне државе“, на једној, и на, „право чији је **природни разлог** постављен за човечанство у целини и које је једнако за све људе, (назива се *ius gentium*), и право којим се служе сви народи“,⁷ на другој страни.

После неуспешних Диоклецијанових прогона хришћана („прогањање је увек знак слабости прогонитеља“,⁸ Галерије 311 г.н.е., *Едиктом о толеранцији*, зауставља даље нападе на ову веру; Империја је на овај начин невољно признала своју немоћ да искорени присталице хришћанства. У *Едикту* су изречени важни ставови о односу хришћанства (Цркве) и световне власти (римске државе) који имају значај за ову расправу. Да би према хришћанима била повраћена „добра осећања“ (*ad bonas mentes redirent*), Галеријан од њих тражи да поштују три захтева римске државе: „да се не одају никаквом чињењу противно **установљеном поретку**; да моле свог Бога за (нашу) добробит и, најзначајније, цар им замера што су у прошлости окупљали људе различитих врста, и тиме нарушавали **природну подељеност међу људима**.“⁹

Иако је хришћанство довело у питање цара као *pontifex maximus-a*, први захтев Галеријана да хришћанство призна неповредивост световног поретка показује да је самоодржање најважнији задатак сваког поретка. Политеистичкој римској држави није превише сметало то што су хришћани, после тровековне борбе, на небо испели и свог јединог Бога, уколико не угрожавају световну власт цара.

6 Виргил (70-19. g.b.C), *The Aeneid*, наведено према: Peace on Earth, оп. цит. стр. 74.

7 Gaius (110-180), *Rome, The Digest of Justinian*, наведено према: Peace on Earth, оп. цит. стр. 125.

8 Бертранд Расел, *Мудрост Запада*, оп. цит. стр. 113.

9 Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, Научна књига, Београд, 1984, стр. 140-141.

Други захтев, да се хришћани „моле свом Богу за добробит државе и њихову сопствену“,¹⁰ представља, заправо потврду Христових речи да треба дати „цару царско, а Богу божије“. Од времена *Едикта о толеранцији*, а не од *Миланског едикта* 313. године, којим је хришћанство постало *religio licita*, свеједно да ли је то намеравао, цар је признао да је врховни магистрат световног, државног поретка, али не више и првосвештеник државног култа. Додуше, све до краја IV века владари римске државе ће носити титулу *pontifex maximus-a*, али је пресудан заокрет у овом погледу већ направљен поменутих уступцима хришћанству. Два поретка, божији и земаљски, нису више симболично отеловљени у једној особи: сложен и противречан однос истовременог сукоба и сарадње, у различитим облицима испољавања, трајаће све до победе начела *cuius regio eius religio*.

У том погледу је занимљив начин на који је Евсевије (Еузебио) из Цезареје („хришћански Херодот“), у његовој чувеној *Црквеној историји*, довео у везу развој Цркве са развојем римске државе. Он, наиме, тврди да иза временске подударности појаве Христа на Земљи и установљавања Августовог принципати има и нешто више од пуке случајности. Сламањем „националних“ држава у Египту и Јудеји, Рим постаје империја која тежи остварењу светског поретка. Више од сто година пошто је разорио Картагину, космополитску цивилизацију, веома сличну данашњој америчкој која „солидно претпоставља рафинираном“,¹¹ судбоносном победом у бици код Акцијума, 31. г.п.н.е., Рим превазилази своје националне оквири и потврђује се као империја. Евсевије, коначно, тврди да постоји суштинска, а не само случајна, временска подударност у настанку „светског царства“ и „светске Цркве“. „Било је то дело божанске и тајанствене снаге, видети у исто време, како његова реч, у складу са оним што је он учио о владавини једног јединог Бога, који је над свима, ослобађа људски род у исто време варљивог дејства демона и **мноштва владавина над народима**. Од давнина је постојало у сваком народу хиљаду краљева и обласних господара... Али, када се појавио од Бога Христ, о чему су пророци од давнина објавили следеће: „Тих дана ће се подићи правда и велики мир, и жртве ће расковати мачеве своје на раонике, и копља своја на српове, неће дизати мача народ на народ, нити ће се више учити боју. Дела су уследила према пророчанствима. На пример, подељена владавина код Римљана је нестала када је Август установио монархију, у истом тренутку када се појавио наш Спасилац..., дошло је до уништења многобожачког греха и неслоге међу народима су виделе нестанак некадашњих недаћа.“¹²

10 Исто, стр. 141.

11 Фернан Бродел, *Медитеран*, Центар за геопоетику, Београд, 1995, стр. 80.

12 *Preparatio evangelica* 1, 4, 2-5, ed. J. Sirinelli et E. des Places, Paris, 1974, sources chretiennes 206, pp. 118-122, наведено према: Срђан Шаркић, оп. цит. стр. 25, 26.

Као што се из претходно реченог може закључити, однос Цркве и државе је противречан и сложен: повремено се интереси подударају и међусобно подржавају, уз непрекинуту, час јавну, а чешће прикривену, али жестоку, борбу за превласт... У једном се и Црква и империја у потпуности слажу: посебни народи, нације, су препрека стварању и очувању светске државе-империје; много богова и вера онемогућавају наметање само једног Бога свим људима и свим народима. Универсализму теже, подједнако, римска држава и римска Црква.

Папа Лав Први је неочекивано отворено казао оно што је и у имену – „католичка“ – наговешетено: *Roma per sedem Beati Petri caput orbis effecta*.¹³

Поредак који би истовремено одговарао и Цркви и држави сачињавали би један Бог, један цар, једна Црква. Једини велики ауторитет Цркве, који је одбацивао поменути Евсевијеву тезу, био је Аурелије Августин, тврдећи да установљење Августовог принципатa није значило и установљење мира за све народе, што је аргумент који се не може побити. Ипак, суштински значај временске подударности појаве Христа и успостављања римске државе као империје, Августин није спорио. Огроман број хришћанских мислилаца и црквених ауторитета није уопште доводио у питање наведену тезу „хришћанског Херодота“.¹⁴

Многобројни примери показују да су у борби за превласт, која никада није јењавала, Црква и држава свесно подржавале једна другу. У организационом погледу, управни поредак царства се готово у потпуности преклапао са црквеним областима – дијецезама; тежња ширењу им је заједничка, свеједно да ли је реч о придобијању нових душа или освајању нових простора. И у једном и у другом случају неопходна је крута организација и идеолошка једнообразност, укратко, ако се послужимо појмовима теорије поретка и теорије система, ради се о поретку гвоздене хијерархије чији делови послушно следе унапред постављене циљеве које поставља средиште моћи у систему.

Када поред прва два захтева хришћанима из *Едикта* цара Галерија, 311. г.н.е., овај „божански император пет пута, конзул, отац отаџбине, проконзул, врховни свештеник, непобедиви Август“, „...¹⁵ замера Христовим следбеницима „што су у прошлости окупљали људе различитих врста, и тиме нарушавали природну подељеност међу народима“,¹⁶ он открива и неке разлике у начину остварења светске државе, односно светске Цркве: за „стадо верујућих“,

13 James Bryce, *The Holy Roman Empire*, Schocken Books, New York, 1961, p. 154.

14 Реч је о Јовану Хризостому, Григорију Назијанском, Диодору из Антиохије, Теодориту, Пруденцију, Амброзију из Милана, Јерониму и другима...

15 *Едикт цара Галерија*; према: Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп.цит. стр. 140.

16 Исто, стр. 141.

сви људи су, без обзира на народну или националну припадност, пожељни као истоверци; с друге стране, световни, државни поредак, у намери да „оправдава“ власт људи над људима и једног народа над другим народима, дели их на више и ниже.

Није тешко из претходно реченог закључити да Цркви стоје на располагању делотворнија средства за ширење: једини важан чинилац моћи, који она нема у односу на државу, је монопол над физичком силом. Зато се заједничко наступање световне и духовне власти ка установљењу „светског поретка“ показује као идеално решење. Иако, нпр. у *едикту* замера хришћанима што не деле народе на више и ниже, Галерије, заправо, схвата суштинску везу и убојитост међусобне подршке Цркве и државе. То што је сваки од два такмаца покушавао да супарника подвласти и претвори у своје оруђе, друго је питање.

Иако Црква слави Константина Великог као првог „хришћанског цара“, што је он у једној мери и био, главни разлози оснивача града на Босфору да *Миланским едиктом*, 313. г.н.е., призна хришћанство, нису били првенствено верске природе. Дозволивши слободу вероисповести за хришћане и утврдивши неповредивост црквених добара, Константин је убризгао свежу крв посрнулом царству и, заправо, путем уступка, учврстио постојећи поредак.

Појмовима теорије поретка казано, Константин је примирио разарајуће дејство ове вере по установе и вредности царства (пацификација); укључио велики број становника у друштвени живот и правну структуру државе (интеграција), и, на тај начин, очувао постојеће стање (конзервација).¹⁷

Уосталом, да су „свакако политички циљеви били пресудни за Константина“,¹⁸ види се и из самог *Миланског едикта* где се каже да је хришћанство озакоњено, постало *religia licita*, „... с разлога корисности и правичности“. ¹⁹ У писму епископу Анулину, Константин још изричитоје подвлачи значај („корисност“) религије за римску државу: „...презир према вери, у којој је сачувано врховно поштовање пресвете небеске моћи, доноси очигледно велике опасности јавним пословима,...“²⁰ „Јер наша је воља да се увек радујемо

17 Овде су слободније употребљени појмови које у разматрању односа поретка, „интеграционистичке социјалнополитичке теорије или идеологије“ и позитивистичке теорије друштва и политике користи проф. Тадић у: *Наука о политици*, оп. цит. стр. 208.

18 *Милански едикт*, наведено према: Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 198.

19 Eusebio, *Historia Ecclesiae*, X, 7, 1-2, ed. Barty, p. 112-113, наведено према: Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 204.

20 Теодосијев кодекс, XVI, 2, 16, „*Gaudere enim et gloriari ex fide semper volumus, scientes magis religionibus quam officiis et labore corporis vel sudore nostram publicam contineri*“, наведено према: Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 232.

и славимо вером, пошто знамо да нашу државу више подржава вера него јавне службе и телесни рад или зној“;²¹ каже се у једном Констанцијевом закону из 361. године.

Да је свест о односу међусобне подршке обострана сведочи писмо папе Целестина цару Теодосију II: „...што год је учињено за црквени мир и за поштовање наше свете вере, учињено је за безбедност вашег Царства (*Imperium*)“.²² Премда се за време владавине Јустинијана I често говори као о времену изразите надмоћи државе над Црквом (тзв. цезаропапизам), овај „космократор“ то није никада дословно изрекао. Ромејски базилеус који је најдаље помакао границе царства ка остварењу космополите, у писму патријарху Епифану, 537. године, обазриво и помирљиво вели да „црквена и световна власт се не разликују много, нити су свете ствари тако много различите од оних које су од јавног и општег интереса.“²³

Овакав став не треба да чуди када се зна да је Јустинијан изједначавао појмове Римског Царства и хришћанске васељене; ипак, тек када каже: „...само Бог и цар који следи Бога могу њим (царством) да управљају правично и са умереношћу“, или, „...после Бога, заједничким оцем свих називамо оног који има царску власт“;²⁴ он открива суштину властитог схватања односа државе и Цркве. Као што се да видети, за Јустинијана свеукупни световни и духовни поредак не подразумевају улогу посредника божијег намесника на земљи-Цркве, између Бога и цара. „Оснажили смо садашњи закон са намером да одстранимо сву неједнакост и неправду; и помоћу њега, штитећи га да сачувамо сигурним и ненападнутим остале законе државе, према којима смо ми лично добили царску власт од Бога,“;²⁵ каже се у *Новели CXIII*, 3, из 541. године.

За разлику од оваквих схватања, као и од стварног стања односа, Јован Златоусти сматра да духовни понтификат има предност над световном влашћу јер „та власт надвисује световну власт, онолико колико небо надвисује земљу и још је узвишенија“.²⁶ Чак је и Евсевије из Цезареје, упркос неумереним похвалама којима је обасипао цара Константина (*De laudibus Constantini*), сматрао да цар не сме да намеће епископима своје мишљење и да пресуђује у црквеним расправама. Треба приметити овде, да ниједан епископ,

21 Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 234.

22 Исто, стр. 253.

23 *Новела XCVIII*, 2, 2, из 539. године, наведено према: Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 131.

24 Исто.

25 Исто, оп. цит. стр. 131.

26 Друга посланица Светог Павла Коринћанима (*In Epistolam II ad Corinthios* 4, hom.V, pg 61, col. 507-508.), оп.цит. стр. 220, 221.

патријарх, папа или црквени мислилац из тог доба није одрицао „право“ и „обавезу“ државе да силом, чак и оружјем, брани „праву“ веру, прогони аријанце, пелагијанце и друге јеретике, сазива васељенске саборе, материјално помаже Цркву и њене великодостојнике... Црква се, наима, саморазумева као бранилац, представник и тумач божанског поретка, а „божанске ствари нису уопште у зависности од цара (*verum ea quae sunt divina, imperatore potestati non esse subiecta*);²⁷ Амброзије је у том смислу још изричитоји: „цар је унутар Цркве, а не изнад Цркве (*Imperator enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est*)“.²⁸

Наредно значајно питање које осветљава природу световно-политичког поретка, као и сучељавање Цркве и државе, тиче се односа владара према закону. Успут, истраживање порекла права и закона, њихове општости важења у погледу одговора на питање да ли је суверен изнад или је потчињен закону, не започиње, разуме се, у историјском раздобљу чије идеје поретка и облике испољавања управо разматрамо. Још су бардови античке филозофије тврдили да људским друштвом, боље и од људи највиших врлина-филозофа, управља закон, поиман као „ум без жеља“ (Аристотел). „Захтевати владавину закона је, изгледа, захтевати саму владавину Бога или ума; захтевати владавину једног човека, значи изложити се владавини звери...“²⁹

И Платону и његовом најдаровитијем ученику је било јасно да ничим ограничена власт у рукама једног човека представља напор који превазилази људску природу.³⁰

Занимљиво је да црквени ауторитети раног хришћанства, и у *pars orientis* и у *pars occidentis*, показују поверење у изворну човекову нарав; додуше, не у врлину свих људи, него само једног – цара. Поставља се питање: ако путем закона, као што то исправно тврди филозоф из Стагире, заправо владају Бог и ум, чему онда изузимање њиховом дејству било ког појединца, макар их он, сам, писао-доносио? Ради се, наима, о апорији: како објединити владара који је као суверен изнад закона, јер по дефиницији суверености не сме да буде никоме потчињен (па ни законима!), са улогом легитимног управљања по слову тих истих закона? Другим речима, како ускладити однос *dominus princeps*, тј. краља који је потпуно суверен, тзв. одуховљени закон (*lex animata*), извор сваког законодавства, са владаром који непосредно управља на основу тог закона и треба да буде његов најпозванији чувар?

27 Писмо Амброзија цару Валентијану II, наведено према: *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 216.

28 Исто, стр. 218.

29 Аристотел, *Политика*, 1287а.

30 Исто, 1287а.

На ове недоумице вишесмислене одговоре су давали Платон, Аристотел, Ксенофонт, а нешто касније и Цицерон. Из њихових размишљања произилази да владар, понекад, може да буде „закон који говори“,³¹ да „ићи судији значи ићи правди“,³² или да је један човек „сам закон“,³³ али нико нигде изричито није казао да је владар изнад закона, као што то чине поједини хришћански мислиоци.

Црква, на другој страни, „допушта“ царевима да „крше закон“. У том смислу, поред стоика, најдаље иде Етрурац Мусоније који краља назива „одуховљеним законом“ и пореди га са Зевсом. Ориген, а посебно Евсевије из Цезареје и Атанасије из Александрије, дижу цара изнад свих људи и земаљских закона.³⁴ Пагански филозофи и цареви (нпр. Јулијан Апостата), изузев Темистија, сматрају да владар треба да поштује закон, или како наводе аутори Институција да су говорили император Септимије Север и његов син Каракала: „иако нам приличи, говораху, да смо изузети од закона, ипак живимо у складу са законима“.³⁵

Постоје значајне разлике, кад је реч о односу Цркве и државе, између Византије и Западног Римског Царства (Свето Римско Царство немачког народа). У Источној похришћављеној Римској Империји, чији су темељи укупног друштвеног поретка почивали на преплитању римског државног уређења, грчке културе и хришћанске вере,³⁶ цар је не само врховни заповедник војске, врховни судија и законодавац, него и бранилац Цркве и праве вере. Он је изабраник Божији и као такав не само господар него и живи симбол Царства које му је Бог поверио. Уздигнут изнад свега људског и земаљског он стоји у непосредној вези са божанством и постаје предмет нарочитог верско-политичког култа.³⁷

Премоћ државе над Црквом која је врхунила у доба Јустинијана I, протегла се током хиљадугодишњег трајања Византије. У Западном делу некад јединствене империје, „Црква светог Петра“, разапета између монархизма и идеала римске републике сузбијала је свевласт световних владара, захтевајући од њих да се потчине и законима и духовној власти.

Црквени очеви, Амброзије, Јероним и Августин, пресудно су допринели да се Црква на Западу утемељи као свеопшта међународна установа, која стоји

31 Cicero, *De Legibus*, III, 1, 2, наведено према: *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 9.

32 Аристотел, *Никомахова етика*, БИГЗ, Београд, 1985, 1132a22.

33 Аристотел, *Политика*, оп. цит. 1288a2.

34 Срђан Шаркић, *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп.цит.

35 Iustinianum, *Institutiones*, II,17,8, наведено према: Шаркић, оп.цит. стр. 11.

36 Исто.

37 Георгије Острогорски, *Историја Византије*, СКЗ, Београд, 1959, стр. 51.

наспрам великог броја држава насталих на рушевинама некадашње империје. Римокатоличка Црква ће вековима покушавати безуспешно да удахне живот „царству“, за које је Волтер рекао да није ни свето, ни римско, ни царство, а најмање немачког народа. Наполеон ће својим освајањима докрајчити овај провизоријум иза којег је стајала жеља римске Цркве да обнови срушену империју. Све до буржоаских револуција тајна *pontifexovae* премоћи над световним владарима је лежала у чињеници да „он, и само он сам, могао је да додели круну, и имао је према томе право да намеће услове њеном примаоцу“.³⁸

Као што се да видети, наслањање и међусобно подржавање и преплитање духовног поретка и његовог заступника на Земљи, Цркве, и државе као световног поретка, догађа се истовремено са борбом за премоћ... Са своје стране, црквени великодостојници и мислиоци, користећи свој огроман утицај на вернике, непосредно оправдавају унутрашњи друштвени поредак и политичке односе и установе. Иако то противречи изворном учењу Исуса Христа и светаца Цркве, прилагођавање условима световног поретка у циљу остварења интереса Цркве, а не вере, отишло је предалеко у појединим случајевима.

Примера ради, Теодорит из Кира сматра да и свештеници треба да се повинују носиоцима световне власти: „Ако је неко свештеник, било епископ или монах, мора се потчинити оном ко је задужен да управља „јер Он који се брине о општем поретку, одредио је једне да управљају, а друге да слушају.“³⁹ Само на први поглед наведено становиште је у потпуности супротно од схватања Аурелија Августина: овај светац, који је читавог свог живота био опседнут кајањем и преиспитивањем због тога што је као дечак „покрао крушку у суседовој башти из обичне несташности“;⁴⁰ осуђује сваки политички однос као неприродан, „ђавољи“. Политички, односно световни поредак подразумева владавину човека над човеком, што Августин осуђује као „ђавољи“ однос.

Насупрот античким мислиоцима, у основи његовог схватања политике је зло, а не идеја општег добра. Августин сматра да док год постоји и траје *civitas terrena*, човек ће бити суочен са овим неприродним односима у којима су „људи сједињени попут коња и јахача“.⁴¹

За разлику од наведеног става Теодорита из Кира, Августин мисли да односи владања човека над човеком нису дати од Бога. После темељнијег сагледавања

38 James Bryce, *The Holy Roman Empire*, оп.цит.стр. 157.

39 *Interpretatio Epistolae ad Romanos* 13, pg 82, col. 193, наведено према: *Правне и политичке идеје у Источном Римском Царству*, оп. цит. стр. 230.

40 Берtrand Расел, *Мудрост Запада*, оп.цит. стр. 134.

41 Joseph de Maistre, *Du Pape*, Geneve, 1966, стр. 232.

оба става, јасно је да се они разликују само у томе што се за било које друштво нужни и неизбежни односи управљања и потчињавања, у једном случају приписују божијој вољи, а у другом случају се изричито од ње одвајају... У суштини, са или без воље Бога, политички односи се као такви не доводе у питање ни код Августина. Залагањем за царство божије (*civitas Dei*) он, како је то приметио Франц Нојман,⁴² посредно предлаже појединцу два става: да без обзира каква је световна држава у којој живи, конформистички ради сам на спасењу своје душе, или да утопијско-радикалистички, конкретно, улаже напоре на остварењу – сад и овде хилијастичког сна. Код Аурелија Августина се иза најоштрије дихотомије световног и духовног коју је заступао било који од мислилаца Цркве до данас, ипак, разазнаје потреба прилагођавања установе Цркве неким захтевима стварног друштвеног поретка, што потврђују напред изречене тезе о природи односа *sacra auctoritas i potestas*.

42 Франз Нојман, *Политичка знаност у демократији*, часопис *Трећи програм*, бр. 64, стр. 373-373.

ДОДАТАК

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

Госпођа Мирјана Прљевић,
међународни генерални секретар
Асоцијације ЦИВИС,
Доситејева 4,
Београд,

22. јула 2010. г.
Београд

ПОШТОВАНА ГОСПОЂО ПРЉЕВИЋ

У вези са Вашим писмом од 19. јула ове године, у коме Нас извештавате о планираном међународном сусрету у Нишу, у фебруару 2011. године, а поводом великог јубилеја – 1700 година од доношења Миланског едикта са радним насловом: “НЕПРОЛАЗНА ВРЕДНОСТ И ТРАЈНА АКТУЕЛНОСТ МИЛАНСКОГ ЕДИКТА – У СУСРЕТ ВЕЛИКОМ ЈУБИЛЕЈУ 2013”, у организацији Асоцијације ЦИВИС, овим Вас обавештавамо да са радошћу дајемо Наш благослов за одржавање истог скупа у просторијама Епархије нишке у Нишу.

С благословом,

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

PONTIFICIUM CONSILIUM
AD CHRISTIANORUM UNITATEM FOVENDAM

Et Civitate Vaticana die 14 March 2012

Prot.N. 408/2012/e

Your Excellency,

Thank you for your letter of 1 March 2012 inviting me to take part in the international conference on the theme *The Edict of Milan (313–2013): A Basis for Freedom of Religion or Belief?* to be held in Novi Sad from 2–5 May 2012.

In expressing my gratitude for your kind invitation, and reaffirming my own deep commitment to the dialogue on religious freedom within the context of this important anniversary, I regret that due to prior commitments I will be unable to take part in the event.

With regard to your inquiry about the possibility of visiting the Vatican, please be assured that Your Excellency is always a welcome guest. While it will not be possible for me to meet with you personally prior to Easter due to health reasons, Reverend Father Milan Žust, SJ, a staff member of our Pontifical Council for Promoting Christian Unity, will be very pleased to be of assistance in arranging your visit.

In renewing my regret at not being able to attend the Conference, I take the opportunity to express my warmest greetings in the Lord.

Yours sincerely,

Cardinal Kurt Koch
President

Copy: Ms Mirijana Prljević

His Excellency
Bishop Irinej of Bačka
Bačka Eparchy
Vladičanski dvor
Gimnazijska 2
21000 NOVI SAD SERBIA

FAX: +381-21-451 830

APOSTOLIC NUNCIATURE
SERBIA

Belgrade, 5th Mars, 2012

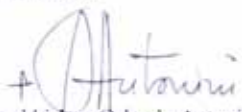
Prot. No. 1479/12

Dear Ms. Prljević,

I have the honour to acknowledge the receipt of your kind letter dated 28th February 2012, inviting me to be your guest at the second conference with the title *The Edict of Milan (313-2013): A Basis for Freedom of Religion or Belief?* which will take place in the City of Novi Sad in May 2-5th 2012.

It is with great pleasure that I am giving my full support to this kind of initiative coming from the Association of NGOs in Southeast Europe – CIVIS and I am with you in your effort especially for the improvement of ecumenical dialogue. I'll be present also at this conference as Apostolic Nuncio from the Holy See. May this conference be another innovative opportunity to celebrate with gratitude and joy the great Jubilee in the year 2013.

With sentiments of appreciation and esteem, I remain

Archbishop Orlando Antonini
Apostolic Nuncio

Ms. MIRJANA PRljević
International Secretary General
Association of Non-Governmental Organisations
of Southeast Europe – CIVIS
Dositejeva 4
11000 BELGRADE

Msgr. STANISLAV HOČEVAR
beogradski nadbiskup i metropolit
Svetozara Markovića 20
11000 Beograd, Srbija

Beograd, 16. mart 2012.

Gospođa Mirjana Prljević
Međunarodni generalni sekretar
Asocijacija Nevladinih organizacija
Jugoistočne Evrope - CIVIS
Dositejeva 4
11000 Beograd

Poštovana gospodo!

Pozdrav u Gospodu istorije!

Od trenutka od kada sam upoznat sa projektom triologije Konferencija na temu „Neprolazna vrednost i trajna aktuelnost Milanskog edikta - u susret Velikom jubileju 2013“, smatrao sam ovaj projekat od izuzetne važnosti za sve građane našeg regiona, napose za njihov miran saživot.

Danas, kada je u toku realizacija druge po redu Konferencije: **Milanski edikt (313 – 2013): Osnov za slobodu veroispovesti i uverenja**, koja će se održati od 02 do 05. maja ove godine u Novom Sadu, želim da naglasim da ovaj događaj suštinski unapređuje međusobni dijalog i poštovanje različitosti u regionu. Činjenica da je ovoga puta održavanje konferencije podignut na evropski nivo zvanica čije znanje, iskustvo i dostignuća mogu biti od ogromnog značaja za sve nas, kao i da je inovativnost pristupa koja se ogleda u integralnom dijalogu svih učesnika neophodnih za održanje mira u regionu rado podržavam napore vaše Asocijacije i ostalih suorganizatora na ovom putu. Osobito mi je drago da su nosioci ove konferencije važne institucije Istočne i Zapadne tradicije.

Sa dubokim poštovanjem!

Stanislav Hočevár
+ Stanislav Hočevár
beogradski nadbiskup

Отац Радован Биговић

Великом човеку, великом хришћанину

17.01.1956. - 31.5.2012.

Проф. др Радован Биговић рођен је у Никшићу. Богословију је завршио у манастиру Крка. Дипломирао је на два факултета у Београду: на Православном богословском и Филозофском (група за философију). На првом је докторирао 1993. На истом факултету је изабран за асистента 1986, доцента 1993, ванредног професора 2000. и редовног 2010. У два мандата био је декан тог факултета. У свештеничкој служби његово звање је протојереј-ставрофор. Био је вршилац дужности старешине манастира Светог Архангела Гаврила у Земуну.

Био је члан Удружења књижевника Србије, уредник филозофско-теолошке библиотеке Службеног гласника Републике Србије. Поред књига објавио је око сто студија, чланака и есеја у разним часописима у земљи и иностранству. Посебно се бавио односима Цркве и друштва. Ожењен, отац двоје деце. Један је од оснивача Хришћанског културног центра и његов вишегодишњи председник. Добитник је Златне значке Културно-просветне заједнице Србије, Златног беоцуга Културно-просветне заједнице Београда и плакете заслужног грађанина Земуне.

Дугогодишњем пријатељу и сараднику захваљујемо се на свесрдној подршци, пажњи и ентузијазму које нам је несебично даривао, увек наглашавајући значај и улогу цивилног друштва у међурелигијском дијалогу.

Вечан спомен

Ћакон Никола Раонић

03.10.1976. - 20.05.2012.

Ћакон Никола Раонић рођен је у Врбасу. Основну школу је завршио у Бачком Добром Пољу, а Средњу техничку школу у Врбасу. Завршио је Институт при Богословском факултету у Београду, а потом и Православни богословски факултет.

Брат Никола је био катихета и службеник Катихетског одбора Епархије бачке, а од оснивања епархијског интернет портала био је његов администратор и модератор. Службеник је Информативне службе Епархије бачке и вредни сарадник Радија Беседа од самог почетка рада. О празнику Рођења Пресвете Богородице, 21. септембра 2011. године, рукоположен је у чин ђакона, а 18. децембра исте године уведен је у дужност сабрата Светогеоргијевског храма у Новом Саду. Од тада је вредно радио и као службеник Епархијског управног одбора Епархије бачке.

Оличење духовне врлине и људске радости у Господу био је наш брат Никола. Стално је био спреман да притекне у помоћ и да у тешким тренуцима и животним ситуацијама ближње осоколи осмехом, песмом и речју утехе.

Хвала на свесрдној подршци и пажњи подареној организацији и раду наше конференције, била нам је од велике помоћи.

Вечан спомен

ЛИСТА УЧЕСНИКА

УЧЕСНИЦИ:

1. Њ. Пр. Епископ бачки г. Иринеј, Српска Православна Црква
2. Њ. Пр. Митрополит Емануил, председник Конференција Европских Цркава
3. Др Богољуб Шијаковић, представник Владе Републике Србије
4. Г. Милорад Ђурић, покрајински секретар за културу и јавно информисање Владе Аутономне Покрајине Војводине
5. Др Јоханн Марте, председник фондације PRO ORIENTE, Беч
6. Г. Борис Вукобрат, председник Фондације за мир и решавање криза
7. Гђа Мирјана Прљевић, међународни генерални секретар Асоцијације CIVIS
8. Проф. др Дарко Танасковић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
9. Њ.Пр. Епископ ремезијански Андреј, Српска Православна Црква
10. Преч. Пјотр Мазуркиевич, генерални секретар Комисија Бискупске Конференције Европске Заједнице COMECE/CCEE
11. Њ.Е. Бискуп Михаел Бинкер, генерални секретар Заједница Протестантских Цркава Европе
12. Г. Рене Гутман, главни рабин Стразбура, Конференција Европских Рабина
13. Проф. Мухамед Јамучи, бивши представник Исламског савета за сарадњу у Европи пред Европском Комисијом
14. ОКР'ин Катрин Хацингер, шеф Канцеларије у Бриселу, Евангелистичка Црква у Немачкој (ЕКД)
15. Мр Елизабета Китановић, Конференција Европских Цркава
16. Проф. др Клаус Мартин Жирарде, Универзитет у Сарланду, Немачка
17. Њ.Пр. Епископ синопски г. Атенагора, Васељенска Патријаршија
18. Њ.Е. Монс. Станислав Хочевар, Надбискуп београдски, РКЦ
19. Пречасни Ридигер Нол, директор Комисије за Цркву и друштво Конференције Европских Цркава
20. Пречасни мр Патрик Роџер Шнабел, Институт за црквено право, Универзитет у Потсдаму
21. Др Мутлак Рашид Ал-Карави, помоћник подсекретара за техничку координацију, односе с иностранством и хаџилук, Министарство вакуфа и исламских дела, Кувајт
22. Г. Џон Кинахан, Форум 18, Осло, Норвешка
23. Адем еф. Зилкић, Реису-л-улема Исламске заједнице Србије

УЧЕСНИЦИ ЗА ДИСКУСИЈУ НА СЕСИЈАМА:

24. Њ.Е. Монс. Орландо Антонини, апостолски нунције Свете Столице у Републици Србији
25. †Проф. др Радован Биговић, директор Хришћанског културног центра и професор на Православном Богословском Факултету, Универзитет у Београду
26. Проф. др Војислав Становчић, академик, секретар Одељења друштвених наука, Српска академија наука и уметности

27. Г. Исак Асијел, рабин, Савез јеврејских општина Србије
28. Ѓђа Ана Хаваринен, Фински екуменски савет
29. Др Михаел Венингер, члан Извршног одбора PRO ORIENTE Фондације
30. Проф. Ерик Лајтенбергер, портпарол за штампу PRO ORIENTE Фондације
31. Њ.Пр. Епископ Александар Исејин, Руска Православна Црква у Азербејџану
32. Патер Милан Жуст С.Ј, Папски Савет за промоцију хришћанског јединства
33. Ѓђа Јелена Јабланов Максимовић, Фондација Конрад Аденауер

ГОСТИ:

34. Њ.Е. г. Ервин Хелмут Хофер, амбасадор Швајцарске Конфедерације у Београду
35. Њ.Е. г. Клеменс Која, амбасадор Републике Аустрије у Србији
36. Њ.Е. г. Франсоа- Ксавије Денио, амбасадор Републике Француске у Србији,
37. Њ.Е. г. Алберто ди Лука, амбасадор Реда малтешких витезова у Београду
38. Г. Александар Николаевич Конанихин, саветник и аташе за културу у Амбасади Руске Федерације у Београду
39. Г. Боцо Фердинандо, први саветник амбасадора Реда малтешких витезова у Београду
40. Г. Бранко Сачер, саветник у Амбасади Реда малтешких витезова
41. Проф. др Љубиша Адамовић, Европски центар за мир и развој, Београд
42. Проф. др Ив-Растимир Недељковић, Европски центар за мир и развој, Београд
43. Г. Драган Милошевић, председник Иницијалног одбора за подизање крста Светог цара Константина, Ниш
44. Мр Србољуб Убипариповић, Православни Богословски Факултет, Београд
45. Мр Владан Таталовић, Православни Богословски Факултет, Београд
46. Доц. др Богдан Лубардић, Православни Богословски Факултет, Београд
47. Г. Бранко Симоновић, београдска Надбискупиа, РКЦ
48. Њ.П. г. Иштван Чете Семеша, бискуп Реформаторске хришћанске Цркве у Србији
49. Др Марко Николић, истраживач, Институт за међународну политику и привреду, Београд

ОРГАНИЗАТОРИ И САРАДНИЦИ:

50. Ѓђа Бојана Мазарак Поповић, генерални секретар, Асоцијација CIVIS
51. Ѓђа Марина Ђуровић, координатор пројеката, Асоцијација CIVIS
52. † Ђакон Никола Раонић, Епархија бачка, Српска Православна Црква
53. Ђакон Владан Симић, Епархија бачка, Српска Православна Црква
54. Ђакон Горан, Епархија бачка, Српска Православна Црква
55. Г. Данило Михајловић, вероучитељ, Епархија бачка, Српска Православна Црква
56. Ѓђа Драгана Машић, вероучитељица, Епархија бачка, Српска Православна Црква

**Милански едикт (313-2013):
Основ за слободу вероисповести и уверења?
Нови Сад, Србија: 2-5. маја 2012.**

ПРОГРАМ

СРЕДА 2. мај	17:00	Долазак учесника у Нови Сад, у хотел ЦЕНТАР, Успенска 1
	18:30	КОКТЕЛ ДОБРОДОШЛИЦЕ
	09:00	РЕГИСТРАЦИЈА УЧЕСНИКА
ЧЕТВРТАК - 3. мај	09:30	ОТВарање КОНФЕРЕНЦИЈЕ СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА У МИЛАНСКОМ ЕДИКТУ (313-2013) Модератор: Мирјана Прљевић, међународни генерални секретар CIVIS Поздравна реч организатора и домаћина: » <i>Њ.Пр. Епископ бачки др Иринеј</i> » <i>Његова Светост Патријарх српски господин Иринеј (порука)</i> » <i>Њ. Пр. Митрополит Емануил, председник Конференција Европских Цркава</i> » <i>Њ.Пр. Епископ Александар Исејин, Руска Православна Црква у Азербејџану</i> » <i>Др Богољуб Шијаковић, представник Владе Републике Србије</i> » <i>Г. Милорад Ђурић, покрајински секретар за културу и јавно информисање Владе Аутономне Покрајине Војводине</i> » <i>Др Јохан Марте, председник фондације PRO ORIENTE, Беч</i> » <i>Г. Борис Вукобрат, председник Фондације за мир и решавање криза</i>
	11:00	Пауза
	11:30	ПРЕПОДНЕВНА СЕСИЈА, I део СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА У МИЛАНСКОМ ЕДИКТУ ИЗ ТЕОЛОШКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ Модератор: проф. др Дарко Танасковић » <i>Православна Црква - Њ.Пр. Епископ ремезијански Андреј, СПЦ</i> » <i>Римокатоличка Црква - Преч. Пјотр Мазуркиевич, генерални секретар COMECE/CCEE</i> » <i>Протестантизам - Њ.Е. Бискуп Михаел Бинкер, генерални секретар CPCE</i> » <i>Јудаизам - Рене Гутман, главни рабин Стразбура, Конференција европских рабина</i> » <i>Ислам - Проф. Мухамед Јамучи, бивши представник Исламског савета за сарадњу у Европи пред Европском Комисијом</i>
	13:30	Свечани ручак, Хотел ЦЕНТАР
	16:30	ПОПОДНЕВНА СЕСИЈА Радне групе – Извештаји/Сумирање сесије Сличности и разлике
	18:00	Шетња Новим Садом, посета Цркви Св. Петке, вечера на Петроварадинској тврђави, тераса хотела Леополд

ПЕТАК - 4. мај	09:00	ПРЕПОДНЕВНА СЕСИЈА, I део ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ОДНОСА ДРЖАВА-ЦРКВА (313-2013) Модератор: ОКР'ин Катрин Хацингер, шеф Канцеларије у Бриселу, ЕКД » <i>Libertas religionis</i> за све. Верско-политички принцип Константина Великог и његове последице – проф. др Клаус Мартин Жирарде, Универзитет у Сарланду, Немачка » <i>Правно тумачење Миланског едикта</i> – Пречасни мр Патрик Роџер Шнабел, Институт за црквено право, Универзитет у Потсдаму » <i>Ватикан</i> – Њ.Е. Монс. Станислав Хочевар, Надбискуп београдски, РКЦ
	10:30	Пауза
	11:00	ПРЕПОДНЕВНА СЕСИЈА, II део (наставак) Модератор: мр Елизабета Китановић » <i>Сарадња између Цркве и државе - немачки пример</i> – ОКР'ин Катрин Хацингер, шеф Канцеларије у Бриселу, ЕКД » <i>Сарадња између Црква и институција ЕУ</i> – Пречасни Ридигер Нол, директор Комисије за Цркву и друштво Конференције Европских Црква » <i>Однос Цркве и државе у Белгији, сведочење православног хришћанина</i> – Њ.Пр. Епископ синопски г. Атенагора, Васељенска Патријаршија » <i>Умереност у исламу</i> – др Мутлак Рашид Ал-Карави, помоћник подсекретара за техничку координацију, односе с иностранством и хаџилук, Министарство вакуфа и исламских дела, Кувајт
	13:00	Заједничка посета манастиру Ковиљ и ручак (обезбеђен превоз)
	19:00	Повратак у Нови Сад и вечера у туристичком насељу Рибарско острво, адреса Рибарско острво 4 (обезбеђен превоз)

СУБОТА - 5. мај	09:00	ПРЕПОДНЕВНА СЕСИЈА, I део ТРЕНУТНИ ИЗАЗОВИ ЗА СЛОБОДУ ВЕРОИСПОВЕСТИ И УВЕРЕЊА Модератор: Пречасни Ридигер Нол » <i>Хришћански аспект</i> – г. Џон Кинахан, Форум 18 » <i>Исламофобија</i> – Адем еф. Зилкић, Реису-л-улема Исламске заједнице Србије » <i>Секуларизам</i> - проф. др Богољуб Шијаковић, Православни Богословски Факултет, Универзитет у Београду
	10:30	Пауза
	11:00	ПРЕПОДНЕВНА СЕСИЈА, II део (наставак) Генерална дискусија и усвајање закључака на основу извештаја модератора Модератор: Гђа Мирјана Прљевић, CIVIS » Проф. др Дарко Танасковић » Пречасни Ридигер Нол » ОКР'ин Катрин Хацингер » Мр Елизабета Китановић
	12:30	ОДЛАЗАК УЧЕСНИКА

Радни језици конференције су српски и енглески.

ЛИСТА УЧЕСНИКА ЗА ДИСКУСИЈУ НА СЕСИЈАМА

1. Њ.Е. Монс. Орландо Антонини, апостолски нунције Свете Столице у Републици Србији
2. Проф. др Радован Биговић, директор Хришћанског културног центра и професор на Православном Богословском Факултету, Универзитет у Београду, Србија
3. Проф. др Војислав Становчић, академик, секретар Одељења друштвених наука, Српска академија наука и уметности
4. Г. Исак Асијел, рабин, Савез јеврејских општина Србије
5. Гђа Ана Хаваринен, Фински екуменски савет
6. Др Михаел Венингер, члан Извршног одбора PRO ORIENTE Фондације
7. Патер Милан Жуст С.Ј, Папски Савет за промоцију хришћанског јединства
8. Гђа Јелена Јабланов Максимовић, Конрад Аденауер Фондација
9. Њ.Е. г. Алберто ди Лука, амбасадор Реда малтешких витезова у Београду
10. Г. Боцо Фердинандо, први саветник амбасадора Реда малтешких витезова у Београду
11. Г. Бранко Сачер, саветник у Амбасади Реда малтешких витезова у Београду

ДОДАТАК

ПУТЕВИМА РИМСКИХ ЦАРЕВА
НА БАЛКАНУ

Путевима Римских Царева на Балкану

Са жељом да оплеменимо другу књигу нашег трогодишњег пројекта „Непролазна вредност и трајна актуелност *Миланског едикта* – у сусрет великом јубилеју 2013. године“, одлучили смо се да прикажемо Есеј о римским императорима са наших простора.

Реч је о осамнаест римских императора који су рођени на Балкану, а од којих је седамнаест рођено на простору данашње Србије, оставивши неизбрисив траг у историји Римског Царства. Међу њима је најзначајнији Константин Велики, као највећи верски реформатор тога доба.

Аспект који смо желели да нагласимо је њихов однос према цивилном друштву, грађанину тога времена, као и питањима верских слобода.

Максимин Трачанин (Gaius Julius Verus Maximinus Augustus) 235-238.

Максимин Трачанин је први римски цар пореклом са Балкана. Рођен је око 180. године у једном селу у Тракији (данашња Бугарска или европски део Турске) или на Дунаву, још за време владавине Марка Аурелија. Према легенди, запазио га је цар Септимије Север, када је Максимин током такмичења у рвању савладао 16 легионара, а затим у трци био бржи чак и од коња. Након тога, Трачанин од цара добија златну огрлицу и могућност да се укључи у цареву личну коњичку гарду. Тако каже легенда. Красили су га изузетна снага, висина и брзина. Издвајао се одважношћу и суровошћу у биткама.

Прво постаје центурион, затим трибун у легији, а у време цара Севера Александра и управник провинције. Године 235, марта месеца, током побуне у војном логору, на Рајни, због оклевања младог цара Александра Севера да нападне германске побуњенике, Максимин Трачанин убија, у шатору, поменутог цара и његову мајку Јулију Мамеу (стварну владарку Рима) и постаје нови император. То представља преседан у историји Рима, да један полуварварин који говори лошим латинским језиком, постане император. Међутим, Максимин Трачанин није обраћао пажњу на Сенат, који је још увек формално потврђивао избор императора, већ је наставио да учествује у борби против германских Алемана.

Римски историчари тога доба нису имали симпатије према варварском цару ниског порекла. Његову владавину описују као доба сировог терора, отимачине, увођења нових пореза, настојања да се финансијски задовољи војска на рачун свих осталих грађана царства. Ипак, историчари бележе и бројне Максиминове успехе у борбама. Свога сина Максимуса је прогласио за цезара а своју покојну жену за богињу (што је у то доба било уобичајено). Хришћански писци га оптужују за свирепе прогоне.

Први пут у историји сачуван је документ којим један римски цар издаје Општи закон против хришћана. Овим прогласом требало је да се уклоне поглавари Цркве. Међутим,

историчари се не слажу са том оценом и тврде да су Максиминови разлози били политичке, а не религијске природе. Интересантно је и да су у то време, за све недаће које су се дешавале, били окривљивани хришћани, уз повике „Хришћане лавовима! Све их дајте лавовима!“

Максиминово игнорисање виших класа и стања у царству, и очити недостатак било каквог дипломатског талента га је коштала неколико покушаја завера против њега, док га је завера 238. године, приликом вишемесечне опсаде Аквилеје на Јадранском мору, коштала живота. Наиме, једнога дана је у његов царски шатор упала група Преторијанаца, посекала га, као и његовог сина и сараднике. Њихове главе су послате у Рим, Сенату на поклон. Записано је да је царева смрт изазвала општу радост – са изузетком трачких легија у римској војсци, које су оплакивале свога сународника и земљака, заричући се да ће га кад-тад осветити.²

Деције Трајан (Gaius Messius Quintus Decius Augustus) 249-251.

Деције Трајан је рођен у селу Будалија (данашњи Мартинци) у околини Сирмијума (Сремска Митровица). Имао је блиставу војничку каријеру и од стране војске је постављен на престо након што је у бици код Вероне победио тадашњег цара Филипа Арабљанина. Иако је био успешан војсковођа, против варвара није имао пуно среће. Деције је први римски цар који је убијен у некој бици и то против Гота.⁸

Упамћен је као велики прогонитељ хришћана. Након што је свечано проглашен за цара и једног од два конзула, Деције се зарекао да ће Рим вратити некадашњим обичајима и вери предака. У том смислу, узео је и име цара Трајана, који је владао век и по раније, и који је већ у то доба остао запамћен као један од најзначајнијих римских владара. На самом почетку владавине, започео је велике радове у Риму, као што су градња јавних терми, купатила, путева и слично.⁴ Децију је била важна и морална и психолошка обнова Рима, као паганске државе. Сходно томе, додељена му је и титула Обновитељ култова. Године 250. доноси посебан царски едикт, по коме је наређено да сви римски грађани, без изузетка, учествују у ритуалима одавања почasti „божанским“ римским царевима и својим локалним култовима. Биле су састављане посебне комисије са задатком да надгледају приношење жртава и сваком ко то учини даване су потврде (*libellus*), које су гарантовале извршење грађанске дужности.

Познат је по томе што је вршио масован прогон хришћана, а разлог за то је пронашао управо у одбијању хришћана да учествују у поменутих церемонијама. Најпознатији мученици Децијевог прогона била су Седморица ефеских младића, Света Агата Сицилијска, Свети Трифун, епископ Рима Свети Фабијан, епископ Антиохије Свети Вавила и епископ Јерусалима Свети Александар.⁷

Настрадао је током жестоке битке која се одиграла јула месеца 251. године код данашње Добруце у Румунији, тако што је упао у замку из које није успео да се извуче.

Хостилијан (Gaius Valens Hostilianus Messius Quintus Augustus) 251.

Гај Валенс Хостилијан Месије Квинт је рођен у породици будућег цара Деције Трајана у Сирмијуму у Доњој Панонији, на тлу данашње Србије. Тачно време његовог рођења није познато, али се претпоставља да је то било после 230. године. Мајка му се звала Херенија Купресенија Етрусцила. Хостилијан је био млађи брат цара Херенија Етруска. Умире од куге 251. године.⁸

Када је његов отац дошао на власт, Хостилијан је био поштован као царевић (Цезар), али је непрестано био у сенци старијег брата Херенија, који је третиран као наследник престола. Почетком 251. године, Деције је поставио свог сина Херенија за савладара, а Хостилијан је добио титулу *Princeps Iuventutis*, вођа омладине.

У рату против готског краља Хиве, који је пустошио Римско Царство, Хереније и Деције Трајан су изгубили животе у бици код Абрите. Војска на Дунаву извикала је Требонијана Гала за цара, али је Рим признао Хостилијану права на царску титулу. Како је Требонијан био успешни војсковођа, проширио се страх да ће доћи до новог грађанског рата. Требонијан Гал је прихватио да усини Хостилијана, како би се избегао сукоб. Природни син Требонијана Гала, Волусијан морао је да се задовољи титулом *Princeps Iuventutis*.²

Хостилијан се са својим двором у новембру 251. године налазио у Виминацијуму, и тада је био заражен кугом. Исте године умро је од те болести. Био је први цар у четрдесет година који је умро природном смрћу. Цар је постао Требонијан Гал и владао је са својим природним сином Волусијаном.

Клаудије II Готски (*Marcus Aurelius Valerius Claudius Augustus*) 268-270.

Клаудије Готски или Марко Аурелије Клаудије Готски (рођен 10. маја 213. или 214. године, умро јануара 270. године), познат под именом Клаудије II, владао је Римским Царством мање од две године (268-270), али је током овог кратког периода био успешан и вођен владар.

Клаудијева каријера је започела у доба цара Деције. Почео је као обичан војник да би напредовао до положаја војног трибуна и команданта легија у Илирику. Остао је упамћен као значајан владар јер се његовим напорима најзад почела смиривати бура изнад Царства, које полако почиње да се извлачи из најдубље кризе у коју је запало. Овај цар је проглашен за родоначелника касније владајуће династије, коју је основао отац Константина Великог, Констанције Хлор. Претпоставља се да би сродство могло да произађе из чињенице да је Клаудије Готски био Трачанин, пореклом из Горње Мезије, односно Дарданије (крај између данашњег Ниша, Липљана и Скопља). Није искључено да је потицао и из самог Ниша (*Науса*), града у коме је рођен и Константин Велики.²

Успео је да, што дипломатским, што војним напорима, заустави даље растакање царства и започне постепено враћање отцепљених римских провинција под крило јединствене државе, посебно делове Галије и Сирије – дело које ће завршити његов наследник – Аурелијан. Након преузимања власти, креће на Германе који су прешли Алпе и кренули да се спуштају у италијанске равнице. Након што их је поразио, стиче титулу *Germanicus Maximus*. Титулу готски (*Gothicus*) добио је након победе над Готима. Клаудије Готски умире од куге 270. године, у Сирмијуму.

Остао је упамћен и по томе што је 14. фебруара 269. године наредио убиство хришћанског монаха Валентина одсецањем главе. Данас познат као Свети Валентин, у Католичкој Цркви се слави као дан заљубљених, а Православна Црква га слави 30. јуна, али га не доводи у везу са заљубљенима.⁸

Аурелијан (Lucius Domitius Aurelianus Augustus) 270-275.

Луције Домиције Аурелијан рођен је септембра 214. године на малом сеоском имању у околини Сирмијума, у Доњој Панонији, на тлу данашње Србије. Отац му је био сељак, закупац имања угледног велепоседника, а мајка му је била свештеница култа бога Сола (Сунца). Током владавине Клаудија Готског, постаје вођа коњице. Владао је непуних пет година, али је за то време успео да обнови Империју. То је, између осталог, постигао тако што је сваке године водио бар по један рат из кога би излазио као победник. Након што је повратио источне територије (заузимање Палмире), премешта се са војском на запад, у Галију. Побеђује Гале, и пошто је остварио јединство Римског Царства, приписује себи титулу „Обновитељ Римског Царства“ (*Restitutor Orbis Romani*).²

Аурелијан је имао улогу претече каснијих римских царева-реформатора, Диоклецијана и Константина. Након победа на истоку и западу, започео је многе реформе. Од реформи одбране римске границе, преко новчане, верске и административне реформе.

На плану вере, покушао је да обнови и окупи сва римска божанства, у оквиру новог култа названог *Sol invictus* (Непобедиво сунце). У ту сврху, у Риму је саградио и нови храм посвећен овом божанству које су римски војници славили и у виду источног (персијског) бога – Митре. Посвећени су и нови свештеници који су сваког 25. децембра славили дан рађања овога бога. Многи научници указују на сличности у митологији, литургији и иконографији митраизма и хришћанства, али се још увек не зна поуздано каква је веза између ове две религије.⁷ Поред тога, Аурелијан је покушао да обнови и поверење у новац римског цара. Наиме, током деценија пре Аурелијана, римски новац (*Antonianus*) био је драстично обезвређен услед сиромаштва царске благајне, што је за резултат имало стално смањење количине сребра које се уграђивало у новац.⁵ Аурелијан је почео да мења сам карактер и организацију власти. Италију је поделио на области којима управљају посебни гувернери (*Corrector*). У војсци, јача дисциплину и наставља реформу армије тако што уводи коњицу као мобилније јединице, те повећавајући број варвара који се боре у римским легијама.²

Године 275, када је након нове победе над варварима на Рајни, кренуо у велики поход на Персију, Аурелијан је у логору у Тракији страдао од руке сопствених официра – убили су га његови лични гардисти, Преторијанци. Наиме, према причи, узрочник убиства је био његов секретар Ерос, који је након што је починио неку грешку и уплашивши се царевог беса, смислио спасоносно решење: саставио је списак имена највиших римских официра које је цар наводно намеравао да погуби – па је тај списак дотурио тим истим особама. Војска је убрзо схватила да је погрешила убивши свог цара, који је у свечаној апотеози био проглашен „божанством“ и уздигнут међу богове римског Пантеона.

Проб (Marcus Aurelius Probus) 276-282.

Рођен је 232. године. Проб је први римски цар за кога извори изричито наводе да је рођен у Сирмијуму. Одликовао се у војсци и напредовао до високог командног положаја. Постаје император након изненадне смрти његовог претходника Тацита, који је владао кратко након Аурелијана.⁸ Прво забележено Пробово дело, као императора, било је кажњавање преживелих убица његовог земљака и саборца Аурелијана. Затим, креће у

битке. Годину дана се борио против Алемана, Франака и Лонгиона, које је на крају отерао преко Рајне, натеравши их да се одрекну заробљеника и свега што су претходно опљачкали. Затим је поразио Бургунде и њихове заробљене војнике мобилисао у римску армију како би ојачао трупе у Британији. Након тога, поразио је и Вандале. У име трогодишњег ратовања и успеха на бојиштима, Проб узима називе *Germanicus Maximus* и *Gothicus Maximus*. Кује новац са насловом *Restitutor Illirici* – Обновитељ Илирије. У следећој етапи, креће ка Малој Азији, где је поразио групе бандита, одметника од римске власти. Затим, у Египту, након гушења револта, отпочиње градњу канала, мостова и исушује мочваре. Очито је да је Проб био настављач Аурелијановог дела. Поред тога, велику пажњу посвећивао је и уређењу земљишта и ширењу садње винове лозе по Европи – од Галије до Паноније. Наставља и комплетира Аурелијанове зидине око Рима. За време његове владавине, први пут је винова лоза сађена ван Италије, и то на брду Главица, на Фрушкој гори, где се и данас налази једно од најважнијих виногорја у Србији. Почео је узгајање винове лозе и код Смедерева на Златном брду, где је зачета и домаћа сорта грожђа-Смедеревка.⁷ До тада виноградарство је било монопол јужних, медитеранских делова царства.

Године 282. Проб окупља војску у Панонији, тачније у Сирмијуму, ради одласка у рат на Персију. Међутим, бива убијен. Две су претпоставке у вези са његовим страдањем. Прва претпоставка каже да је до убиства дошло услед побуне војске, након што је цар наредио да војници напорно раде на исушивању мочваре, односно на копању канала по врелом летњем дану. Војници, раздражени, убили су га затворивши га у гвозденој кули. Убице су се покајале и сахраниле га са свим почастима. Подигли су му споменик са натписом:

„Проб је био добричина, победник свих варварских народа и тирана“. Друга, пак, тврди да је до убиства дошло као последица нове побуне легија на западу, тачније у Норику, које су за цара прогласиле свог новог команданта Каруса.

Максимијан Херкулије (Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculius Augustus) 285-305, 310.

Још један у низу императора рођених у околини Сирмијума. За разлику од својих претходника који су владали највише по неколико година, Херкулије се на престолу задржао пуних двадесет година. Са престола се повукао сам 305. године, а иза њега је остала палата *Felix Romuliana* код Зајечара.⁸

Рођен је око 250. године. Војничко искуство је стекао под вођством некадашњих царева Аурелијана и Проба. Иначе, царевао је у време периода Тетрархије (Доба четири цара). Тетрархија, заснована 293. године, је подразумевала да два сувладара (августа) имају по једног помоћника (цезара). Максимијан је за цезара изабрао Констанција Хлора, и владали су на истоку царства, а Диоклецијан је за цезара изабрао Галерија, и владали су на западу, уз Дунав. Период тетрархије зачео је Диоклецијан, који је и изабрао Максимијана за сувладара, пошто га је добро познавао и дуго са њим делио добро и зло војничких похода. Максимијан се показао као успешан војсковођа током царевања. Већ наредне године, како је дошао на власт, угасио је побуну галских сељака, а затим се годинама борио против Варвара уз Рајну. Након проглашења тетрархије, повлачи се у раскошан и нешто мирнији живот. А након абдицирања 305. године, Максимијан се повукао у своју палату на Сицилији или у Луканији, где је издржао неких годину дана у својству „старијег августа“, који ужива државне привилегије, али не влада. Иако веома одан Диоклецијану током владавине, Максимијан је веома активно учествовао у растурању Диоклецијанове идеје о тетрархији као уређеном систему поделе власти и наслеђивања. Власт и моћ су га веома привлачили. Већ 306. године, покушава да поново преузме власт, након што су Преторијанци и Сенат у Риму, за августа прогласили његовог сина Максенција. Максимијан се поново проглашава августом 307. године и побеђује Севера II кога је послао Галерије.⁶ Пошто је желео да ојача свој положај, он удаје своју кћер Фаусту, за цезара Константина (сина Констанција Хлора), који влада у Галији и на Рајни. Максимијан након тога долази у сукоб са својим сином Максенцијем, коме покушава да преотме власт у Италији, а када тај покушај пропада, он бежи код зета и кћерке у Галију. Године 308. одржан је историјски скуп у Карнунтуму између Диоклецијана, Максимијана и Галерија. Диоклецијан је том приликом успео да убеди Максимијана да се одрекне власти. Међутим, већ у лето 310. године, Максимијан поново покушава да

дође до власти, тако што је решио да свргне свог зета. Константин је успео да спречи Максимијана, који је ухваћен у бекству ка данашњем Марсеју, где је скончао. Претпоставља се да га је Константин убио или приморао да изврши самоубиство.²

Наредио је убиство Светог Димитрија. Свети Димитрије је, по очевој смрти, наследио војводско звање, а како је васпитаван у хришћанском духу, он је проповедао хришћанство, уместо да га, по заповести и налогу цара Максимијана, истребљује. Цар, сазнавши да је намесник Димитрије хришћанин и да је многе, уместо да их одврати, управо превео у хришћанство, нареди да Димитрије буде прво утамничен а затим усред молитве избоден копљима.⁷

Констанције I Хлор (*Marcus Flavius Valerius Constantius Herculeus Augustus*) 293-306.

Гај Флавије Валерије Констанције био је цар Западног Римског Царства. Отац је Константина Великог и родоначелник династије која је владала царством до 363. године. Рођен је у Дарданији која се пружала од Књажевца до Велеса. Дарданци су старобалкански народ за које се верује да су били оснивачи Троје и њихови савезници. Такође, верује се да су били веома добри и сурови ратници. Највећу моћ достигли су током III-II века пре н.е. Са првом женом Хеленом добио је сина Константина. Од ње се развео након десетак година како би се ородио са царем Максимијаном, тако што жени његову усвојену кћер Теодору. Овај брак му је омогућио лакше напредовање и приступ највишим положајима у царству. Након пар година је и формално усвојен од стране Максимијана.

Војну каријеру је почео као протектор (елитна лична царска гарда), затим постаје војни трибун, да би након десет година био постављен за управника провинције Далмације. У Диоклецијановој тетрархији, за цезаре су увек бирали најбољи, најспособнији официри, који су могли да предводе легије у пограничним подручјима, уместо августа. Године 305, Констанције постаје август уместо Максимијана. Ипак, у односу на старијег Галерија припадала му је много мања територија коју је контролисао. Поред тога, Галерије је имао утицај на избор нових цезара, а на двору је, као неку врсту обезбеђења чувао и Констанцијевог сина. Констанције се 306. године разболео, након победе над Пиктима, који су прешли Хадријанове зидине и прешли у римски део Британије, те недуго затим и умро у Јорку (*Eboracum*). Био је један од ретких римских владара који је умро природном смрћу. Каснији хроничари истичу његову наводну хуманост и благост, насупротив суровости и примитивизму других чланова тетрархије, попут Галерија и осталих.⁷ Хришћански извори наводе да је избегавао да примени Диоклецијанове едикте о прогону хришћана (из 303. године и касније), задовољивши се са рушењем неколико цркава. Постоје и навођења да је Констанције гајио потајне симпатије према хришћанима, али постоји вероватноћа да је ова тврдња последица настојања да се додатно глорификује породица првог римског цара – хришћанина.²

Галерије (Gaius Galerius Valerius Maximianus Augustus) 293-311.

Рођен је у околини данашњег Гамзиграда, места где се налази *Felix Romuliana*, града који је и подигао Галерије. Место где је рођен, некада је била територија Дакије која је приближно обухватала данашњу Румунију и део Војводине. Дакија је представљала опасност за Римљане јер су за разлику од других варварских племена били прилично јединствени.⁸ То је нарочито постало опасно за време I века, када је цар Децебал ујединио сва дачанска племена и створио моћну државу. Ради инвазије на Дакију, цар Трајан подигао је мост на Дунаву (Трајанов мост). Дакија је после тешких ратова освојена, али су се два века касније због сталних упада варвара, Римљани повукли из Дакије јер је природну границу на Дунаву било много лакше бранити. Да би варварима онемогућили прелаз Дунава, том приликом срушили су Трајанов мост. Галерије је напредовао у војсци у време Аурелијана, Проба и Диоклецијана који га је 293. године усинио и жени га својом кћерком Валеријом. Галерејева кћи из првог брака се удала за Максенција.

Током своје владавине, дуго је боравио на Дунаву, у Сирмијуму. Градио је палате, тријумфалне лукове, терме у крајевима у којима је владао, а дворове је имао у Сердици (Софији) и у Салоники (Солун). У Панонији је искрчио шуме и дао да се исуши Пелпонско језеро (Блатно језеро) и један део панонске провинције назвао је по својој жени Валерији. Око 298. године почиње градњу Феликс Ромулијане. Имао је идеју да сагради и палату која ће бити грађена по узору на Диоклецијанову палату у Сплиту. Сврха обе палате је била да за живота владара служе као раскошни дворци у којима ће уживати у старости а да након смрти владара постану место сахране и трајног ходочашћа, тј. да постану маузолеји. Палата је грађена у част Галеријеве мајке Ромуле, која је умрла 305. године, када почиње и изградња палате. На изградњу палате, долазили су, из свих делова царства, најбољи клесари, градитељи, чувени уметници и веште занатлије.²

Желео је да у част своје двадесетогодишње владавине направи велику прославу и да се након тога повуче са места августа. Међутим, умире од тумора, две године пре тог јубилеја. Пре смрти, свог сина Кандидијана је прогласио за цезара.⁷

Максимин II Даја (Gaius Valerius Galerius Maximinus Daia Augustus) 305-313.

Максимин II Даја или Гај Валерије Галерије Максимин (рођен новембра 270. године, умро лета 313. године) био је римски цар, познат под својим надимком Даја, којег је понео из детињства. Он је био рођен на истоку данашње Србије (Шаркамену код Неготина), на истоку провинције Горња Мезија. У свом родном месту подигао је палату и то је једна од само четири царске палате које се налазе ван Рима. Археолози сматрају да је ово недовршено утврђење/палату намеравао да претвори у свој маузолеј.⁸ Био је нећак августа Галерија, који га је од обичног детета са села, начинио легионаром, затим официром, трибуном и на крају цезарем, тј. трећим човеком у царству. Мајка му је била свештеница планинских божанстава, тако да је и сам био противник других религија. Иако скромног порекла и образовања, био је поштовалац мудрих и учених људи. Пошто је желео да ојача везу са августом, он своју кћер вери за Галеријевог сина Кандидијана који је тада био малолетан.

Владао је истоком (Сиријом и Египтом), где се истицао у спровођењу наређења о прогону хришћана. Игнорисао је Едикт о толеранцији који је пред смрт објавио Галерије, тако да је наставио са прогоном хришћана. Лактанције, хришћански писац, наводи да је Максимин „како би изгледао милостив, забранио да се Божије слуге (тј. хришћани) убијају, а наредио да се сакате. Стога су исповедницима копали очи, одсецали руке или ноге, секли носеве или уши“. Код Максимиана, на двору, живели су чланови фамилије покојног Галерија: царев син, супруга Валерија, и син императора Севера II. Даја је, како би ојачао своју позицију, желео да се ожени својом ујном Валеријом, пошто је била кћерка Диоклецијана. Пошто га Валерија одбија, он убија њене пратиоце, а августу и њену мајку протерује у сиријску пустињу.²

Године 313. Даја, у борби за врховну власт удара на Лицинија који је имао упола мању армију, али је срећа била на Лицинијевој страни и он побеђује. Даја је побегао у планине Таура и тамо окончао живот. Међу познатије жртве Дајиних прогона убрајају се богослов Петар Александријски и презвитер Лукијан Антиохијски.⁷

Флавије Север (Flavius Valerius Severus Augustus) 305-307.

Флавије Валерије Север био је цар Западног Римског Царства. Сматра се да је рођен негде у околини Наиса. Био је скромног порекла, из Илирије. Током ране каријере командовао је војском. Када су се Диоклецијан и Максимијанус Херкулије повукли са престола, 305. године, наследили су их дотадашњи цезари Констанције I и Галерије. За нове цезаре изабрани су Флавије Север и Максиминус Даја. Оба цезара су били Галеријеви пулени. Тако да су Констанције I и Север владали западом, док су Галерије и Даја владали истоком.⁸

Службовао је као војник у некој од балканских провинција пре него што је његов пријатељ Галерије затражио да га Максимијан именује за цезара, заправо савладара западног дела Римског Царства. Тако је он од 305. године био млађи сувладар Констанција Хлора на Западу. Након смрти Констанција I, 306. године, Галерије поставља Северуса за августа како би заменио претходног. Међутим, у октобру исте године Максенције, син Максимијана Херкулија, се проглашава императором у Риму.

Када је Галерије то чуо, он шаље Севера да се обрачуна са Максенцијем. Максенције тада понуди свом оцу пурпурни плашт у замену да предводи војску и осигура победу над Севером. У међувремену, Север врши опсаду Рима. Лукаво, Максенције подмићује Северове војнике, који су на договорени знак прешли на Максенцијеву страну. Север бежи са неколицином војника у Равену, где га је сустигао Максимијан, који му гарантује безбедност и убеђује да се преда. Север је доведен у Рим и стављен у кућни притвор у Трес Табернае. Погубљен је под неразјашњеним околностима, у време када је Галерије напао Италију.¹¹

Константин Велики (Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus) 306-337.

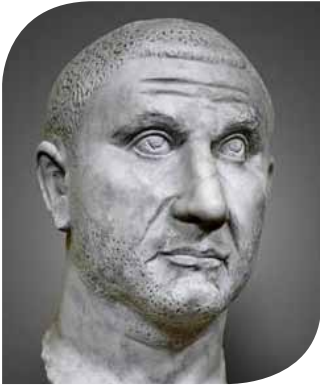
Највећи од свих римских царева рођених на територији Србије. О месту рођења цара Константина, постоји само један сачуван запис који каже да је рођен у Наису (данашњи Ниш).⁸ Владао је тридесетак година што је ретко који његов претходник успео. Рођен је око 280. године у породици будућег цара Констанција Хлора (тада само официра) и мајке Јелене, жене скромног порекла, за коју се претпоставља да је била кћерка власника неке крчме, где је и родила Константина, те да никада није била званично удата за Хлора. Наиме, пошто се Хлор оженио Теодором, Максимијановом усвојеном кћери, морао је да се растане од Константинове мајке Јелене. Константин је као дечак боравио на двору Диоклецијана. На двору се образовао и пратио је цара на свим путовањима, те тако из прве руке учио о вештини владања. Године 306, умире Константинов отац, и легионари проглашавају Константина за владара наследника. Наредних 18 година, Константин је постепено правио простор да постане једини владар Империје, служећи се што лукавством, што силом. Свакако, најважнији догађај који се везује за владавину Константина је усвајање чувене објаве – *Милански едикт* о толеранцији свих вера, којим су хришћанској Цркви дата права, која су била једнака правима осталих религија тога доба, тј. хришћанска Црква бива прихваћена као равноправна са осталим религијама. Године 323. постаје једини владар Империје, а већ следеће године отпочиње изградњу нове престонице – Константинопоља, како би искористио период мира. Године 325. сазива Први екуменски сабор, како би, по угледу на Империју, ујединио све посвађане хришћане. У наредном периоду, навике и понашања цара почињу да попримају оријентални стил владавине. Император се понаша као да није „са овога света“ већ изабраник неба и изнад смртника. У томе му помажу хришћански епископи, од којих су неки били цареви биографи.

Првом хришћанском цару се, и то с разлогом, приписују неизмерне заслуге за реформе – административне, финансијске, војне – којима је с императором Диоклецијаном извукао Римско Царство из чувене кризе III века, највеће економске кризе

коју познаје светска историја.¹ Контраверза везана за његов живот је одлука о погубљењу сина 326. године због сумње да је учествовао у завери. Наиме, због гласина које су кружиле, да његов син Крисп и нећак Лицинијан кују заверу против њега, он их хапси и шаље у Пулу, где им је, наводно, суђено и где су погубљени. Разлог за такав поступак лежи у томе што је цар затекао своју жену Фаусту и сина из првог брака Криспа *in flagranti*, заправо Крисп је покушао да напаствује Фаусту. Недуго након што је погубио сина, царицу Фаусту налазе мртву у свом купатилу, а претпоставља се да је сам цар наредио њено убиство.²

Пред крај живота наредио је да се на највишем брду у Константинополису, изгради црква посвећена Светим апостолима. Имао је идеју да се пронађу мошти свих 12 апостола, које ће се пренети у ту цркву. Умро је у 64. години живота и сахрањен у истој.⁷

Лициније (Gaius Valerius Licinianus Licinius Augustus) 307-324.

Рођен је око 265. године у области данашње источне Србије. Као земљак Галерија, био је један од главних команданата. Након неколико већих победа, постаје гувернер дунавских провинција, а помиње се и као један од Галеријевих заступника у преговорима у Риму са узурпатором Максенцијем – Галеријевим зетом. Био је последњи тетрарх.⁸

Након саветовања у Карнунтуму, у општем метежу борбе за власт између шест претендената, Галерије је одлучио да, уз Диоклецијанову подршку, у звање августа прогласи свог пријатеља из војске и земљака Лицинија.³ Интересантно је то да пре тога није био на позицији цезара. Под његовом управом је била Панонија са Сирмијумом. Теоретски су му припадале и Африка, Шпанија и Италија, али је њима управљао Константин. Године 313, се жени Константиновом сестром Констанцијом и исте године побеђује Максима Дају. Био је велики властољубац, и зарад власти је знао да буде немилосрдан, свиреп и превртљив.

Био је потписник *Миланског едикта*, заједно са Константином. Како би обезбедио подршку хришћанске Цркве, тврдио је да му је предак император Филип, који је наводно фаворизовао хришћане, а не Клаудије Готски, као што је сматрао Константин. Међутим, 320. године, Лициније одлучује да промени однос према хришћанима, тако што одбија да прихвати Константинову политику зближавања Цркве и државе. Лициније, почиње да чисти државну службу од хришћана и забрањује хришћанске скупове. Током заједничке владавине са Константином, у неколико наврата су односи били затегнути и завршавали се ратним сукобом из којег је Константин излазио као победник, иако је Лицинијева војска била бројнија. Последњи пут, поражени Лициније је ухваћен у Никомедији и држан заточен у Солуну, где је погубљен 325. године. Константин није имао милости ни за Лицинијево потомство. Тако Константин остаје једини владар.²

За Лицинија се везује једна легенда која га повезује са српском историјом. У старим српским летописима, Лициније се помиње као „Србин“ и

предак владарске лозе Немањића. Не зна се зашто је баш Лициније изабран за претка Немањићима. По једној теорији, потицао је из племена Трибала, а по другој, из племена Сармата, који се повезују са Словенима. Византијци су Србе називали „Трибалима“ јер су живели на истим територијама као и то старо балканско племе.

За време Лицинијеве владавине забележено је мучеништво Светог Власија, епископа Севасте и Светих четрдесет мученика (такође из Севасте).⁷

Констанције II (Constantius II) 337-361.

Флавије Јулије Констанције, на српском познат као Констанције II, (рођен 7. августа 317, умро новембра 361. године) био је римски цар од 337. до 361. године. Констанције је био средњи од тројице синова Константина Великог и његове друге жене Фаусте. Констанције је рођен у Сирмијуму и добио је титулу цезара од оца. Иначе, Константин је пред крај живота, поред својих синова, за цезаре прогласио и своје синовце, јер је сматрао да ни његови синови нису подобни да га наследе, па је желео да повећа број потенцијалних наследника Империје.⁸

Убрзо након смрти Константина, у побуни коју је подстакао његов средњи син Констанције II, убијени су два Константинова полубрата, синовци, зетови, и остали чланови породице који су могли да угрозе власт три брата: Константина II (старији син), Констанција II (средњи син) и Констанса (најмлађи син цара Константина). Браћа су поделила владавину над царством, на три дела. Међутим, након непуне три године, најстарији брат креће на најмлађег (Констанса). Констанс побеђује, преузима територије Константина II али након десет година, као последица Констансове ароганције и мржње према паганима, међу којима је био и део припадника војске, Константинови високи официри кују заверу против њега и убијају га, након што су прогласили за новог цара војсковођу Магнеција. Тако остаје само Констанције II који је владао 24 године и умро природном смрћу. Био је обазрив и није ништа препуштао случају, већ се трудио да увек буде добро обавештен како би дознао за евентуалне завере. Организовао је специјални систем доставе и обезбеђења саобраћајница. Чак је и спавао у посебном здању, које је било окружено ровом, до којег се могло доћи једино малим покретним мостом, који је цар лично уклањао сваке вечери.²

Женио се три пута. Међутим, пошто није имао своје деце, а био му је потребан помоћник и наследник, он уздиже јединог преосталог рођака Јулијана, касније прозваног Јулијан Отпадник, чијег је полубрата (цезара Гала) погубио пре тога. Године, 361. долази до грађанског рата између Констанција II и Јулијана, када Констанције II изненада умире од грознице, у близини Тарса.

Ветранион (Vetranio) 350.

Скромног порекла, рођен у Мезији, служио је под Константином I. Под Констансом је постао *Magister Militum*. За цара се прогласио 350. године. Врло кратко је владао. Ветранион је био искусни војник и официр. Амијан Марцелин представља Ветраниона као необразованог војника и наивну марионету.⁸

Командовао је над трупима у Илирику и Панонији. После смрти Констанса, Ветранион се нашао у Сирмијуму. Сестра цара Констанција II, августа Константина (кћи Константина Великог), затражила је од њега да се прогласи за цара. То је овај и учинио у Сирмијуму, 1. марта 350. године. Константина је затражила да се Ветранион прогласи за цара зато што је Констанцијевог брата Констанса убио Магненције, па је сматрала да је Ветранион може заштитити.

Констанције је у први час изгледа прихватио Ветраниона за цара, дошло је чак до званичног сусрета у Наису (данас Ниш), али је касније, у децембру 350. године, одустао од те политике. Ветраниону је поштеђен живот и као обични грађанин је живео у Малој Азији, примивши издржавање од државе. Изгледа да је извршио самоубиство око 360. године. Ковања са Ветранионовим ликом су релативно драгоцене и могу се наћи на простору Србије. Главна ковница била је у Сисцији.¹⁰

Јовијан (Flavius Iovianus Augustus) 363-364.

Флавије Јовијан (*Flavius Iovianus*), познатији само као Јовијан, рођен је око 330. године. Био је римски цар свега осам месеци од 26. јуна 363. до 17. фебруара 364. године. Године 361, током похода на Персију, гине август Јулијан. Требало је да се изабере нови цар. Нико није желео – ни официри, ни најближи другови. Избор је пао на Јовијана, који је једини римски цар рођен у Сингидунуму (данашњем Београду). Био је висок и крупан, веселог израза лица, доброћудан али и скромног образовања. Остао је упамћен по неславном миру склопљеном са персијским краљем Шапуром II.⁸ Након што је постао цар, имао је за циљ да се повуче из Персије, пошто су, чувши за погибију цара Јулијана, Персијанци отпочели са учесталијим нападима. Стога је Јовијан желео да склопи мир по сваку цену. Исход је био следећи: враћено је свих пет области с друге стране Тигра које је некада Галерије освојио, и предат је, без борбе, неосвојиви град Насиб, који је годинама одбијао персијске нападе.

С друге стране, нови цар је донео одлуку о повратку државе хришћанству, укључујући и финансијску помоћ Цркви. Поред тога што је настојао да одржи неутралност у споровима унутар Цркве, водио је и политику толеранције у односу на пагане, па се на новцу који је кован за време његове владавине, могу видети како хришћански, тако и неки пагански симболи. Прогласио је два едикта који се односе на регулисање неких питања религије.

Након повратка из Персије, неко време је провео у Антиохији, одакле је у зиму 364. године, кренуо на запад. Једнога дана је у месту Дадастан (Мала Азија) пронађен мртав у соби. Претпоставка је да се угушио од испарења у соби или тровања храном.²

Грацијан (Flavius Gratianus Augustus) 375-383.

Флавијан Грацијан Август (рођен 8. априла 359. године, умро 25. августа 383. године), познат као Грацијан, био је цар Западног Римског Царства од 375. до 383. године. Био је син Валентинијана I из брака са Марином Север и био је рођен у Сирмијуму у Доњој Панонији, на тлу данашње Србије. Његов отац је зачетник панонске династије, пошто је и он рођен у Панонији, у месту *Cibalae* (данашњи Винковци). Био је ожењен

Констанцијом, ћерком цара Констанција II. Грацијан је шести и последњи римски цар из Сирмијума. Грацијан се, по очевој жељи, обучавао код тадашњег чувеног реторичара Аусонијуса. Грацијан је толико био опчињен Аусонијусом, као и његови пријатељи, да је прогласио закон који успоставља систем према којем, у свим већим градовима Галије, учитељи морају бити реторичари и граматичари. За време његове владавине, долази до пораста конфликта између императора и епископа, и између императора и паганске сенаторске аристократије. Године 374. жени се ћерком императора Констанција II, Констанцијом, коју умало нису заробили Куади у Панонији, док је путовала ка Грацијану, како би се удала за њега. Она умире 383. године, па се Грацијан поново жени, женом по имену Лаета.

Грацијанов отац поставља за конзула, још док је био дечак, да би га 367. године прогласио сувладаром и августом. Валентинијан је након тога схватио да Грацијан није за суровости војничког живота, тако да га је држао иза линија фронта. Грацијан је проглашен конзулом три пута. Међутим, отац му умире 375. године од срчаног удара те, са позиције сувладара, Грацијан прелази у владара. Наставља политику потпуног напуштања паганства и први је римски император који се одриче титуле врховног паганског свештеника (*Pontifex Maximus*).² Забранио је и паганске култове у Риму, те наредио да се из римског Сената уклони олтар богиње Победи.⁸

Први конфликт је избио почетком 370-их година, када је Присцилијан, шпански племић почео да проповеда аскетску форму хришћанства у јужној Галији. Придобио је доста следбеника, па чак и неколико утицајних епископа. Хигинијус, епископ из Кордобе и

свештеник Итакијус су осетили претњу за свој ауторитет и решили су да шпанца прогласе Јеретиком. Овај конфликт је стигао до Врховног суда, где је Грацијан стао на страну Итакијуса и његових следбеника. Епископи, заобилазе Грацијана и поткупљују Грацијановог *Magister Officiorum-a* Македонијуса, да поништи претходно донесено наређење цара. Питање шпанца Присцилијана не би још неко време било решено, док Магнус Максимус, није посекао њега и неколико његових следбеника, негде између 384. и 386. године.⁹

Године 383, 25. августа, Грацијанову каријеру је убрзо окончао Магнус Максимус, његов војсковођа. Грацијан одлази да се бори против нове најезде Алемана, које је, могуће, подстакао Максимус. Док је Грацијан био у борби, Максимуса су његове јединице прогласиле за императора и прешао је из Британије у Галију да се обрачуна са Грацијаном. Након кратког окршаја, Грацијанова маварска коњица прелази у Максимусове редове. Грацијан бежи према Алпима, али је гоњен и убијен код Лиона од стране Андрагатијуса, Максимусовог *Magister Equitum-a*.

Констанције III (Flavius Constantius) 421.

Констанције III је још један цар рођен у Наису. Био је најутицајнији војсковођа на двору цара Хонорија. Иако се у јавности представљао као строг, приватно је био много опуштенији.

Био је хришћанин.

Имао је успешну каријеру као најважнији *Magistri Militum* цара Хонорија, након смрти Флавија Стилихона, војсковође вандалског порекла, 408.

године. Успео је да порази Геронтиуса и Константина III у Галији 411. године, и избацио је Готе из Италије 412. године. Успеси које је постигао током борби против варвара и узурпатора престола, омогућили су му да се ожени царевом полусестром Галом Плацидијом 417. године. Њихов син Валентинијан III родио се 419. године, који је последњи значајнији владар Западног Римског Царства, којим је владао чак три деценије.²

Имао је бриљантне војне победе, али је умро после само годину дана проведених на престолу.⁸ Иначе, Констанције III је 421. године прокламован у августа на Западу. Његов статус није био признат на Истоку. Пред своју смрт, Констанције је рекао да је планирао кампању против Теодосија II, као разлог његовог непризнавања. Умро је од болести, септембра 421. године.

Иако није дуго био цар, жалио се на недостатак приватности и личне слободе.

Литература

1. Керавица Никола, *Непобедиви Константин*, Еволута, Београд, 2011, 133.
2. Лопандић Душко, *Пурпур империје: римски цареви са простора Србије и Балкана*, Book&Marco, TV Advertising, Београд, 2007, 108.
3. Новаковић Реља, *Србин римски цар*, Мирослав, Београд, 1999, 84.
4. Пантелић Светлана, *Деције Трајан (249-251)*, Прегледни научни чланак, Удружење банака Србије, UDK 737.1(497.113)“01/02”, април 2012.
5. Пантелић Светлана, *Аурелијан (249-251)*, Прегледни научни чланак, Удружење банака Србије, UDK 737.1(497.113)“01/02”, јун 2012.
6. Пантелић Светлана, *Максимијан Херкулије (249-251)*, Прегледни научни чланак, Удружење банака Србије, UDK 737.1(497.113)“250-310”, октобар 2012.
7. Смирнов-Бркић Александра, *In hoc signo vinces: Милански едикт и победа хришћанства*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, 123.

Интернет библиографија

8. http://www.arheo-amateri.rs/2012/03/istorija/anticko_doba/17-rimskih-imperatora-rodenih-u-srbiji/ (26.06.2013.)
9. <http://www.roman-emperors.org/gratian.htm> (18. 07. 2013.)
10. <http://www.roman-emperors.org/vetran.htm> (18.07.2013.)
11. <http://www.roman-emperors.org/severus.htm> (18.07.2013.)

Извори фотографија

12. http://en.wikipedia.org/wiki/Maximinus_Thrax (23.07.2013.)
13. <http://www.pandorawordbox.com/image.php?image=011675930> (25.06.2013.)
14. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Decije> (23.07.2013.)
15. <http://www.muntenmuseum.nl/viminacium/English%20Hostilianus.html> (25.06.2013.)
16. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sestertius_Hostilian-s2771.jpg (23.07.2013.)
17. http://sh.wikipedia.org/wiki/Klaudije_Gotski (23.07.2013.)
18. <http://wdict.net/word/claudius+gothicus/> (25.06.2013.)
19. http://www.coincommunity.com/forum/topic.asp?TOPIC_ID=139140 (25.06.2013.)
20. http://www.emersonkent.com/history_notes/aurelian.htm (25.06.2013.)
21. <http://www.rome101.com/portraiture/probus/> (25.06.2013.)
22. http://www.vcoins.com/en/stores/barry_p_murphy/107/product/probus_276282_ad_antoninianus_lugdunum_mint_9th_emission_282_ad/189901/Default.aspx (25.06.2013.)
23. http://www.acsearch.info/search.html?search=Maximian*+310&view_mode=0&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ol=1&sort=&c=&a=&l=&page=14 (25.06.2013.)
24. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Solidus_Constantius_III-RIC_1325.jpg (23.07.2013.)

25. http://en.wikipedia.org/wiki/Constantius_Chlorus (23.07.2013.)
26. http://en.wikipedia.org/wiki/Constantius_Chlorus (23.07.2013.)
27. <http://www.colorado.edu/classics/clas4091/Graphics/Galerius.jpg> (25.06.2013.)
28. <http://www.ma-shops.com/goudbeek/item.php?id=4547&lang=en&curr=USDEUR> (25.06.2013.)
29. http://en.wikipedia.org/wiki/Maximinus_II (23.07.2013.)
30. <http://www.acsearch.info/record.html?id=368267> (25.06.2013.)
31. http://www.livius.org/se-sg/severus_ii/severus_ii.html (25.06.2013.)
32. http://www.vilters-vanhemel.be/belgie_romeinserijkdeel08.html (25.06.2013.)
33. https://en.wikipedia.org/wiki/Constantine_the_Great (23.07.2013.)
34. <http://www.anythinganywhere.com/commerce/coins/coinpics/rom-4ccon.htm> (25.06.2013.)
35. <http://portraittimeline.com/300's%20Portraits.htm> (25.06.2013.)
36. <http://www.numismall.com/acc/Excellent-follis-of-Licinius-I-307-324-AD-Nicomedia-mint-Roman-Empire.html> (25.06.2013.)
37. <http://www.allnumis.com/coins-catalog/roman-empire/period/constantine-ii-337-340> (25.06.2013.)
38. http://www.wildwinds.com/coins/ric/constantius_II/i.html (25.06.2013.)
39. http://althistory.wikia.com/wiki/File:Empeor_Vetranio.jpg (25.06.2013.)
40. <http://eremitus.ancients.info/vetranio.htm> (25.06.2013.)
41. <http://www.bildarchivaustria.at/Bildarchiv//262/B4148818T4148823.jpg> (25.06.2013.)
42. http://www.muenzen-ritter.de/wissenswertes/numismatikbibliothek/roemische-herrscher/jovianus?__store=ru&__from_store=de (25.06.2013.)
43. <http://antipas.net/emperors.htm> (25.06.2013.)
44. http://www.acsearch.info/search.html?search=Gratian*&view_mode=0&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ol=1&sort=&c=&a=&l=&page=29 (25.06.2013.)
45. <http://www.twcenter.net/forums/showthread.php?214616-IB-AAR-Severus-The-God> (25.06.2013.)
46. http://fr.wikipedia.org/wiki/Maximien_Hercule (23.07.2013.)

ДОДАТАК

ФОТОГРАФИЈЕ

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Коктел добродошлице, 2. мај 2012. / Welcoming Cocktail, 2 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Конференција, 2-5. мај 2012. / Conference, 2-5 May 2012

Посета манастиру Ковиљ, 4. мај 2012. / Joint visit to the Kovilj Monastery, 4 May 2012

Посета манастиру Ковиљ, 4. мај 2012. / Joint visit to the Kovilj Monastery, 4 May 2012

Посета манастиру Ковиљ, 4. мај 2012. / Joint visit to the Kovilj Monastery, 4 May 2012

Посета манастиру Ковиљ, 4. мај 2012. / Joint visit to the Kovilj Monastery, 4 May 2012

